

**TEISE MAAILMASÕJA JÄRGSED
MASSIREPRESSIOONID EESTIS:
ALLIKAD JA UURIMISSEIS**

AIGI RAHI-TAMM

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli ajaloo osakond, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna nõukogu otsusega 28. aprillist 2004

Teaduslik juhendaja: Prof. Aadu Must

Oponendid: PhD Anu Mai Kõll (Stockholmi Ülikool)
Dr. theol Riho Altnurme (Tartu Ülikool)

Doktoritöö kaitsmine toimub 26. augustil 2004. a. kell 16.15 Tartu Ülikooli Nõukogu saalis

Doktoritöö valmimist on toetanud Eesti Teadusfond (sihtfinantseeritavad teemad TFLAJ 0532 ja TFLAJ 2544) ja Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (koostööleping nr. 10/10–526)

© Aigi Rahi-Tamm, 2004

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee
Tellimus nr. 303

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS.....	7
1.1. Teema aktuaalsus ning uurimistööd mõjutavad tegurid	7
1.2. Töö eesmärk	9
1.3. Töö struktuur	11
2. MASSIREPRESSIOONIDE AJALUGU — INTERDISTSIPLINAARNE UURIMISVALDKOND.....	14
2.1. Historiograafia	14
2.2. Allikad	25
2.3. Meetodid.....	31
3. ÜLEVAADE TÖÖ PEAMISTEST TULEMUSTEST	36
3.1. Eesti rahvastikukaotused	36
3.2. Sõjajärgsed küüditamised	39
3.3. Kokkuvõtteks.....	50
ARTIKLID	55
I On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia	
Ilmunud: Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002. Power Unleashed. Riga, 2003.	
II Inimkaotused	
Ilmumas: Valge Raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon, 2004.	
III Mass Deportations from Estonia in 1941 and 1949. The Sources and Current Status of Research	
Ilmunud: The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991. Ed. by Anu Mai Kõll. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, no 23. Stockholm, 2003.	
IV Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal)	
Ilmunud: Studia Ethnologica Tartuensia 4. Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale. Tartu, 2001.	
V Project “A Joint Register of Estonian Population Losses”: Sources and Methods of Research	
Ilmunud: The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003.	

VI Küüditamised Eestis

Ilmunud: Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas. Artiklite ja mälestuste kogumik. Tartu, 2004.

VII Deportation und Verfolgung in Estland 1940–1953

Ilmumas: Estland 1939 bis 1953. Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod. Hg. O. Mertelsmann. Hamburg: Bibliotheca Baltica, 2004.

VIII Operatsioon Priboi – välksõda Baltikumi rahvaste vastu

Ilmunud: Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. 1 osa. Toim. ja koost. Leo Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 4. raamat. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2003.

IX Siber. Võõrsil sirgunud põlvkond

Ilmunud: Aigi Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio, 1998.

X On Among a Thousand: The Story of a Deportee's Destiny in the Eyes of an Historian

Ilmunud: She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories. (Eds Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu University Press, 2004.

LISA	285
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	326
SUMMARY	340
CURRICULUM VITAE	347

1. SISSEJUHATUS

1.1. Teema aktuaalsus ning uurimistööd mõjutavad tegurid

Massiline vägivald rahulike elanike suhtes oli üks nõukogude võimu juurutamise ja kindlustamise komponentidest. Kүүditamine — elanikkonna massiline ebaseaduslik väljasaatmine põlisest elukohast — oli kantud ideoloogilistest eesmärkidest, milleks oli nõukogude võimu silmis ebausaldusväärse elanikkonnakihi mahasurumine ja oma kodumaast ning kultuurist isoleerimine.

Võimul püsimiseks pidid bolševikud oma režiimi kindlustama. Režiimi vastastest tehti mitte ainult riigi vaid kogu rahva vaenlased, nende otsimise ja paljastamise kampaaniad olid iseloomulikud kogu nõukogude ajale, mis tipnesid stalinismi perioodil. Stalini tegevuse kõige grandioosema osa moodustab kõikehaarava terrori kasutamine. “Puhastuste” abil vabaneti poliitilistest vastastest (nii tegelikest kui kujuteldavatest), ideoloogiliselt vääradest, vaenulikku suhtumist ilmutavatest elanikkonnakihtidest ja potentsiaalset opositsiooni kandvatest rahvustest, keda hävitati ja nõrgestati arreteerimiste, laagritesse ja vanglatesse saatmiste, kүүditamiste kaudu. See N Liidus edukalt läbiproovitud meetod oli sundinud inimesi muutustega kohanema.

Stalinismi aegsetest puhastuskampaaniatest on kirjutatud tohutult palju. Käesoleva töö põhirõhk asetub Eesti Teise maailmasõja järgsetele kүүditamistele, ühele lülile nõukogulikus repressiooniahelas, mille tagajärjed puudutavad konkreetse isiku ja tema perekonna kõrval rahvast tervikuna.

Massirepressioonide ajalugu on ülimalt mitmetahuline teema, millega on kaasnenud ka tugev poliitiline varjund. Ajalool oli Eesti taasiseseisvumisliikumises täita oluline roll. Nõukogude repressioonide küsimuse tõstatamine 1987–88. aasta ajakirjanduses oli nõukogude korra ebaseaduslikkuse tõestamisel suure ühiskondliku kaalugu. See aeg vajas kiireid vastuseid.

Tänaseks on teema poliitiline aktuaalsus Eesti-siseselt vähenenud, ent mitmesugused repressioonide uurimisega seostuvad pinged on jätkuvad. Repressioonidele pädeva juriidilise hinnangu andmise vajadus põimub tihedalt kaasaja poliitiliste probleemidega. 1994. aastal jõustus Eestis inimsusevastaseid kuritegusid või sõjakuritegusid toime pannud isikute kriminaalvastutuse seadus,¹ 1996. aastal rakendati seda esimest korda kohtupraktikas. Massirepressioonide läbiviimises osalenud isikute väljaselgitamine on kestnud aastaid, paljud neist on selle aja kestel surnud või kohtus ekspertiisi tulemuste alusel

---

¹ Inimsusevastaseid kuritegusid või sõjakuritegusid toime pannud isikute kriminaalvastutuse seadus. // Riigi Teataja. 1994. Nr 83, artikkel 1447.

süüdimatuteks tunnistatud.² Kohtuprotsessidega kaasnevalt on esitatud kannatanute ja protsesside kuulajate arvamusi. Enamus kannatanutest vajab haavatud õigluse jaluleseadmiseks tõde ja objektiivset hinnangut tollastele sündmustele. Selguse toomine kommunistliku okupatsioonirežiimi tegudesse on jõudnud Euroopa Parlamendi aruteludesse. Kommunistliku režiimi hukkamõistva pöördumise eesmärgiks on peamiselt kommunismi ohvritele natsirežiimi ohvritega võrdse seisuse tagamine.

Samas on teema poliitilise aktuaalsuse langus andnud ajaloolastele teatud mõttes lisa-aega tegelemaks “faktide tootmise” ehk poliitiliste argumentidena käibivate tõikade päevavalgele toomise kõrval sügavuti ka teadusliku uurimistöö põhikomponentide, sh arhiivinduslike ja allikaõpetuslike probleemidega.

Tundlikkust lisab teemale kindlasti asjaolu, et range seadusetähe järgi kuulub suurem osa allikmaterjalidest delikaatsete isikuandmete kategooriasse. Praktiliselt ei ole Eesti ajaloolastel moraalset õigust süüdistada näiteks Venemaa arhivaare selles, et nad keelduvad meile väljastamast represseeritud andmeid, sest ka Eesti Vabariigis kehtiva isikuandmete seaduse järgi on nimetatud materjalide kasutamine piiratud.³ Tegemist on probleemiga, mis ahistab nii ajaloo alast uurimistööd (väga suur osa repressioonidega seotud allikatest sisaldavad delikaatseid isikuandmeid) kui ka nt meedikute teadustööd (teadusevaenulik seadus piirdub üksikisikute kaitsega, kuid jätab unarusse avaliku huvi, s.o kogu rahva kaitse⁴). Sama seadust on analüüsinud ka Riigikohtu halduskolleeegiumi nõunik Ivo Pilving,⁵ ent teadusliku uurimistööd rahuldavast lahendusest on veel vara rääkida.

Ajaloo teaduse seisukohast on repressioonide temaatika näol tegemist ühe 20. sajandi Eesti ajaloo võtmetemaga, mille uurimistulemused mõjutavad oluliselt

---

² Eesti Kaitsepolitsei inimsusevastaste kuritegude uurimistööst vt lähemalt: http://www.kapo.ee/aastaraamat_2001.pdf ja http://www.kapo.ee/aastaraamat_2002.pdf. [01.06.2004].

³ Isikuandmete kaitse seadus. // Riigi Teataja. 2003, 26, 158; 2004, 30, 208. 2003. aastal vastuvõetud isikuandmete kaitse seadusega kuulutati kehtetuks varasem, 1996. aastal vastuvõetud seadus.

⁴ Teema kohta vt nt **Mati Rahu**. Eesti terviseteadused seaduse kaitse alla. // Postimees. 2004. 16. mai. <http://www.postimees.ee/150504/esileht/arvamus/134338.php>. [16.05.2004]. Kehtiva seadusega on löögi alla seatud riigi elujõudu toitvad andmekogud, kogu ravi- ja teadustöö, riigistatistika ja arhiivindus. 1995. aastal valminud eurodirektiiv mahendas varasemaid keelde ja lubas EL liikmesriikidel paindlikumalt töödelda (delikaatseid) isikuandmeid avalike huvide eesmärgil. Laused, mis annaksid klinitistidele, tervise- ja sotsiaalteadlastele, statistikutele ja ajaloolastele kindlusetunde, et ühiskond vajab nende tööd isikuandmetega ja seda ei käsitata kodanike eraellu tungimisena, pole vaevunud Eestis vastu võetud seadustesse sisse kirjutama.

⁵ **Ivo Pilving**. Sugupuud müügiks ja roolijoodikud häbiposti? Isikuandmetega seonduvad piirangud avaliku teabe avaldamisel. // Juridica. Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri. 2004, 2. Lk 75–85.

paljusid valdkondi (poliitiline ajalugu, rahvussuhete ajalugu, sotsiaalajalugu, majandusajalugu, ajalooline demograafia, olme- ja mentaliteediajalugu, kultuuriajalugu jmt).

1.2. Töö eesmärk

Käesoleva töö eesmärgiks on esitada teaduslik käsitlus Teise maailmasõja järgsetest küüditamistest Eestis, mis annaks usaldusväärseid teadmisi kõigile nimetatud uurimissuundadele.

Väitekiri on valminud arhiivinduse õppetooli juures ning see paneb oma pitseri ka kogu uurimistemaatikale: tunduvalt rohkem kui ajaloolaste uurimuste puhul harjumuspärane, on käesoleva töö rõhk suunatud arhiivinduslikele, allikaõpetuslikele, samuti uurimismetoodikaga seotud küsimustele. Töö üheks kesksamaks ülesandeks on olnud usaldusväärse allikalise baasi väljaselgitamine. Pikaajalisest arhiivide salastatusest ja teadlikust hävitamisest tingituna tuleb repressioonide uurimise allikalist baasi tihti fragmentidest kokku panna, mis sisuliselt tähendab kvalitatiivselt uute allikate loomist. Seega on töö allikaõpetuslikuks eesmärgiks allikate kompleksse kasutamise võimaluste esitamine. Võrdleva allikaanalüüsi põhjal on ära näidatud erinevate allikaliikide vastastikuse täiendamise ja allikakriitika võimalused. Repressioonide-alases kirjanduses esineb tihti vasturääkivusi, millest suur osa on põhjustatud erinevate allikate tagasihoidlikust kasutamisest. Sellest tulenevalt oli oluline kindlaks teha arhiividokumentides ja mälestustes kajastuva teabe lahknevuse põhjused, jälgides erinevate sotsiaalsete, vanuseliste, psühholoogiliste jm tegurite mõju mälestuste kui ajalooallika usaldusväärsele (vt artiklid 3, 4, 10).

Töö üheks konkreetseks eesmärgiks oli uudse ja korrastatud teabe käibesse toomine. Autori hinnangul on antud teema valdkonna kohta olemas suur hulk fragmentaarseid, korrastamata ja seetõttu senise uurituse ning töödelduse taseme juures teaduslikuks analüüsiks sobimatuid allikaid. Probleem on ühine nii eesti kui naabermaade ajaloolastele, millest tulenevalt on töösse lülitatud massiliste koondandmebaaside koostamise temaatika. Samalad ühtse metoodika kasutuselevõtt kõigis Balti riikides avardab erinevate repressioonivormide seoste uurimist nii üksikisiku, perekonna, sotsiaalse grupi kui rahvuse baasil ning tihendab edasise Balti koostöövõimalusi (vt artikkel 5). Vaid erinevate meetodite koosrakendamine paneb aluse usaldusväärse tervikpildi loomiseks, aitab rikastada nappi allikalist baasi ja esitada mitmekesisemat analüüsi.

Teema seotus ajalooteaduse (ja naaberteaduste) erinevate valdkondadega teeb massirepressioonide ajaloo uurimisest vältimatult interdistsiplinaarse uurimisvaldkonna, mistõttu omab historiograafiline töö mitte ainult uurimissuundade, lahendatud või lahendamata probleemide ja konkureerivate ideede ning meetodite väljaselgitamise tähendust, vaid ka praktilist tähtsust. Põhjalik tutvumine teiste maade autorite uurimustega võimaldab Eestis toimunud massi-

repressioonid siduda üldisse konteksti, mille puhul on tuntavad teatavad paralleelid ja analoogiad nii repressioonide “tehnoloogias” kui “ideoloogias”. Ühtlasi võimaldab see vältida Eesti ajalookirjutuses kohati esinevat provintslikust, nõukogude massirepressioonide osas ei tohiks erilise unikaalsuse otsimisega küll “üle pingutada”. Rakenduslikust aspektist on olulisel kohal uurimustes esitatavad viited erinevatele allikatele (arhiividele), mis pakuvad abisavat teavet teema uurimisel.

Töö üheks eesmärgiks oli revideerida repressioonide uurimisel Eestis viimase 10 aasta jooksul tehtut, selgitada välja need töö valdkonnad, kus on saavutatud paremaid tulemusi, kus paiknevad lüngad või kus andmed on napid ning ebakindlad ja nende analüüs alles algfaasis. Viies Eesti repressioonide alased tööd laiemale rahvusvahelisele tasandile ja tehes eesti uurijate tulemused kättesaadavaks naabermaade uurijatele, peaks see looma eeldusi erinevate maade ajaloolaste teadusliku diskussiooni tekkeks. Balti uurijate teadmiste vastastikuse vahetamise ja sama sündmuse paralleelse käsitlemise võimaluse üheks näiteks on 1949. aasta küüditamine (vt artikleid 1, 5).

Eesti inimkaotuste raporti stiilis ülevaate eesmärgiks on senikäibiva kohati vastuolulise arvandmestiku korrastamine. Eesti ajaloolased on mistahes arvandmete esitamisel olnud silmapaistvalt ettevaatlikud, teisalt on väljapakutud ja üha uuesti korratud ilma piisava kriitikata arvulisi näitajaid. Vastus küsimusele Eesti rahvastikukaotuste kohta jääb paratamatult hinnanguliseks, mille juures tuleb täpselt teada milliseid neist arvudest ja mil määral usaldada võib. Oma senistele uurimistöökogemustele tuginedes olen kõrvale jäetud madala allikakriitikaga andmed (vt artikkel 2). “Kommunismi must raamat”,⁶ mis peaks kajastama kommunistliku režiimi perioodil toime pandud kuritegusid, terrorit ja repressioone, on Eesti rahvastikukaotuste osas üsna napisõnaline. Eesti kohta käivate andmete esitamisel on tuginetud Vene ajaloolaste töödele, mis baseeruvad enamasti NSVL Siseministeriumi aruannetel. Väitekirjas on kahtluse alla seatud nende aruannete usaldatavus ja käibiva arvandmestiku tõepära.

Ehkki repressioonide ajaloo lõplikust tervikpildist on veel vara rääkida, valitseb Eestis tugev (ja nähtavasti õigustatud) ühiskondlik surve ülevaatlite, kirjeldavama iseloomuga käsitluste järele. Just sellest ajaloolase ühiskondlikust ülesandest lähtuvalt on ka käesoleva töö üheks eesmärgiks seatud vastava ülevaate esitamine: käsitluse on lülitatud Eestis aset leidnud massilisemaid küüditamisi haarav panoraamartikkel (vt artikkel 6).

Ajaloosündmuste aktuaalsus on tihti seotud lugeja huviga enda rahvuskaaslaste (sugulaste, lähedaste jne) saatuse vastu. Teiste maade lugejatele suunatud teave peab arvestama adressaadi spetsiifilise huviga. Nii on käesolevasse töösse lülitatud saksa lugejaskonnale suunatud artikkel, milles teiste küüditamiste taustal analüüsitakse põhjalikumalt saksa rahvusest isikute sundväljasaatmist Eestist (vt artikkel 7). Ühtlasi aitab see selgemini demonstreerida, et küüditamisi

---

⁶ Kommunismi must raamat. Kuriteod, terror, repressioonid. Koostanud S. Courtois, N. Werth jt. Tallinn, 2000.

miste näol oli tegemist sõjaliste operatsioonidega erinevate rahvuste vastu (vt artikkel 8).

Inimkeskne lähenemine küüditamise protsessile eeldab repressioonide mõiste täitmist konkreetse sisuga. Selle ülesande täitmise üheks meetodiks on paratamatult nimetatud sündmuste kirjeldamine ja analüüsimine. See tähendab ka küüditatute Siberi-aastate elu- ja töötingimuste, looduslike olude, demograafiliste protsesside, inimestevaheliste suhete jpt aspektide kirjeldamist ja seaduspärasuste väljaselgitamist (vt artiklid 6, 9, 10). Kõiki inimese eluga seonduvaid valdkondi ei ole mõne artikli piires võimalik käsitleda, seepärast on tehtud teatud valikud, kajastades esmalt neid teemasid, mis on ka küüditatute mälestustes enam esile kerkinud. Vaid konkreetsete isikute või inimeste rühma saatuse analüüsi baasil on võimalik tabada repressioonide (küüditamise) tegelikku olemust ja teha see lugejatele inimlikult mõistetavaks ning arusaadavaks.

Käesoleva väitekirja eesmärgiks ei ole anda ammendavat vastust küsimusele, kui rängad olid nõukogude repressiivpoliitika tagajärjed Eestis. Sellesuunaline töö peab paratamatult jätkuma.

1.3. Töö struktuur

Käesolev väitekirj koosneb kümnest doktoriõpingute kestel kirjutatud artiklist, mis oma sisult kajastavad repressioonide uurimisega seotud probleeme tervikuna, võttes kitsama vaatluse alla rahvastikukaotused ning sõjajärgsed massiküüditamised. Tinglikult võib käsikirja jagada kaheks. Esimesed viis artiklit tutvustavad repressioonide uurimise hetkeseisu, allikaid ja meetodeid, järgmised viis analüüsivad küüditamisi Eestis.

Esimene artikkel, mis tutvustab repressioonide uurimise hetkeseisu Eestis, ilmus inglise keelsena eelmisel aastal Läti Okupatsioonimuseumi aastaraamatus⁷ eesmärgiga tutvustada probleemi ja selle uurimisseisu rahvusvahelisele lugejate ringile ning aidata viia meie autorite vastavad uurimused rahvusvahelisse teaduskäibesse.

Artikkel Eesti inimkaotustest (artikkel 2) on esimene peatükk äsja Riigikogule üle antud Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riikliku Komisjoni koostatud “Valgest raamatust”, mis kajastab Eesti rahva kaotusi läbi kõigi 20. sajandi okupatsioonide.⁸ Raamat ilmub lähiajal eesti ja inglise keeles.

---

⁷ **Aigi Rahi.** On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. // Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002, Power Unleashed. Riga, 2003. Pp. 13–37.

⁸ **Aigi Rahi-Tamm.** Inimkaotused. // Valge Raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon, 2004. (ilmumisel)

Artikkel 1941. ja 1949. küüditamiste allikatest ja uurimisseisust (artikkel 3) annab ülevaate allikatest, millele tugineti küüditamiste uurimisel kuni 1998. aastani.⁹

Neljas artikkel¹⁰ iseloomustab üht küüditamiste ajaloo uurimise meetodilist tahku — mälestuste kasutamise võimalust teaduslikus uurimistöös.

Viies artikkel on käsitlus Eesti rahvastikukaotuste koondregistri allikatest ja uurimismeetoditest,¹¹ milles on tutvustatud erinevate repressioonide ajalooga seotud isikulooliste andmebaaside ühendamist. Artikkel on kirjutatud eesmärgiga tihendada Balti riikide uurijate koostööd, mis omakorda eeldab uurimismeetodikate lähendamist ja ühtlustamist. Artikliga seenduvalt on soovitatav vaadata internetis projekti kodulehekülge¹² ja lisa 1.

Järgnevad artiklid 6–10 kajastavad küüditamiste ettevalmistamist ja läbiviimist Eestis ning väljasaadetute elu Siberis. Kuues artikkel¹³ esitab ülevaatliku käsitluse neljast Eestis asetleidnud küüditamisest aastatel 1941, 1945, 1949, 1951.

Seitsmes artikkel, Eestis nõukogude võimude poolt läbiviidud küüditamistest on adresseeritud eelkõige saksa kultuuriruumi kuuluvatele lugejatele. Kirjutis analüüsib põhjalikumalt 1945. aasta saksa rahvusest inimeste küüditamist Eestis. Artikkel ilmub Hamburgis käesoleva aasta suvel dr. Olaf Mertelsmanni koostatud kogumikus “Hitleri-Stalini paktist kuni Stalini surmani”.¹⁴

Kaheksas artikkel operatsioonist “Priboi” kui välksõjast Baltikumi rahvaste vastu on ilmunud eesti ja inglise keelsena.¹⁵ Artikkel analüüsib 1949. aasta küüditamisoperatsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise institutsionaalseid tahke, erinevate ametkondade kaasamist, nende rolli ja koostööd.

Üheksandasse artiklisse on kaasatud autori 1949. aasta küüditamist kajastava monograafia nn Siberi peatükid. Monograafia valmis magistritöö põhjal,

---

⁹ **Aigi Rahi.** Mass Deportations from Estonia in 1941 and 1949. The Sources and Current Status of Research. // The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991. (Ed. by Anu Mai Kõll). Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, no 23. Stockholm, 2003. Pp. 47–54.

¹⁰ **Aigi Rahi.** Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal). // Studia Ethnologica Tartuensia 4. Kultuur ja mälu konverentsi materjale. Tartu, 2001. Lk 216–226.

¹¹ **Aigi Rahi.** Project “A Joint Register of Estonian Population Losses”: Sources and Methods of Research. // The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. Pp. 71–80.

¹² Eesti rahvastikukaotuste register. <http://www.history.ee/register>. [01.06.2004].

¹³ **Aigi Rahi-Tamm.** Küüditamised Eestis. // Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas. Artiklite ja mälestuste kogumik. Tartu, 2004. Lk 15–57.

¹⁴ **Aigi Rahi-Tamm.** Deportation und Verfolgung in Estland 1940–1953. // Estland 1939 bis 1953. Vom Hitler-Stalin Pakt zu Stalins Tod. Hamburg, 2004. (ilmumisel)

¹⁵ **Aigi Rahi.** Operatsioon *Priboi* — välksõda Baltikumi rahvaste vastu. (Operation *Priboi* — Blitzkrieg Against the Baltic Nations). // Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. I osa. Raamat 4. Eesti Represseeritute Registri Büroo. Eesti ja inglise keeles. Tallinn, 2003. Lk 52–58.

millesse on hiljem juurde kirjutatud kaks nimetatud peatükki: “Siber” ja “Võõrsil sirgunud põlvkond”.¹⁶

Kümnendas artiklis on mälestusi kommenteerides edasi antud eestlaste küüditamine ühe eluloo põhjal. Artikkel ilmus inglise keelsena Eesti eluloo-uurijate kogumikus.¹⁷

Väitekiri on varustatud kokkuvõtva ülevaateartikliga. Väitekirja lõpetab inglise keelne kokkuvõtte töö peamistest uurimisprobleemidest ja tulemustest, kasutatud allikate ja kirjanduse loetelu ning lisa.

---

¹⁶ **Aigi Rahi.** Siber. Võõrsil sirgunud põlvkond. // 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu, 1998. Lk 75–118.

¹⁷ **Aigi Rahi-Tamm.** One Among a Thousand: The Story of a Deportee’s Destiny in the Eyes of an Historian. // She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories. (Eds T.Kirss, E. Kõresaar, M. Lauristin). Tartu University Press, 2004. Pp. 78–88.

2. MASSIREPRESSIOONIDE AJALUGU — INTERDISTSIPLINAARNE UURIMISVALDKOND

2.1. Historiograafia

Nõukogude massirepressioonide ajaloole pühendatud kirjanduse hulk on tohutu ning sellest ülevaate andmine eeldaks põhjalikku historiograafilist eriuurimust,¹⁸ mis pole aga käesoleva väitekirja ülesanne. Selles ülevaates ei peatuta ka Aleksander Solženitseni, Robert Conquesti, J. Arch Getty, Alexander Jakovlevi, Anne Appelbaumi juba stalinismi klassikaks kujunenud teostel.

Kuna Eestis toimunu oli vaid osa suurest süsteemist, on hädavajalik omada ülevaadet sama protsessi teistest lülidest, mujal N Liidus teostatud poliitilisest vägivallast. See on oluline ka allikate, uurimismetoodika, erinevate sündmustevaheliste seoste mõistmiseks. Ülevaate andmise teeb mõneti lihtsamaks asjaolu, et osa kuni 1997. aastal ilmunud teemakohasest kirjandusest on esitatud minu magistritöö põhjal ilmunud monograafias.¹⁹ Ka käesoleva väitekirja kahes esimeses artiklis on põhjalikumalt peatutud teemakohasel kirjandusel.²⁰ Samas ei ole seal esitatud historiograafia kahtlemata ammendav ning uusi käsitlusi lisandub pidevalt.

Ida-Euroopa käsitlused nõukogude massirepressioonidest ja küüditamistest. Alustades geograafiliselt kaugematest paralleelidest vaatleksime esmalt nõukogude repressioonide uurimist Ida-Euroopas. Selles piirkonnas vallandus massiline migratsioon 1938. aastal, haarates kaasa miljoneid inimesi. Ühe osa sellest protsessist moodustasid ka N Liidu poolt pärast sõda läbiviidud tsiviil-elanike küüditamised. Analoogiliselt Eestiga sai Ida-Euroopa maades küüditamistest avalikult kirjutamine võimalikuks alates 1980. aastate lõpust ning ulatuslikumalt pärast N Liidu kokkuvarisemist. Praeguseks on selles valdkonnas kõige põhjalikumad olnud ungarlased ja poolakad.²¹ Teemat käsitlenud autorite pikast reast tõstaksin esile aastatel 1941–49 Ungaris aset leidnud rahvastiku-

---

¹⁸ Ühe sellise NSVL poliitiliste repressioonide uurimise lühiülevaate on koostanud praegune Uppsala Ülikooli professor Aleksander Kan, kes oli aastaid Tartus ilmunud “Skandinaavia Kogumiku” toimetuskolleegiumi liige ja viljakas autor. Vt **Александр Кан.** Постсоветские исследования о политических репрессиях в России и СССР. // Отечественная история. 2003. 1. С. 120–133.

¹⁹ **A. Rahi.** 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio, 1998. Lk 7–11.

²⁰ **A. Rahi.** On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. Pp. 13–37; **A. Rahi-Tamm.** Inimkaotused.

²¹ Poola kohta vt nt **Keith Sword.** Deportation and Exile: Poles in the Soviet Union, 1939–48 (Studies in Russia and East European History and Society). New York: St. Martin’s Press, 1994.

muutus uurinud Tamás Starki ülevaatliku teose.²² Mikós Füzes on uurinud etniliste sakslaste jt. fašistlikus meelsuses süüdistatud inimeste arreteerimisi nõukogude sõjaväelaste poolt ja nende deporteerimist N Liitu 1944. aasta sügisel ja 1945. aasta algul, tuginedes sealjuures nii dokumentaalsetele allikatele kui ka kaasaegsete mälestustele.²³ 1945–48. aasta küüditamisest kirjutab György Zielbauer,²⁴ Ida-Slovakkias N Liitu deporteeritute saatust on kajastanud Ferenc Dobos.²⁵

1996. aastal Budapestis toimunud sõjajärgse Ida-Euroopa sundmigratsioone, küüditamisi ja “etnilisi puhastusi” käsitleva konverentsi väljundiks oli raamat Kesk- ja Ida-Euroopa sundmigratsioonist aastatel 1939–50 ja sellega kaasnenud sotsiaalsetest ning psühholoogilistest probleemidest.²⁶ Kogumiku koostajaks oli Kesk-Euroopa Ülikooli professor Alfred Rieber, Vene ja Nõukogude ajaloo spetsialist. Paratamatult seostub see teema sõjajärgse Ida-Euroopa ajaloo uurimisega tervikuna, milles püütakse leida vastust küsimusele, kas “rahvusliku tee otsimine sotsialismi juurde” nendes maades oli kompromiss või pettemanööver, kuni 1947. aastal ikkagi totalitarismini jõuti.²⁷ Sovetiseerimise raames Ida-Euroopas ja Balti riikides läbiviidud repressioonipoliitika võrdlemist, ellujäämise ning okupatsiooni survele vastuseismise teid on analüüsitud ka nüüdse Tartu Ülikooli Nõukogude Perioodi Ajaloo Uurimiskeskuse juhataja O. Mertelsmanni koostatud kogumikus.²⁸

---

²² **Tamás Stark.** Megfogyva bár... Háborús népeségmozgás Magyarországon, 1941–1949. (Sõja põhjustatud rahvastikumutused Ungaris, 1941–1949). // Hítel.1992. 4. Lk 14–21.

²³ **Miklós Füzes.** Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetúnió munkatáborában. (Nüüdisaegne orjus. Ungari kodanikud Nõukogude sunnitöölaagrites). Formatív KFT Kiadás, 1990.

²⁴ **György Zielbauer.** Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága, 1945–1948. (Ungari tsiviilisikute küüditamine ja vangistamine, 1945–1948). // Történelmi Szemle. 1989, 3–4. Lk 270–292.

²⁵ **Ferenc Dobos.** Magyarok a történelem senki földjén. Malenkij robot a kelet-szlovákiai Bodroghözben, és az Ung vidékén. (Ungarlased Eikuskilmaa (Utoopiamaa) ajaloo. Küüditamised Ida-Slovakkias). // Régió. 1992, 4. Lk 110–130.

²⁶ Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939–1950. Ed. by Alfred Rieber. // The journal of communist studies and transitional politics. 2000, 16/1–2.

²⁷ Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы. Москва, Наука, 1999; Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы. “Демократическое интермеццо” с коммунистическим финалом. 1944–1948. Москва, Наука, 2002; **В. Волокитина, П. Мурашко, Ф. Носкова, А. Покивайлова.** Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории. Москва: РОССПЕН, 2002; **Kaarel Piirimäe.** “Kui teil on võimalik seda vältida – vältige...” Nõukogude Liidu poliitika Ida-Euroopas ja külma sõja algus. // Akadeemia. 2004, 3. Lk 467–493.

²⁸ Vt nt **Walter Clemens.** Comparative Repression and Comparative Resistance: What Explains Survival? // The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956. Ed. by Olaf Mertelsmann. Tartu: Kleio, 2003. Pp. 19–42.

Venemaa. Kõige enam on vaadeldava teemaga haakuvat kirjandust ilmunud Venemaal. Seda on soosinud juurdepääsu avanemine arhiividele, aga samuti represseeritute rehabiliteerimisprotsessi käigus koostatud allikapublikatsioonid ja dokumentide kogumikud.²⁹ Venemaa represseeritute ühing “Memorial” on jäänud tänaseni kõige aktiivsemaks vastava teemaga tegelejate koondajaks, nende publikatsioonidega saab osaliselt tutvuda ka interneti vahendusel.³⁰ “Memoriali” piirkondlike organisatsioonide koostatud väljaanded represseeritustest oblastite lõikes tutvustavad mh ka asumisele saadetute saatust Siberis, repressiivorganite tegevust, eredamaid arhiividokumente, pakkudes sel viisil hea võrdluspildi mälestustest kooruvale teadmistele.³¹ Enamasti on neis raamatutes publitseeritud kannatanute nimekirjad, mis meile ka metoodilist huvi pakuvad. Professor Aadu Must on hinnanud “Memoriali” elektroonilisi publikatsioone oma haardelt ja tasemelt vägagi erinevateks.³²

Olulisemad teemad Venemaa, endise N Liidu, Balti jt riikide autorite töödes. Panoraamsed ülevaated. Ka Venemaa ajaloolased on üheks oma eesmärgiks seadnud ülevaateoste koostamise nõukogulike repressioonide ajaloost, mis käsitleksid nii repressioonide põhjuseid, meetodeid ja mastaape, totalitaarsele režiimile iseloomulikku julmust ja rahva hirmutamist ning kompartei rolli selle teostamisel. Sellelaadsetest käsitlustest võiks esile tuua nt Juri Stetsovski koostatud ülevaateoste.³³ Interdistsiplinaarsuse, sh inimgeograafia uurimismeetodite rakendamise osas väärib esile tõstmist arhiividokumentidel ja mahukal kirjandusel baseeruv Pavel Poliani uurimus, milles antakse süstemaatiline ülevaade N Liidus toimunud rahvastiku massilistest asumisele saatmistest ja sundmigratsioonidest sidudes selle küüditamiste kronoloogiaga.³⁴

“Arvude probleem” ja repressioonide tagajärgede hindamine. Makroanalüütilisi ülevaateid nõukogude repressioonide kohta on massiliste allikmaterjalide põhjal esitanud eelkõige Viktor Zemskov ja Nikolai Bugai. NSVL Julgeoleku- ja Siseministeeriumi allikatele tuginedes on Zemskov esitanud üldandmed eriväljasaadetutest alates 1930. aastatest kuni 1949.

---

²⁹ Реабилитация народов России. Сборник документов. Москва, 2000; Народы России: проблемы депортации и реабилитации. Майкоп, 1997; Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. Москва, 1993.

³⁰ Мемориал. <http://www.memo.ru>. [01.06.2004].

³¹ Спецпереселенцы в Западной Сибири. Весна 1931– начало 1933 гг. Новосибирск, 1993 (ilmunud on 5 osa); сәгі Из истории Земли Томской. Сибирский белосток. Сборник документов и материалов. Томск, 1998; Сборник документов и материалов. 3 вып. Томск, 1995.

³² **Aadu Must.** Venemaa eestlased ja Suur Terror. Elektrooniliste allikapublikatsioonide andmete kriitiline analüüs. // Ajalooline Ajakiri. 2002, 3 (118). Lk 47–83.

³³ **Юрий Стецовский.** История Советских репрессии. Том 1 и 2. Москва, 1997.

³⁴ **Павел Полян.** Не по своей воле ... История и география принудительных миграций в СССР. ОГИ-Мемориал. Москва, 2001.

aastani,³⁵ nagu ka andmed nende asumiselt vabastamise kohta.³⁶ Just need Zemskovi avaldatud andmed on esitatud represseritud eestlaste kohta ka “Kommunismi mustas raamatus”.³⁷ Tema uurimused on huvipakkuvad eeskätt repressioonide mastaapide tajumiseks esitatud arvuliste näitajate poolest. Seevastu konkreetset Baltikumis asetleidnud küüditamisi käsitleva artikli arv-andmetesse tuleb suhtuda kriitiliselt.³⁸ Nõukogude massirepressioonidest üldülevaate saamiseks tuleb Zemskovi puhul ära märkida ka tema teised artiklid Gulagist, “kulakluse likvideerimisest” ja poliitilistest repressioonidest üldse.³⁹ Mahukamaid arvulisi andmeid küüditatute kohta on publitseerinud ka Otto Pohl.⁴⁰ Autoreferaatide põhjal otsustades võiksid huvi pakkuda nt G. Malamudi ja I. Alferova kirjutised,⁴¹ mis pole paraku autorile kättesaadavad. Kõigi nimetatud autorite poolt väljapakutud arvude juures ei tohi tähelepanuta jätta V. Popovi meeldetuletust, et vaid erandjuhtudel võib leida dokumente, milles on selgitatud esitatud andmete kogumise printsiipe, mistõttu ei tohiks nõukogudeaegseid statistilisi andmestikke täiel määral usaldada.⁴²

Eestis on ülevaateid nõukogude repressioonide arvulistest näitajatest sõندانуд avaldada vaid vähesed. Eesti rahvastikukaotuste esimesed üldandmed avaldati 1988. aasta novembris-detsembris ajalehes “Edasi” Tartu Ülikooli

---

³⁵ **Виктор Земсков.** Спецпоселенцы (по документации НКВД – МВД СССР). // Социологические исследования. 1990, 1.

³⁶ **В. Земсков.** Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных. (1954 – 1960 гг.). // Социологические исследования. 1991, 1; **В. Земсков.** К вопросу о масштабах репрессий в СССР. // Социологические исследования. 1995, 9.

³⁷ Kommunismi must raamat. Kuriteod, terror, repressioonid. Koostanud S. Courtois, N. Werth jt. Tallinn, 2000. Tõlge eesti keelde on varustatud Mart Laari ülevaatega “Eesti ja kommunism”.

³⁸ **В. Земсков.** Принудительные миграции из Прибалтики в 1940–1950-х годах. // Отечественные архивы. 1993, 1.

³⁹ **В. Земсков.** ГУЛАГ (историко-социологический аспект). // Социологические исследования. 1991, 6; **В. Земсков.** Судьба “кулацкой ссылки”(1930–1954 гг.). // Отечественная история. 1994, 1; **В. Земсков.** Рождение “второй эмиграции” 1944–1952. // Социологические исследования. 1991, 4; **В. Земсков.** Политические репрессии в СССР (1917–1990 гг.). // Россия. XXI век. 1994, 1.

⁴⁰ **Otto Pohl.** Ethnic cleansing in the USSR, 1937–1949. Westport, Conn.: Greenwood, 1999. Series: Contributions to the study of world history, 65; **Otto Pohl.** The Stalinist penal system: a statistical history of Soviet repression and terror, 1930–1953. Mc Farland & Company, Inc., Publishers, 1997. Balti riikide andmed on siin esitatud koos Ukrainast küüditatutega.

⁴¹ **Г. Маламуд.** Заключенные. Трудмобилизованные НКВД и спецпоселенцы на Урале в 1940-х – начале 50-х гг. Автореферат. Екатеринбург, 1998; **И. Алферова.** Государственная политика в отношении депортированных народов (конец 30-х – 50-е гг). Автореферат. Москва, 1997.

⁴² **В. Попов.** Государственный террор в советской России. 1923–1953 гг. (источники и их интерпретация). // Отечественные архивы. 1992, 2. С. 21.

demograaf Ene-Margit Tiidu poolt.⁴³ 1989. aasta novembris moodustatud Eesti Teaduste Akadeemia teadlastest koosneva komisjoni raames uuris rahvastikuga seonduvat Arvo Kuddo poolt juhitud töörühm. Aruandes tugineti paljuski E. Laasi vastavasisulistele uurimustele. 1991. aastal publitseeriti komisjoni inglise keelne aruanne.⁴⁴ Tänapäevani tuginetakse Eesti rahvastikukaotustele üldhinnangute andmisel kõige enam Leo Talve⁴⁵ ja E.-M. Tiidu⁴⁶ poolt avaldatud näitajatele. Ka Enn Sarve ülevaates Eesti inimkaotustest⁴⁷ on peamiselt kasutatud mainitud artikleid. Võrdlevat materjali Leedu kohta pakuvad Arvydas Anušauskase uurimused,⁴⁸ Läti osas on soovitatav tutvuda sealse inimsusevastaste kuritegude uurimiseks moodustatud ajaloolaste komisjoni raportitega.⁴⁹ Siinkohal väärib märkimist ka 1999. aastal Andres Küngi poolt kirjanduse põhjal koostatud võrdlev ülevaade kommunismi kuritegudest Balti riikides.⁵⁰

Infotehnoloogia kasutamine on oluliselt lähendanud ajaloolasi ja demograafe. Massiliste allikmaterjalide põhjal Eesti rahvastikukaotuste hindamiseks koostatud andmebaasid on edukalt kasutatavad ka ajaloolise demograafia uurimise eesmärgil. Eesti demograafid ei ole ajavahemikku 1939–59 nõrkade allikmaterjalide tõttu süvendatult uurinud, Kalev Katuse hinnangul seisab see töö lähiajal ees.⁵¹ Demograafilise analüüsi kõrval võimaldavad olemasolevad andmebaasid teostada üsna erinevaimelisi kompleksuurimusi (nt uurimusi erinevate etniliste, sotsiaalsete rühmade, kohaajaloo, perekonnaloo jne lõikes), mis kinnitab veelgi repressioonide uurimise allikate interdistsiplinaarsust.

Muidugi on Eesti rahvastikukaotuste koondandmepanga loomine seotud andmete komputriseerimise probleemidega, milles infotehnoloogia võimalused

---

⁴³ **Ene-Margit Tiit.** Eesti rahvastik eile, täna, homme. // Postimees. 1988, november–detsember.

⁴⁴ World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Koostaja Juhan Kahk. Tallinn, 1991.

⁴⁵ **Leo Talve.** Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast: “Memento” teabe- ja ajalootoimkond. // Rahva Hääl. 1991, 19–23. oktoober.

⁴⁶ **Ene-Margit Tiit.** Eesti rahvastik ja selle probleemid. // Akadeemia. 1993, 8–10.

⁴⁷ **Enn Sarv.** Eesti inimkaotused kommunistliku võimu all. // Akadeemia. 2001, 7–8.

⁴⁸ **Arvydas Anušauskas.** Soviet Genocide and its Consequences. // Lithuanian Historical Studies. 1999, 4. Pp. 116–137. Vt selle kohta ka **Tiit Noormets.** Leedu inimkaotused nõukogude võimu all. // Tuna. 2001, 3. Lk 142–144. **A. Anušauskas.** Crimes of Communism in Lithuania (1944–1953): A Historical Statistical Survey. // The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. Pp. 141–161.

⁴⁹ The Commission of the Historians of Latvia. <http://vip.latnet.lv/LPRA/komisija.htm>. [16.05.2004].

⁵⁰ Ülevaade on kättesaadav Rootsi eestlaste portaali kodulehel (**Andres Küng.** Communism and Crimes against Humanity in the Baltic states. http://www.rel.ee/eng/communism_crimes.htm. [16.05.2004]).

⁵¹ Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Koostanud K. Katus, A. Puur, A. Põldma. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus. RU Sari D Nr 2. Tallinn, 2002. Lk 67–75.

ajalookirjutuses üha võimsamalt kaasa rääkima hakkavad. Aadu Musta artikkel kompuutriseeritud ajaloo uurimisest kaardistab ära Eesti ajaloolaste tegemised selles vallas.⁵² Kahtlemata nõuavad seda laadi andmebaasid infotehnoloogiliste ja ajaloo-alaste teadmiste ühendamist, milles tõhus programmeerimisabi kvaliteetset edasiminekut tagama jääb.⁵³ Ajaloolaste jaoks jäävad andmebaasid siiski vaid meetodiks teadusliku uurimuse koostamisel.

“Rahvusteema”. Suhteliselt uueks teemaks Venemaa ajalookirjanduses on erinevate rahvuste vastu korraldatud repressioonide põhjalikum analüüsimine. Enam tähelepanu väärivad käsitlused poolakate küüditamistest, mis puudutavad ka 1941. aasta suvel läbiviidud küüditamisoperatsioone, sh Eestit tabanud juuniküüditamist. 1997. aastal publitseeritud kogumiku⁵⁴ autorid on omanud juurdepääsu ka Vene Föderatsiooni Presidendi Arhiivile ja Vene Föderaalse Julgeolekuteenistuse arhiivile. Olulist tähelepanu pööratakse repressioone ettevalmistavatele instruktiivmaterjalidele, aruannetele, allikakriitikale, statistikale. A. Gurjanovi artikkel 1941. a küüditamiste mastaapidest⁵⁵ on meile lähedane nii allikaõpetuslikult kui uurimismetoodikalt.

Andmeid eestlaste küüditamise kohta leiab “Memoriali” koostanud kogumikust represseeritud sakslaste kohta. Göttingeni ajaloolane V. Bruhl analüüsib aastatel 1935–65 asumisel olnud rahvuste hulgas ka eestlaste, lätlaste ja leedulaste saatust.⁵⁶ Autor tõdeb, et seni puuduvad arvestatavad käsitlused, mille põhjal saaks andmeid rahvuste lõikes korrektselt võrrelda. Sama kehtib ka küüditatute Siberi-aastate kohta, mida pole regiooniti üldistavalt uuritud. Samuti märgib ta, et tendentsina uuritakse vaid ühe rahvuse küüditamist, rõhutades sealjuures, et just see rahvus on repressioonide all kõige enam kannatanud. Tõsise etteheitena kõlab religioosse aspekti eiramine senistes uurimustes, küüditatute religioossusele nii enne asumisele saatmist kui selle kestel pole praktiliselt üldse tähelepanu juhitud. Allikaliselt toetub autor peamiselt Vene Föderatsiooni Riikliku Arhiivi (GARF) dokumentidele, nentides et olulisemad neist on jätkuvalt salastatud. V. Bruhli katse eri rahvuste küüditamise aspekte võrdlevalt analüüsida on kindlasti järgimist väärt.

---

⁵² **Aadu Must.** Kompuutriseeritud ajaloo uurimine Eestis maailmakonverentsi foonil. // Ajalooline Ajakiri. 1998, 4 (103). Lk 15–24.

⁵³ Eesti rahvastikukaotuste koondandmepanga andmetele tuginedes on ajaloo osakonnas kaitsnud lõputöö Kati Sein. Vt **Kati Sein.** Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: kompuutriseeritud töötlemise projekt. Juhendaja prof A. Must. Tartu, 2001. Käsikiri TÜ ajaloo osakonna arhiivinduse õppetoolis.

⁵⁴ Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники “Мемориала”. 1. (Сост. А. Э. Гурьянов). Москва, 1997.

⁵⁵ **А. Гурьянов.** Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г. // Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники “Мемориала”. 1. (Сост. А. Э. Гурьянов). Москва, 1997. С. 137–175.

⁵⁶ **В. Бруль.** Депортированные народы в Сибири (1935–1965 гг.). Сравнительный анализ. // Репрессии против российских немцев. Наказанный народ. Москва, 1999. С. 95–117.

“Rahvusteema” uurijatest tuleb esile tõsta Nikolai Bugaid, kelle peamised tööd käsitlevad sakslaste, Kaukaasia rahvaste, ingušside, tšetšeenide, kal-mõkkide, türklaste, kurdide, koreaalaste jt küüditamisi, mis pakuvad rohkesti võrdlusainet meiegi uurijatele.⁵⁷

See alateema on rohkelt köitnud Lääne autorite tähelepanu.⁵⁸ Perioodil 1933–53 asendusid sotsiaalse klassi põhised (nt “kulakud”) küüditamised peamiselt rahvuse põhiste küüditamisestega, mis N Liidu piiriäärsete etniliste rahvusvähemuste küüditamisest kogu rahvuse küüditamiseks välja kasvasid.⁵⁹ Vähemalt kolmandikku “Suure Terrori” (1936–38) ohvritest karistati rahvustunnuse alusel.⁶⁰ Siis sattusid rahvusvähemustest esimestena löögi alla sakslased ja poolakad, nende rahvuste esindajad, kellega N Liidu suhted olid pingestunud.⁶¹ Ajavahemikus 1935–38 viidi etniline puhastustöö läbi vähemalt üheksa rahvuse — poolakate, sakslaste, soomlaste, koreaalaste, hiinlaste, kurdide, iraanlaste ning ka eestlaste ja lätlaste osas,⁶² “karistatavad rahvused” peitsid nõukogude võimu silmis endas liialt palju võimaliku vastuhaku algeid, mis olid ilmnunud mitte ainult 1920–30. aastatel (nt kollektiviseerimise käigus), vaid ka varasemal tsaari-impeeriumi päevil. “Etniliste puhastustega” demonstreeris nõukogude võim oma kohalolekut ja mõjuvõimu antud territooriumi ning rahvuse üle (nt Ida-Euroopas, Ukrainas, Baltikumis), mis oli tunnustatud nõu-

---

⁵⁷ **Н. Бугай.** 40–50-е годы: последствия депортации народов. (Свидетельствуют архивы НКВД–МВД СССР). // История СССР. 1992, 1; Иосиф Сталин – Лаврентию Берия: “Их надо депортировать ...” Документы, факты, комментарии. Москва, 1992; **Н. Бугай, А. Гонов.** Кавказ: нарды в эшелонах. Москва 1998 jpm.

⁵⁸ **Gerhard Simon.** Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society. Boulder, CO, Westview, 1991; **Norman Naimark.** Ethnic Cleansing Between War and Peace. // Landscaping the Human Garden. Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework. (Ed. A. Weiner). Stanford University Press, 2003. Pp. 218–235.

⁵⁹ **Terry Martin.** The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. // The Journal of Modern History. 1998, vol 70, no 4. Pp. 847. Rahvuste vastase kampaania algust on erinevate autorite poolt ka 1935. ja 1937. aastaga dateeritud. 1934. aasta partei XVII kongressil teatas Stalin, et just rahvusküsimus kujutab kõige selgemat ohtu kogu rahva moraalsele poliitilisele ühtsusele. Vt selle kohta **Amir Weiner.** Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism. // The American Historical Review. 1999, vol 104, no 4. P. 1122.

⁶⁰ **Eric Weitz.** A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation. Princeton University Press, 2003. P. 80.

⁶¹ **Габор Риттерспорн.** “Вредные элементы”, “опасные меньшинства” и большевистские тревоги: массовые операции 1937–38 гг. и этнический вопрос в СССР. // В семье единой: Национальная политика партии большевиков и ее осуществление на Северо-Западе России в 1920–1950-е годы. (Под редакцией Тимо Вихавайнена, Ирина Такала). Петрозаводский государственный университет, Aleksanteri-instituutti, Kikimora Publications Series B. C. 114.

⁶² **T. Martin.** The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. P. 815.

kogude rahvuspoliitika uurija Terry Martini hinnangul segunenud nõukogude ksenofoobiaga, võõrapärase pelgusega.⁶³ Hirm kapitalismi mõju ees, mis võis N Liiduga piirnevate alade elanike ja nende Nõukogudemaal elavate rahvuskaslaste vahendusel N Liitu imbuda, oli üheks etnilist puhastustööd ärgitavaks teguriks. N. Bugai hinnangul ulatus “karistatavate rahvuste” arv 58-ni,⁶⁴ millele Stalini surm lõpuks piiri pani.⁶⁵

Eesti autoritest on “rahvusteemat” (Eesti vähemusrhivuste repressioonide) puudutanud Ott Kurs, Jüri Viikberg, Aadu Must jt.⁶⁶

Eraldi tahan esile tõsta 1949. aasta Moldaavia küüditamise teemat. Moldaavias toimus küüditamine (operatsioon “Jug”) vaid mõni kuu pärast Baltimaadel asetleidnud märtsiküüditamist (operatsioon “Priboi”) ning nende ettevalmistamisel ja läbiviimisel on jälgitavad olulised ühisjooned. Moldaavia ajaloolaste V. Passati ja V. Tsaranovi uurimustes on põhjalikult läbi töötatud operatsiooni “Jug” ettevalmistamine, läbiviimine, allikad.⁶⁷

“**Kulakluse likvideerimine**” teema puhul on nii Venemaal kui mujal maailmas keskendunud peamiselt 1930. aastate sündmustele. Siiski leidub ka märtsiküüditamisega haakuvaid kirjutisi, sh Baltikumi “kulakute” likvideerimisest aastail 1946–49.⁶⁸ Süvitsi tegelevad selle teemaga küll Eestiga tihedamalt seotud ajaloolased. Anu Mai Kõllil on lähiajal valmimas põhjalik uurimus Eesti põllumajanduse ümberkorraldamisest, millega kaasnes majapidamiste

---

⁶³ **T. Martin.** The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. P. 860.

⁶⁴ **E. Weitz.** A Century of Genocide. P. 80.

⁶⁵ **Jörg Baberowski.** Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2003.

⁶⁶ Vt nt **Ott Kurs.** Etnilisi vähemusi ajas ja ruumis. I. // Õpetatud Eesti Seltsi kirjad VI. Tartu, 1998; Ingeri põliselanike saatust. // Akadeemia. 1990, 7. Lk 1484–1499; Eesti rahvaste raamat. Toimetanud J. Viikberg. Tallinn, 1999; **Aadu Must.** Venemaa eestlased ja Suur Terror. Elektrooniliste allikapublikatsioonide andmete kriitiline analüüs. // Ajalooline Ajakiri. 2002. 3 (118). Lk 47–84.

⁶⁷ **В. Пасат.** Трудные страницы истории Молдовы 1940–1950-е гг. Москва, 1994; **В. Царанов.** Операция “Юг” (О судьбе зажиточного крестьянства Молдавии). Кишинев, 1998.

⁶⁸ **М. Рутковский.** Депортации балтийских крестьян в 1946–1949: как это было. // Российский исторический журнал. 1999, 1; **В. Земсков.** Судьба “кулацкой ссылки”(1930–1954 гг.). // Отечественная история. 1994, 1; **В. Зима.** “Второе раскулачивание.” (Аграрная политика конца 40-х – начала 50-х годов.). // Отечественная история. 1994, 3. Sama autori monograafia – Голод в СССР 1946–1947 гг.: происхождения и последствия. Москва, 1996 – annab vajaliku ülevaate asumisel olnute olukorra mõistmiseks Siberis suure nälja aastatel.

kulaklikuks kuulutamine ning nende vastane kampaania.⁶⁹ Eestis sõjajärgsel perioodil teostatud põllumajanduspoliitikat uurib ka David Feest.⁷⁰

Institutsioonide ajalugu. Jõuliselt on edenenud institutsioonide ajaloo alane uurimistöö, vastavate allikapublikatsioonide, teatmike ja käsiraamatute koostamine. Võimu teostavate institutsioonide, kelle tegevust püüti kogu nõukogude aja vältel avalikkuse eest varjul hoida, kaudu avanevad tollase ühiskonna juhtimise ja valitsemise struktuurid, repressioonide sügavam tagamaa. Selles valdkonnas on oluliseks saavutuseks Aleksander Kokurini ja Nikita Petrovi NSVL Julgeoleku- ja Siseministeeriumi struktuure käsitlevad teosed.⁷¹ Analoogilisi arenguid näeme ka Eestis. On igati tunnustatav, et Rahvusarhiiv on edendanud ja toetanud institutsioonide (ehk arhiivimoodustajate) ajaloo uurimise alast teadussuunda.⁷² Nõukogude perioodi kesksemateks asutusteks Kommunistliku Partei kõrval olid Julgeoleku- ja Siseministeerium.⁷³ ENSV Julgeolekukomitee ja ENSV Siseministeeriumi arhiividokumentide üleandmine arhiivisüsteemile kulges üsna vaevaliselt. Kui enamik Julgeolekukomitee materjalidest jõudis 1993. aasta lõpuks siiski ERAF-i hoidlatesse, siis Politsei-amet, kelle käsutuses olid Siseministeeriumi materjalid, ilmutas jätkuvat vastu-seisu dokumentide üleandmise osas. Valdav osa ENSV Siseministeeriumi fondidest jõudis arhiivi 1994. aastal, kuid fondide lõplik üleandmine on

---

⁶⁹ Vt ka **Anu Mai Kõll**. *Tender Wolves. Identification and Persecution of Kulaks in Viljandimaa 1940–1949.* // *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956.* Ed. by Olaf Mertelsmann. Tartu: Kleio, 2003. Pp. 127–149.

⁷⁰ **David Feest**. *Terror und Gewalt auf dem estnischen Dorf.* // *Osteuropa.* 2000, 6. Pp. 656–671; *Dealing with the Unruly Reality: Rural Party Workers in Estonia (1944–1950).* // *The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference.* Riga, 2003. Pp. 93–108.

⁷¹ **А. Н. Яковлев (toimetaja), А.И. Кокурин, Н.В. Петров (koostajad).** *Люблянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1960.* Справочник. Москва, 1997; **А. И. Кокурин, Н. В. Петров.** *НКВД-МГБ: структура, функции, кадры.* // *Свободная мысль.* 1997, 6–12.

⁷² **Priit Pirsko.** *Arhiivid ja ajalooteadus.* // *Ajalooline Ajakiri.* 1999, 1 (104). Lk 77.

⁷³ Julgeoleku- ja Siseministeerium on erinevatel aegadel kandnud mitmeid nimetusi ja erinevad on olnud ka nende funktsioonid. 1940. augustist 1941 veebruarini tegutses ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK, vene keeles НКВД) alluvuses Riiklik Julgeoleku Valitus. Veebruarist juuli lõpuni 1941 tegutsesid nii SARK kui RJRK (vene keeles НКГБ) ehk Riiklik Julgeoleku Rahvakomissariaat. Seejärel ühendati nad uuesti. 1943. aastal eraldati NSVL SARK-i koosseisust RJRK. Eesti vastavate institutsioonide taasloomine toimus 1944. aasta veebruaris. 1946. aasta märtsis nimetati ENSV SARK ümber Siseministeeriumiks (SM, vene keeles МВД) ja ENSV RJRK Riiklikuks Julgeoleku Ministeeriumiks (JM, vene keeles МГБ). Uued reformid toimusid 1953.–54. aastal. 1954. aasta märtsis moodustati ENSV Ministrite Nõukogu juurde Riiklik Julgeoleku Komitee (RJK, vene keeles КГБ), mille tegevus lõpetati 1991. aasta detsembris. ENSV SM muutus 1990. aastal Eesti Vabariigi SM-ks.

nihkunud 2011. aastasse.⁷⁴ Valdur Ohmanni 2000. aastal kaitstud magistritöös⁷⁵ ja 2002. aastal ilmunud mahukas väljaandes⁷⁶ avatakse ENSV Siseministeeriumi ja EKP Keskkomitee tegevuse peamised suunad ning ENSV riigiaparaadi toimimise põhimõtted ja juhtimissüsteem. Neid täiendab ülevaade Justiitsministeeriumi funktsioonidest.⁷⁷

Institutsioonide struktuure analüüsivate uurimuste kõrvale on ilmunud ka selle konkreetset tegevust kajastavaid uurimusi. Praeguseks on üsna põhjalikku käsitlemist leidnud NSVL Siseministeeriumi osalus 1949. aasta märtsiküüditamise läbiviimisel. Esimene läbimurre tehti Läti ajaloolase Heinrihs Strodsi poolt, kes avaldas 1999. a artikli 1949. aasta küüditamise ettevalmistamisest Venemaa Sõjaajaloo arhiivi dokumentidele tuginedes.⁷⁸ Samal aastal hakkas ajakirjas “Akadeemia” ilmuma seeria allikmaterjale, mis olid 1949. aasta küüditamise kohta Tõnu Tannbergi ja Valdur Ohmanni poolt väljaselgitatud ENSV Siseministeeriumi dokumentide hulgas.⁷⁹

Õigusajaloolised probleemid. Repressioonide õigusajaloolised küsimused on jätkuvalt eriti aktuaalsed just Baltikumi ruumis.

1998. aastal kutsuti Eesti Vabariigi Presidendi poolt kokku Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheline Komisjon, mille eesmärgiks sai N Liidu ja Saksamaa okupatsioonivõimude poolt Eesti Vabariigi kodanike suhtes või Eestis toime pandud repressioonidest aktsepteeritava ülevaate koostamine. Käesolevaks ajaks on komisjon avaldanud kaks raportit, esimene neist hõlmab saksa okupatsiooni perioodi, teine esimest nõukogude aastat.⁸⁰

---

⁷⁴ Vt selle kohta täpsemalt **Valdur Ohmann**. Nõukogude perioodi ajaloo allikalise baasi avardumine 1990. aastail. // Ajaloolise tõe otsinguil. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn, 1999. Lk 53–67.

⁷⁵ **Valdur Ohmann**. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Magistritöö. Juhendaja T. Tannberg. Tartu, 2000. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus.

⁷⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koostanud E. Tarvel, V. Ohmann, O. Liivik jt. Tallinn, 2002.

⁷⁷ **Peeter Järvelaid, Maie Pihlamägi**. 80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 1918–1998. Tallinn, 1999.

⁷⁸ **Heinrihs Strods**. PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija “Krusta banga” (“Priboj”) (1949. gada 25. februāris–23. augusts). // Latvijas Vēsture. 1999, 2 (30). 39.–47. lpp.

⁷⁹ Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. (Koost. Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg). // Akadeemia. 1999, 3–12; 2000, 1; vt ka **Pearu Kuusk**. 1949. a. märtsisündmused küüditajate ettekannetes Tartu näitel. / Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. VIII. Tartu, 2002. Lk 5–18. Artikkel tugineb samadele käibesse toodud Siseministeeriumi fondi säilikutele 139, 140.

⁸⁰ Komisjoni tegevuse kohta vt <http://www.historycommission.ee> [16.05.2004], kus on avaldatud ka raportid: Phase I – The Soviet Occupation of Estonia 1940–1941; Phase II – The German Occupation of Estonia, 1941–1944.

Nõukogude küüditamisi rahvusvahelise õiguse kontekstis uurinud Lauri Mälksoo hinnangul ei ole küüditamine Eesti riigi “siseasi”, need said toimuda üksnes Nõukogude riigi okupatsioonikorra tingimustes, mille taustal oleks kahetsusväärne kui Eesti riigi ainsaks reageeringuks jääks küüditamises osalejate (tingimisi) süüdimõistmine. Poliitiliste pingete maandamise eelduseks saab olla Vene riigipea või valitsusjuhi ametlik vabandus okupeeritud Balti riikides läbiviidud massirepressioonide eest.⁸¹

Etnoloogilis-biograafiliste meetodite kaudu saab mõistetavamaks toimunu mõju sündmuste kaasaegsetele. Nii Lätis kui Eestis on alustatud Siberi-aastad üle elanud küüditatute mälestuste tutvustamist laiemale rahvusvahelisele lugejaskonnale. 1999. aastal publitseeriti Lätis inglise keelne mälestuste kogumik,⁸² mis näitab veelkordselt eestlaste ja lätlaste küüditamiste ajaloo sarnasust. Eelneva teose omamoodi järjeks on analoogne Eestis ilmunud mälestusteraamat.⁸³ Tänapäevaks on Ühenduse “Eesti elulood”, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ajaloolise pärimuse jt kogumiste käigus üle Eesti kokku kogutud kuni 10 000 eluloolist teksti või mälestust.⁸⁴ Kõige aktiivsemat huvi kogutu analüüsimisel on üles näidanud sotsioloogiast, kultuuripsühholoogiast mõjutusi saanud etnoloogidest mälu-uurijad — mida ja miks jutustatakse või mäletatakse, kuidas ja miks tekivad mälopildid ning mida see ütleb identiteedi ja “mälukskultuuri” kohta tervikuna, kuidas on mäletamine seotud ajaloolise ja sotsiaalse kontekstiga — on üks osa kajastavatest küsimustest.⁸⁵ Huvitava eluloo uurimuse ingerlaste ajaloost on kirjutanud Riina Reinvelt, analüüsides olulisi pöördepunkte ingerisoomlaste elus.⁸⁶ Repressioonikogemuse mäletamine on tihedalt seotud mälu ja trauma üldprobleemistikuga, mis eeldab osaliselt ka

---

⁸¹ **Lauri Mälksoo.** Õigusrikkumisest vastutusest?: Eesti elanikkonna küüditamised Nõukogude Liidu poolt ja rahvusvaheline õigus. // Akadeemia. 2001, 1. Lk 29–49; **Lauri Mälksoo.** Soviet Genocide? Communist Mass Deportations on the Baltic States and International Law. // Leiden Journal of International Law. 2001. Pp. 757–787.

⁸² We Sang Through Tears. Stories of Survival in Siberia. Riga: Jānis Roze Publishers, 1999.

⁸³ She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories. (Eds. T.Kirss, E. Kõresaar, M. Lauristin). Tartu University Press, 2004. Siinkohal tasub märkimist **Vieda Skultansi** raamatu The Testimony of Lives: Narrative and Memory in post-Soviet Latvia (London, New York: Routledge, 1998) mõju biograafiliste uurimismeetodite kasutajate hulgas.

⁸⁴ **Rutt Hinrikus.** Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. // Võim ja kultuur. Koostanud Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu, 2003. Lk 191–205. Vt samast kogumikust ka Tiina Kirsi allikakriitilisi hoiatusi. **Tiina Kirss.** Kolm eesti naist elulugudes. // Võim ja kultuur. Lk 215–245.

⁸⁵ **Rutt Hinrikus, Ene Kõresaar.** A Brief Overview of the Life History Collection and Research in Estonia. // She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories. Tartu University Press, 2004. P. 28.

⁸⁶ **Riina Reinvelt.** Ingeri elud ja lood. Kultuurianalüütiline eluloo uurimus. Tartu, 2002.

meditsiinilis-psühholoogiliste meetodite rakendamist repressioonide uurimisel ning esitatud teabe esinduslikkuse ja usaldusväärsuse määramisel.⁸⁷

2.2. Allikad

Väitekirja allikaline baas tugineb peamiselt Eesti Riigiarhiivi Filiaali (ERAF) ja Vene Föderatsiooni Riikliku Arhiivi (GARF) materjalidele. Oluline osa on Venemaa Riiklikus Sõjaarhiivis (RGVA) ning Siberi arhiivides asuvatel dokumentidel.

2.2.1. Kүүditamiste ettevalmistamist, läbiviimist ja kүүditatute üle teostatavat järelevalvet käsitlevad allikad

Paljud Eesti jaoks olulised partei- ja riigivõimuorganite tegevust kajastavad materjalid asuvad Venemaa Riiklikus Uusima Ajaloo Arhiivis⁸⁸ ja Vene Föderatsiooni Riiklikus Arhiivis.⁸⁹ Kirjanduse põhjal on käibesse jõudnud mitmed

---

⁸⁷ **Terje Anepaio.** Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest represseeritute kogemuses. / *Studia Ethnologica Tartuensia* 4. Kultuur ja mälu konverentsi materjale. Tartu, 2001. Lk 198–215; Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptioon Eesti ühiskonnas. / *Studia Ethnologica Tartuensia* 6. Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Koostajad E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003. Lk 206–230. Sama väljaanne esindab kogu nimetatud uurimissuunda. **Heino Noor.** Püsi kahjud tervisele. / Valge Raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon. 2004. (ilmumisel). Vt ka **J. Heitzman, K. Rutkowski.** Mental disturbances in persons persecuted for political reasons in Poland in the years 1944–1955. // *Psychiatria Polska*. 1998, Vol XXXII. Pp. 5–13; **Patrick Hutton.** Memories of trauma: problems of interpretation. // *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*. 2004, vol 43, no 2. Pp. 249–259.

⁸⁸ Vt selle kohta ka **Tõnu Tannberg.** Nõukogude aja uurimisest Venemaal: uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. // Ajaloolise töö otsingul. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn, 1999. Lk 89–104. Ülevaate Venemaa arhiividest leiab **Patricia Kennedy Grimsted**i poolt koostatud andmebaasist ArcheoBiblioBase interneti kodulehelt <http://www.iisg.nl/~abb/>. [01.06.2004]. Internetis on kättesaadav ka **Andrea Graziosi** poolt 1999. aastal alustatud nõukogude ajaloo bibliograafia, milles on mh antud ülevaade arhiividest ning juhatatud uurijat mitmete oluliste allikate juurde. Vt *A Soviet History Bibliography* <http://www.h-net.msu.edu/~russia/teach/graziosiintro.html>. [01.06.2004].

⁸⁹ Vt ülevaadet repressioonide alaste materjalide kohta GARF-is: **Т. Павлова.** Репрессии против народов: документы Государственного Архива Российской Федерации свидетельствуют. // *Народы России: проблемы депортации и реабилитации.* Майкоп, 1997. С. 142–167.

Vene Föderatsiooni Presidendi Arhiivis ja Föderaalse Julgeolekuteenistuse Keskarihiivis säilitatavad materjalid, kuid käesoleva töö autoril ei ole õnnestunud neid kasutada. Ka Venemaa Riiklik Sõjaarhiivis tuli põrkuda rohketele juurdepääsupiirangutele.

Venemaa Riiklikus Sõjaarhiivis leiduvad andmed küüditamiste sõjaliste aspektide kohta. Seal asuv operatsiooni “Priboi” toimik on veenev kinnitamaks, et küüditamise puhul oli tegu sõjalise operatsiooniga. Koos sõjaväeüksustega Baltikumi saadetud poliitaparaadi kaasamisega, kes operatsiooni toimumise hetkel operatiivgruppides laiali paisati, saavutati mitmekordne kontroll operatsiooni läbiviijate üle.

Küüditamiste ettevalmistamist ja läbiviimist kajastavatest allikatest on olulisemad NSV Liidu ja Eesti NSV Siseministeeriumi ning Siberi oblastite Siseministeeriumi Valitsuste⁹⁰ materjalid. Siseministeeriumi dokumendid annavad meile põhjaliku ülevaate operatsiooniks valmistumisest ning selle käigust. Siseministeeriumi tagada oli ka küüditatute laialipaigutamine, nende järelevalve sihtkohtades ning arvestuse pidamine kõigi represseeritute kohta.

Siberi oblastite Siseministeeriumi Valitsuste dokumentatsioon annab ülevaate küüditatute töö- ja elamistingimustest, väljasaadetute üle kehtestatud režiimist. Samast leiab küüditatute nimekirju, nende kohta koostatud statistilisi aruandeid, erikomandantuuride tööd ilmestavaid materjale ning andmeid vangilaagritesse ja kolooniatesse ümberpaigutatute kohta. Siberi oblastite parteiarhiivides talletatavatest kompartei materjalidest leiab küüditamise vahetut käiku kajastavat teavet suhteliselt vähe — tegemist on enamasti juhuslike või kaudsete vihjetega, mida materjalidest ei osatud kõrvaldada. Küll aga leidub neis teavet küüditatute elu-, töö- jpt tingimuste kohta nende väljasaatmispaikades.

2.2.2. Isiku- ja perekonnatoimikud

Käesoleva uurimistöö keskseteks allikateks on isikutoimikud. N Liidu repressiivorganite praktika kohaselt tuli kõigi represseeritute kohta koostada toimikud. Nende vormis, nimetustes ja kategooriates oli teatud erinevusi. Arreteeritute puhul on tegemist valdavalt isikutoimikutega, surmamõistetute kohta koostati juurdlustoimikud, kuhu koondati ühe “süüasja” ohvrite andmed. Erinevat liiki juurdlus-, jälitus- jm toimikuid on korduvalt liidetud, kriminaaltoimikutest on saanud rehabiliteerimistoimikud jne.

Küüditatute kohta on koostatud valdavalt perekonnatoimikud, mis on leitavaid perekonnapea nime järgi ja sisaldavad kõikide küüditamisel viibinud perekonnaliikmete (aga ka nt vangilaagris hukatud abikaasa) andmeid. Toimikute kohustuslikuks koostisosaks oli kindlate vorminõuete kohaselt koostatud

---

⁹⁰ Vene keeles: *Управление министерства государственной безопасности* – УМГБ.

ankeet. Toimikutesse on kogutud väga mitmekesist teavet nt kompromiteerivaid andmeid, arreteerimisorderid, küüditamise otsus, kõikvõimalikke õiendeid, vara üleskirjutusaktid, kirjavahetus toimikus kajastuvate isikute küsimustes, küüditatute endi avaldused ja palvekirjad jpm. Rehabilitaerimistoimikud pakuvad teavet ka isikute edasise käekäigu kohta.

Isikutoimikute hoiupaigad. Eestis on küüditatute isiklikud toimikud koondatud Eesti Riigiarhiivi Filiaali (ERAF), kus need on fondide lõikes jagunenud järgmiselt: fond 2 M/O sisaldab kolleksiooni 1941. ja 1945. aasta küüditamisega seotud dokumentidest, fondis 3 N on 1940.–50. aastatel Eesti NSV-st väljasaadetute (“natsionalistide”) arvestustoimikud; fondis 4 K 1949. aastal Eesti NSV-st väljasaadetute (“kulakute”) arvestustoimikud; fondis 5 J 1951. aastal Eesti NSV-st väljasaadetute (Jehoova tunnistajad) arvestustoimikud, fondis 6 R 1956. aasta seadusega rehabilitaeritute arvestustoimikud ja fondis 8 on kolleksioon eriväljasaadetute isikutoimikutest.

1941. aasta küüditamisoperatsiooni käigus vangistatud perekonnapeade kohta koostati kriminaaltoimikud, mis ei asu ülalootletud fondides, vaid on koos teiste poliitilistel põhjustel vangistatute toimikutega fondides 129 ja 130. Samas on vangistatute toimikutes andmeid (ka eraldi juurdelisatud isikutoimikutena) küüditatud perekonnaliikmete kohta.

Mitte ükski neist fondidest ei ole täielik, paljude toimikud on Venemaale jäänud. On isikuid, kes arreteeriti küll Eestis, kuid kelle küsimuse menetlemise võttis koheselt üle NSVL julgeolek, mistõttu ei ole nende isikute kriminaaltoimikuid Eestisse saadetud.

Venemaal asuvad repressaeritud eestlaste toimikud oblastite Siseasjade Valitsuse Informatsioonikeskustes,⁹¹ julgeolekuteenistuse arhiivides ja ka riiklikes arhiivides. Toimikute üleandmine erinevate ametkondade arhiividest riiklikule arhiivisüsteemile (Rosarhiv) jätkub. Nii näiteks anti aastatel 1999–2000 Kirovi oblasti Föderaalse Julgeolekuteenistuse arhiivist Kirovi oblasti Sotsiaalpoliitilise ajaloo riikliku arhiivi (endine Partearhiiv) üle 291 eestlaste juurdlustoimikud, kes olid repressaeritud aastatel 1929–53.⁹² Enamus neist eestlastest oli Eestist praegusesse Kirovi oblastisse ümber asunud 20. sajandi algul ja olid seal 1930. aastatel repressaeritud.⁹³ Teise osa moodustavad 1941. aastal küüditatute ning Kirovi oblasti vanglates ja laagrites kinnipeetute materjalid. Ülejäänud on Eestist illegaalselt Venemaale põgenenud isikute (kes üksikute eranditega seal hiljem maha lasti) ning sõja ajal Kirovi oblastisse evakueeritute toimikud. Nimetatud toimikud iseloomustavad seda eestlaste kontingenti, kelle

---

⁹¹ Vt selle kohta **Aadu Must**. Küüditatud eestlaste ajalugu Tomski arhiivis. // Ajalooline Ajakiri. 2000, 4 (111). Lk 55–86.

⁹² **Е. Чудиновских**. Документы Госархива социально-политической истории Кировской области о репрессиях эстонцев в 1929–1953 гг. // Отечественные архивы. 2003, 1. С. 44–49.

⁹³ Vt selle kohta **Aadu Must**. Eesti Oparinos. // Lee. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. 9. 2004.

isikuandmetes esineb kõige rohkem ebamäärasust ning mis süvendab meie teadmist, et paljud olulised dokumendid on laiali paisatud erinevatesse Venemaa hoiukohtadesse.

2.2.3. Isikuloolisi andmeid sisaldavad registrid, nimekirjad ja kartoteegid

Rehabiliteerimisprotsessi käigus loodud nimekirjad. Repressioonide teema avalikustamisele järgnenud poliitilistel põhjustel ebaõiglaselt represseeritud isikute rehabiliteerimise käigus algas ka küüditatute nimekirjade koostamine. Eialgu tuginesid need Ülemkohtu ja Prokuratuuri arhiivide rehabiliteeritute koondkaustade andmetele. 1980. aasta lõpus hakati küüditatute koondnimekirju koostama ka Eesti Siseministeeriumi arhiivis. Aegapidi jõudsid EV Siseministeeriumi Infokeskusest ja ENSV Julgeolekukomiteest Eesti Riigiarhiivi Filiaali (Parteiarihiivi) ka represseeritute isiklikud toimikud. Nimetatud allikad on jäänud põhilisteks materjalideks, mille põhjal on toimunud Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) küüditatute nimekirjade koostamine.

Elektrooniline andmebaas. Esimene üle-eestilise 1949. aasta küüditatute elektroonilise andmebaasi loomine algas Eesti ja N Liidu arveraamatu töörühma poolt ja viidi lõpule Tartu Ülikooli ajaloo osakonna Ajaloo- ja rahvastikuteaduse laboris ning arhiivinduse õppetoolis (tööst küüditatute nimekirjadega vt artikkel 3).

Nimetatud registrid ja koondnimekirjad kordavad isikutoimikutes sisalduvat teavet, ent on siiski arvestatavaks materjaliks küüditamiste üldisemate protsesside uurimisel ja analüüsimisel.

“Erisurmade” kartoteek. Erinevad julgeoleku jt repressiivorganite kartoteegid sisaldavad informatsiooni, mida muudest allikatest (sh isikutoimikutest) ei leia. Rea isikute kohta võib üks kartoteegikaart olla ainsaks pidepunktiks, mis isiku saatusest mingit teavet annab. Üks sellistest kartoteekidest asub Siseministeeriumi rahvastiku toimingute osakonna Perekonnaarhiivis. “Erisurmade” kartoteeki, mis sisaldab andmeid N Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites hukkunate kohta, asus esimesena töötlemas Herbert Ligi.⁹⁴ “Erisurmade” andmestik on ilmekaks näiteks nõukogude korra mainet kahjustavate andmete salastamisest, ametliku statistika ebausaldusväärsusest, isikuandmete massilisest võltsimisest. Sama isiku kohta võime leida täiesti vastuolulised surma põhjuste ja -daatumite andmed. Selles kartoteegis tulnuks arvele võtta ka metsavendluse vastases võitluses hukkunud, kuid nagu julgeolekuministri B. Kummi järelpärimisest selgub, ootasid perekonnaseisuaametid 1947. aasta sügisel nimetatud küsimuses

---

⁹⁴ **Aigi Rahi, Aadu Must.** Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. // Kleio. Ajaloo ajakiri. 8. 1993. “Erisurmaaktide” põhjal koostatud andmebaasi vt <http://www.history.ee/register/doc/laager.html>. [16.05.2004].

Moskvalt alles vastavaid korraldusi, paljud vägivaldsed surmajuhtumid olid jäetud registreerimata.⁹⁵

Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek. Väitekirja artiklites 5 (lk 74–77) ja 6 (lk 16–18) on lähemalt tutvustatud Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteeki, selle tekkeloo ja kasutamisevõimalused avab põhjalikumalt väitekirja lisa nr 1.⁹⁶ Rohke isikuloolise andmestikuga kartoteeki on aastakümnete jooksul koondatud andmeid erinevatesse Eesti rahvastikukaotuste kategooriatesse kuuluvate isikute kohta, nende hulgas on vangistatud, küüditatud, laagris või asumisel hukkunud, saksa poolel sõdinud, Läände põgenenud, teadmata kadunuks jäänud jpt isikud. Ühtaegu on kartoteegi näol tegemist ülimalt hõlpsa ja kiiresti muutuvate andmete koguga. Juba represseeritu staatus iseenesest oli nõukogude võimu jaoks piisavalt kompromiteeriv nähtus. See oli ka “mustaks plekiks” represseeritud laste ja sugulaste ankeedis.⁹⁷ Kuna teod, mida Eesti Vabariigi ajal oma riigi tugevdamiseks ja oma rahva huvide kaitseks tehti, formuleeriti nõukogude ajal NSV Liidu ja revolutsioonilise liikumise vastasteks kuritegudeks, tõlgendati ametikohustuste täitmist Eesti Vabariigis, tsiviilisikute patriootlikku tegevust Eesti riigi rajamisel (nt osavõtt Vabadussõjast) ja iseseisvuse kaitsel (nt Kaitseliitu kuulumine) kompromiteerivate nähtustena. Sama kehtis EV aegse ühiskondliku elu korraldamisega seotud tegevuse osas. Arvet peeti nii juba karistatute kui potentsiaalsete uute ohvrite osas, näib nagu valmistunuks nõukogude võim lõputuks võitluseks rahvaga.

Perifeersematest küüditatute isikuloolisi andmeid sisaldavatest allikatest olen läbi vaadanud veel **Venemaa kohaliku administratsiooni (külanõukogude) ja parteiorganisatsioonide dokumendid**, mis sisaldavad elanike ja majapidamiste nimekirju (sh ka väljasaadetute nimesid, sünni- ja surmadaatumeid, ümberpaiknemiste andmeid). Mõnes külanõukogus on loetletud ainult perepead, teisel on arvestust peetud kogu perekonna kohta lisades ka andmed hariduse, töökoha, invaliidsuse, pensioni, kariloomade olemasolu jm osas. **Venemaa lastekodude arhivaalid** sisaldavad andmeid vanemate arreteerimisel neist lahutatud või orbudeks jäänud laste kohta, kuid nende andmete väljaotsimine nõuab rohkesti aega.

---

⁹⁵ ERAF. 131-1-79. L 16–17.

⁹⁶ Eesti rahvastikukaotuste register. <http://www.history.ee/register>. [16.05.2004].

⁹⁷ Vt selle kohta **A. Сулов**. Системный элемент советского общества конца 20-х – начала 50-х годов: спецконтингент. // Вопросы истории. 2004, 3. С. 125–134. Autor pöörab tähelepanu asjaolule, et kuna väga suure osa nõukogude elanike kohta kasutati terminit “erikontingent”, tuleks tänapäevastes nõukogude ühiskonda kajastavates uurimustest neid käsitleda eraldi sotsiaalse grupina, kellel tuli täita rida sotsiaalseid funktsioone, sh pidid nad muud elanikkonda hirmutavaks näiteks olema. Samamoodi tuleks uurida “erikontingenti” kuulunud isikute lähedaste käekäiku, nende osas toimunud piiranguid nõukogude ajal.

2.2.4. Mälestused. Küsitluste tulemused. Fotodokumendid

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi poolt 1989. aasta sügisel ellukutsutud elulugude kogumine on kulgenud suure innuga, praeguseks on kogus talle üle poolteise tuhande elulooteksti. Elulugude paremik on ilmunud sarjas “Eesti rahva elulood”.⁹⁸ Väga palju küüditatute mälestusteraamatuid on ilmunud väljaspool nimetatud sarja.⁹⁹ 1941. aasta juuniküüditamise 60. aastapäevaga kooliõpilastele välja kuulutatud mälestuste kogumisvõistluse käigus laekus u 1500 repressioonide temaatilist tööd.¹⁰⁰ Samasse on koondatud Eesti Muinsuskaitse Seltsi ajaloolise pärandi kogumisetöö materjalid. Mälestuste kogumisega on tegelenud ka Eesti Vabaõhumuuseum, Eesti Rahva Muuseum jpt kohalikud muuseumid.

1996. aastal koostas ka käesoleva töö autor ankeetküsitluse 1949. aastal Tartumaa küüditamisnimekirjadesse kantud isikutele. 1998. aastal saadeti Eesti Rahva Muuseumi korrespondentidele laiali küsimustik nr 201 “1949. aasta küüditamine, elu asumisel”, mille koostajajaks olid Edgar Saar, Mall Hiimäe, Eda Kalmre, Aigi Rahi. Küsimustikku kaasati ka need teemad, mis olid esile kerkinud Tartumaa märtsiküüditamise analüüsi käigus ning mis täiendavat kajastamist vajasisid. Koos Tartumaa küüditatute ankeetküsitluse vastustega¹⁰¹ on minu poolt kasutatavate mälestuste arv kasvanud üle poolesaja.

Neile lisanduvad veel Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis säilitatavad elulood, mida on kasutatud valikuliselt. Analüüsi spetsiifikast lähtuvalt eelistan vabas vormis kirjutatud eluloole konkreetsele küsimustikule laekunud vastuseid. Küsimustiku vastused on informatiivsemad, kindla teema raame jälgivad. Samas on nii mõnigi vastaja end etteantud vormist ahistatuna tundnud ning eelistanud siiski vabas vormis väljenduda.

Fotodokumendid. Aadu Must on viimasel ajal osundanud veel ühe allikaliigi — fotodokumentide osale küüditatute olme ja elamistingimuste, asustuse, tööprotsesside, asumispaiga looduslike tingimuste, ka kultuurielu jm uurimisel. Säilinud fotodokumendid omavad arvestatavat sünergiat koos teiste allikatega, eriti mälestustega, neid täiendades ja visualiseerides.¹⁰²

---

⁹⁸ Me tulime tagasi. Eesti elulood. Koostanud Rutt Hinrikus. Eesti Kirjandusmuuseum: Tartu, 1999; Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas. I, II osa. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev, 2000; Eesti rahva elulood. Elu Eesti NSV-s. III osa. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev, 2003.

⁹⁹ Vt nt **Hans Sissas**. Meenutused. I–V. Võru, 1989–2001; **Villu Randoja**. Siberi lood: “ära võeti vabadus, jäi järel mälestus...”. Taebla, 2002; **Õilme Nurk**. Mälestuseks teile kõigile. Rakvere, 2001; **Enno Piir**. Kirjad Siberist. Avita, 2000 jpt.

¹⁰⁰ Vaikimise väraval. Kooliõpilaste kogutud mälestusi küüditamisest. Tallinn: Tänapäev, 2001.

¹⁰¹ Vt selle kohta **A. Rahi**. 1949. a märtsiküüditamine. Lk 14–15.

¹⁰² **Aadu Must**. Aksel Sildose fotokogu – küüditatud eestlaste ajaloo allikas. Ettekanne Tartu Linnamuuseumi konverentsil 14. juunil 2004 (käsikiri autori valduses).

2.3. Meetodid

Repressioonide ajaloo uurimisel arvesse tulev mitmekesine allikaline baas määrab ära erinevad lähenemisviisid.

1949. aasta Tartumaa küüditatute andmebaasi koostamine ja läbitöötamine kinnitas repressioonide uurimisel rakendatava kompleksse allikakriitilise analüüsi tõhusust.¹⁰³ Kuna osa algdokumentatsioonist on liialt lünklik ja ebaühtlane, peab uurija töötama mitmesuguste sekundaarsete allikatega. Mitmeid dokumendiotsinguid võib pärjata teadasaamine, et need on hävitatud.¹⁰⁴ Jälgides küüditamise läbiviimist ühelt poolt kohalikul — maakonna, rajooni, valla, külanõukogu, teisalt — vabariiklikul ja üleliidulisel tasandil, on olnud võimalik leida dokumente, mis ametlikult kuulusid hävitamisele. Kuigi EK(b)P sekretär N. Karotamm oli 1949. aasta märtsiküüditamise päevil rangelt keelanud iga-sugused avaldused, “ei mingit otsust ei või olla, ei mingeid dokumente”,¹⁰⁵ on ettekirjutusi dokumentide salastatuse, kõrgematele organitele tagastamise või makuleerimise osas täidetud erinevalt. Seetõttu on antud töös suur osakaal ajaloolis-arhiivinduslikul uurimistööl.

Kaua aega salastatud dokumentide avanemisega kaasnesid küsimused nende usaldusväärsusest, interpreteerimisest.¹⁰⁶ Kaugeltki mitte kõik dokumendid pole avalikuks tulnud, mõnedest on säilinud vaid katked või viited alusdokumendile. See kõik eeldab tugevat allikakriitikat enne kui dokumendid laiemasse käibesse tuua. Nõukogude perioodi dokumentide juures tuleb tunda nende eripärasid, käsuliine, aruandluse juhendeid ja dokumendinglust (ehk arhiivinduslikus kõnepruugis asjaajamise korda), keelekasutust läbimurdmaks ideoloogilisest fraseoloogiast tegelikkuseni ning paljusid kirjutamata reegleid.

Tunda annab vajalike arhiiviteatmike puudumine, mis aitaksid uurijatel kiiremini arhiivides orienteeruda. Paljude fondide nimistud ei suuda avada

---

¹⁰³ Vt selle kohta ka artiklit 3.

¹⁰⁴ Nt 1. septembril 1945 kinnitas Miilitsavalitsuse nooremleitnant Pulk, et ta on vastavalt ENSV SARK-i Miilitsavalitsuse ülema asetäitja Sergei Golubkovi korraldusele hävitanud saksa rahvusest kodanike ENSV-st väljasaatmise kohta käivad instruksioonid ning on selle kohta koostanud vastava akti (ERAF. 2 M/O. N 2. S 3. L 106).

¹⁰⁵ ERAF. 1-47-47. L 27. Seda jmt dokumente on pikemalt refereerinud **Lembit Raid**. Kas peremees või käsualune? Ülevaade Parteiarhiivi materjalidest. // Kleio. 1992, 5/6. 1993, 8. 1995, 2.

¹⁰⁶ Nõukogude arhiivimaterjalidega töötamise kogemustest, nende dokumentide uurimise spetsiifikast Lääne ajaloolase pilgu läbi on põhjaliku ülevaate kirjutanud **Andrea Graziosi**. The New Soviet Archival Sources. Hypotheses for a critical assessment. // Cahiers du Monde russe. 1999, vol 40, no 1–2. Pp. 13–64.

säilikute sisu, mistõttu on jätkuvalt suur osakaal “arhiiviheuristikal”¹⁰⁷ ja allikate massilise läbitöötamise käigus leitud dokumentidel. Seepärast tuleb rõhutada uurijate omavahelise suhtlemise kasulikkust. Olen tänulik väga paljudele kolleegidele lähemalt ja kaugelt, kes mind heatahtlikult vajalike dokumentide juurde on juhatanud.

Ekspeditsioonid erinevatesse Siberi arhiividesse on veennud selles, et väljaselgitustöid tuleb teostada võimalikult mitmetes piirkondades ja arhiivides. Vaatamata formaalselt samale asjaajamiskorrale võivad Venemaa oblastites arhivaalide komplekteerimise põhimõtted, säilimine, aga samuti materjalidele juurdepääsemise võimalused olla väga erinevad. Kõrvalekalded instruktiivmaterjalidest on päästnud nii mõnedki salastatud dokumendid hävitamisest.

Sündmuste rekonstrueerimiseks vajalikule arhiividokumentide väljaselgitustööle, nende allikaõpetuslikule ja sisulisele analüüsile on lisandunud mälestuste kasutamine. Arhiivimaterjali ühendamine mälestustega pakub rohkelt võrdlusainet, kuid tõstatab ka küsimuse pärimuse kahetisest olemusest.¹⁰⁸ Mälestused on oma olemuselt köitvad, kuid oma selektiivsuses kohati ühekülgsed. Sama sündmus võib erinevates mälestustes esineda väga erinevalt. Objektiivsema pildi saamiseks läbitöötatud mälestuste arv ulatub mõnesajani, mis moodustab vajaliku kriitilise massi, mille najal kirjalike allikatele täiendavat teavet kogudes toimunud kirjeldada ja analüüsida.

Käesolevas töös rakendatud käsitlusviis ei ühti sotsioloogilise suunitlusega elulouuurimise meetoditega, esiplaanile ei ole tõstetud inimeste poolt ühiskondlikele ja individuaalsetele sündmustele antavate hinnangute ning seda mõjutavate tegurite, isiklike kogemuste, kultuurilise ja sotsiaalse tunnetuse detailne analüüs. Kuid samas eeldab inimkeskne lähenemine küüditamise teemale siiski ka sündmuste kaasaegsete hinnanguid, nende vältimine ei oleks põhjendatud. Siinkohal nõustun autoritega, kes tunnistavad, et mälestusi ei saa uurida ühe metodoloogia raames, selleks tuleb kasutada mitmeid interdistsiplinaarseid meetodeid, et tuua möödunud sündmused ning nende tähendus tänapäeva inimesele lähemale, pannes ajaloolase mineviku mõistmise vahendaja rolli.¹⁰⁹ Loomulikult pakuvad mälestused rohkeid interpreteerimisvõimalusi, mille puhul on palju diskuteeritavat.

---

¹⁰⁷ A. Musta sõnastuse kohaselt on arhiiviheuristika suulisel traditsioonil, omaaegsete fondikorraldajate loogika tabamisel ja kogemustel põhinev kunst leidmaks vajalikud arhivaalid üles fondidest, kus need provenientsiprintsiibi järgi olema ei peaks (**Aadu Must**. Arhiivinduse õpetamise võimalikkusest Eesti Vabariigis. // *Kleio. Ajaloo Ajakiri*. 1996. 3 (17). Lk 54).

¹⁰⁸ Vt selle kohta täpsemalt artiklist 4.

¹⁰⁹ Vt nt **Wulf Kansteiner**. Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies. // *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*. May, 2002, vol 41, no 2. Pp. 179–197; **Daniel Levy**. The Future of the past: historiographical disputes and competing memories in Germany and Israel. // *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*. Feb., 1999, vol 38, no 1. Pp. 51–66.

Mistahes rahvastikulooliste aspektide uurimine eeldab esindusliku statistilise andmestiku olemasolu. Ka massirepressioonide ajaloo uurimiseks ei piisa ainult kirjeldavate allikate kasutamisest, mistõttu on minu senistes uurimustes olnud arvestataval kohal erinevate isikulooliste andmebaaside koostamine ning analüüs, seda nii mikro- kui makrotasandil. Käesoleva töö raame arvestades peatuksin pikemalt esmalt 1949. aasta küüditatute andmebaasil, seejärel Eesti rahvastikukaotuse koondregistri koostamise problemaatikal.¹¹⁰

Ülalnimetatud küüditatute nimekirjade põhiallikaks on ENSV Siseministeeriumis koostatud materjalid, mis sisaldavad järgmisi tunnuseid: toimiku liik ja number; isiku perekonna-, ees- ja isanimi; sünni aeg ja -koht ning elukoht küüditamise hetkel; väljasaatmise alus ja vastava otsuse daatum; küüditamise kuupäev; väljasaatmise koht; surma või asumiselt vabanemise daatum; täiendavad märkused.¹¹¹

Andmesisestusele järgnenud andmebaasi kriitilisel läbitöötamisel rakendati Tartumaa nimekirja analüüsil kasutatud meetodikat. Esmalt võrreldi andmeid Siseministeeriumi rahvastiku toimingute osakonna Perekonnaarhiivi, ERAF-i kartoteekidega, 1948. aasta külade ja talude registriga,¹¹² osaliselt ka mälestustega. Arvutitöötuse, erinevate rühmitamis- ja võrdlusoperatsioonide abil toimunud andmete nn puhastamise käigus vabaneti ka dubleerivatest sissekannetest. Tunduvalt keerulisemaks kujunes sama isiku kohta käivate lahknevate andmete töötlemine. Neil puhkudel kanti täpsustavad lisaandmed andmebaasi märkuste lahtrisse. Tüüpilised lahknevused esinesid nimekirjutuses ja daatumites, analoogsed probleemid on esile kerkinud kõigi sarnaste isikulooliste andmebaaside puhul.

Pädeva rahvastikukaotuste analüüsi eelduseks on usaldusväärsete isikulooliste andmebaaside koostamine. Eestis on viimase kümne aastaga publitseeritud ridamisi represseeritute nimekirju, kuid kahjuks on mitmed neist kasutusel vaid paberalusel. Andmebaasidena laiemalt kasutatavaid andmestikke on u 15.¹¹³ Tehtud tööde puhul on peamiseks probleemiks olemasolevate andmete hajutus ja tihtilugu nende vastuolulisus. Repressioonidest tervikpildi saamiseks tuleb erinevate allikate baasil loodud andmebaasid ühtsesse süsteemi viia, mida on võimalik saavutada vaid infoajastu võimalusi appi võttes.

---

¹¹⁰ Vt artikkel 5, mida täiendavad töö lisa ning tekstid kodulehel <http://www.history.ee/register>. [16.05.2004].

¹¹¹ Nimetatud andmebaasis sisalduva informatsiooni korrastamise kohta vt **Aigi Rahi**. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Magistritöö. Juhendaja dots Aadu Must. Tartu, 1996. Lk 32–38.

¹¹² 1948. aasta sügisel koostati EK(b)P sekretäri N. Karotamme korraldusel Eesti külade ja talude nimekiri, mille üht käsikirjalist eksemplari säilitatakse Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA). Fond 169. Mapid 28–34.

¹¹³ Täpsemad andmed nende andmebaaside kohta on leitavad artiklist 2 ja lisast 1. Olemasolevaid andmebaase on kirjeldanud ka **Kati Sein**. Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: komputriseeritud töötlemise projekt. Juhendaja prof A. Must. Tartu, 2001. Töö asub Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetoolis.

2000. aastal käivitus Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetooli juures teadusprojekt “Eesti rahvastikukaotuste koondregister”, mille eesmärgiks on ühtse Eesti rahvastikukaotuste koondandmebaasi koostamine. Projekti raames kogutakse represseeritute kohta täiendavaid isikuandmeid (mis eeskätt tähendab Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegi andmebaasi sisestamist) ja koostatakse ühtne andmepank, kuhu koondatakse olemasolevad andmebaasid. Sisestatava kartoteegi põhjalikum kirjeldus väljuks antud töö raamidest, mistõttu on siinkohal piiratud vaid allika kasutamise lühiülevaatega.

Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek, mis on üle elanud mitmed riigikorrad ning koostamisprintsiibid, kujutab arhiivindusliku mõistena endast kollektiooni. Kartoteek koosneb u 30 eri tüüpi ning erineva sisutihedusega kaartidest, selles on nii asutuste originaalkaarte (spetsiaalselt väljatöötatud blankett) kui kohandatud vorme. Kuna kaarte on kartoteeki lisatud ülipika perioodi kestel, ei valitse nende osas ka sisulist ning keelelist (kaardid on eesti, vene, saksa keelsed) ühtlust, kaartidel kajastuv info on väga varieeruv. 30 kaardivormilt selekteeriti välja ligi 150 tunnust, mis jagunevad projekti eesmarke silmas pidades esmasteks ja teisejärgulisteks tunnusteks. Viimatinimetatud tunnuste väärtus kasvab oluliselt iga üksikjuhtumi, konkreetse inimese või perekonna saatuse lähema uurimise korral. Olukorras, kus paljude inimeste saatused on jätkuvalt teadmata, võib abi olla ka esmapilgul tähtsusetutest infokildudest.

Suurematesse blokkidesse jagatuna oleksid esmatahtsateks tunnusteks isiku perekonna-, ees-, isanimi (ka varju-, hüüd-, agendinimi); sünniaeg ja -koht; surmaaeg ja -koht, surmapõhjus jm sellekohane info; süüdistused ja karistused; mobilisatsioon; auaste ja sõjaväeline teenistus; Eestist lahkujad (ümberasumine, küüditamine, evakueerumine, põgenemine); rahvus, kodakondsus, perekonnaseis; elu- ja töökoht; info kaarti koostamise kohta ja viited allikatele.

Kaarte sisestatakse põhimõttel üks kaart füüsilises kartoteegis võrdub ühe kirjega elektroonilisel kujul, v.a lisakaardid, mille sisu kantakse samale kirjele. Nii ei teki veel isikute andmebaas, vaid kartoteegi elektrooniline koopia. Kuna ühe isiku kohta võib olla täidetud mitu (keskmiselt kuni 6 kaarti, kuid kaartide arv võib küündida ka 20ni ja üle selle), siis on kirjeid andmebaasis oluliselt rohkem kui isikuid.

Samas on paljudel kaartidel infot teiste isikute kohta (nt juurdluse käigus on antud kellegi kohta tunnustusi, tsiteeritud ütlusi jpm). Kartoteegis ei ole selline kolmandate isikute kaartidel leiduv info leitav, küll aga andmebaasis, kus nende inimeste kohta koostatakse iseseisev kirje ning mis andmebaasi sorteerimise käigus oma loogilisele kohale asetub, lisades isiku kohta täiendavat, senisest kasutusest kõrvale jäänud teavet.

Projekti puhul on lähtunud ennekõike tugeva allikalise baasi loomise vajadusest järgnevale interdistsiplinaarsetele uurimustele, mis omakorda kehtestab kõigile andmebaasidele vastavad nõudmised. Varasemad ehk olemasolevad andmebaasid on tehtud nende koostajate parema äranägemise järgi, mis toob paratamatult kaasa hulgaliselt lisatööd. Raskendavaks asjaoluks on seegi, et paljud andmebaasid ei ole lõpetatud, mitmed neist on tööversioonid, kuhu

pidevalt parandusi tehakse. See, kuidas organiseerida ja koordineerida erinevate tegijate vahelist tööd selliselt, et kõik parandused ka koondandmepanka jõuaksid, ootab alles rahuldavat lahendust. Erinevate andmebaaside ühendamiseks peavad need olema piisavalt töödeldavad ja omama vajalikul hulgal ühildatavaid tunnuseid.

Päringusüsteemi töölerakendamiseks on alustatud andmebaaside esmaste tunnuste nagu perekonna-, ees- ja isanime ning sünni- ja surmadaatumite ümberstruktureerimisega. Päringuskeem eeldab n-ö puhast välja. Samas peab küsitavus andmebaasis talletuma märgina, et olemasolevates andmetes on lahknevusi, umbmäärasust. Sellest tulenevalt tekib andmebaasi sama tunnuse kohta mitu tulpa, üks puhastatud väli, teine kõiki kahtlusi markeeriv väli. Andmebaasi korrastajal tuleb otsustada andmete semantika üle, kuidas interpreteerida ja andmebaasis kujutada väljades sisalduvaid küsimärke, hüüumärke, sulge, trelle jms konkreetsele andmetüübile mittevastavaid sümboleid. Nt võib ka ühel nimeväljal koos kohata ees-, perekonna-, isa-, hüüd-, agendinime või sootuks mingit kombinatsiooni erinevatest nimedest ja nimekujudest. Sama inimene võib andmebaasides esineda mitme erineva nime all, siin tulevad arvesse neiu- ja abielupõlve nimed, nimede saksastamised, venestamised, eestistamised jms. Tegu võib olla ka kahe erineva kirjapildiga või kellegi veaga. Vanast andmebaasisüsteemist uude ülekandmisel varitseb oht eesti täpitähti, katusega s ja z, mis võivad muutuda vaks sümbooliks. Ent kui kahel kirjel ei ole nimed täpselt samad, on need arvuti jaoks igal juhul kaks erinevat isikut. Sama probleem eksisteerib kohanimede puhul. Paljudes andmebaasides jääb selgusetuks kas tegu on samanimelise maakonna, kihelkonna, valla, alevi, küla või linnaga. Nüüd on selle tagantjärele kindlaks tegemine ilma algallika juurde tagasipöördumata praktiliselt võimatu, lisaks on selline järelkontroll äärmiselt tülikas ning aeganõudev. 20. sajandil korduvalt teostatud haldusjaotuse, toponüümika ja õigekirjutuse muudatused lisavad täiendavat segadust kohanimedes, mis on eriti keeruline Venemaa kohanimede puhul, mis olid tuhandetele eestlastele asumisele ja laagrisse saatmise- või hukkamise- ja surmapaigad.

Kuna Eesti rahvastikukaotuste registri koostamine on alles pooleli ja kartootek sisestamisjärgus, on tegu mõneti esialgsete lähtekohtadega. Tähelepanuta ei saa jätta ka kiirelt muutuvaid infotehnoloogilisi arenguid, mis võib andmete töötlemise metoodikasse otsustavaid pöördeid tuua.

3. ÜLEVAADE TÖÖ PEAMISTEST TULEMUSTEST

3.1. Eesti rahvastikukaotused

Möödunud aastakümnet võib repressioonide uurimise vallas nimetada allikate otsimise, rekonstrueerimise ja esialgse statistilise töötlemise ajaks.

Vaid 1934. aasta rahvaloendusel fikseeritud rahvaarvu rahvusliku-soolise-vanuselise jaotuse ja sündimuse ning suremuse vanuskordajate sujuvat dünaamikat jälgides, oleks rahvastikustatistiku Lembit Teppi arvutuste kohaselt pidanud eestlaste arv vahemikus 1934–59 kasvama 992 500 inimeselt 1 019 071 inimeseni. 1959. aastal loendati Eesti territooriumil 892 653 eestlast, seega 126 418 (12,4%) arvestuslikust hulgast vähem.¹¹⁴ Selline oli eestlaste arvukusele tekitatud kahju prognoositav suurus. Selles arvus ei peegeldu kohalike vähemusrahvuste pea täielik häving 1944. aastaks.

Olemasolevate andmete lünklikkust arvesse võttes peab õigusteadlane ja matemaatik Enn Sarv rahvastikukaotuste hindamisel kõige usaldatavamaks bilansimeetodil põhinevaid kokkuvõtlikke arvutusi.¹¹⁵ Ajaloolased ei ole isikulooste andmestike koostamisest siiski veel loobunud ning eelistavad järjekindlalt ebamääraste arvude taga näha isikuid, millest tulenevalt oli minu eesmärgiks jõuda selgusele konkreetsete andmete olemasolus ja markeerida kõige nõrgemalt uuritud rahvastikukaotuste kateegooriad.

Hetkel on Teise maailmasõja ja repressioonide tekitatud inimkaotusi hinnatud 17,5 protsendile, millega on nõustunud ka rahvastikuteadlased.¹¹⁶ Paratamatult ei kujune rahvastikukaotuste arvud kunagi väga täpseteks. Esiteks puuduvad meil selleks ajavahemikust 1934 kuni 1959 korrektseks rahvastikuarvestuseks vajalikud rahvaloendused. Teiseks on represseeritute kateegooriaid uuritud väga erineval tasemel ja erineva põhjalikkusega, mistõttu tuleb osade rahvastikukaotuste kateegooriate puhul endiselt hinnangutega, sh ka nõukogulikes aruannetes esinevate arvudega leppida. Kahjuks pole ka põhjust arvata, et inimkaotuste nimekirjad lähiaastatel ammendava täpsusega koostatud saaksid. Eesti rahvastikukaotuste andmetes esinevate lünkade järkjärguline täitmine kui pidev liikumine üha täpsemate tulemuste poole on aeganõudev protsess.

Praeguseks on kõige põhjalikumalt uuritud küüditatud (ca 30 000 isikut), nende kohta on ilmunud mitmeid nimekirjaraamatuid ja teostatud piirkondlike

---

¹¹⁴ **Lembit Tepp.** Eestlaste võimalikust ja tegelikust arvust Eestimaal. // Eesti Statistika. 1993, 11. Lk 10.

¹¹⁵ **Enn Sarv.** Eesti inimkaotused kommunistliku võimu all. Lk 1404.

¹¹⁶ Vt selle kohta **Enn Sarv.** Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. ORURK 11. Tartu, 1997. Lk 76; **Kalev Katus.** Rahvastiku areng. / Eesti uue aastatuhande lävel. Väikerahva võimalused ja valikud. Tallinn, 2000. Lk 20.

andmeanalüüse. Analoogne töö jätkub nõukogude võimude poolt arreteeritud (ca 40 000) isikute osas.

Küüditatute individuaalandmestiku kogumist on soosinud teema tihedam kaetus nii allikate kui uurijate poolest.¹¹⁷ Just 1949. aasta märtsiküüditatute nimekirja detailne analüüs võimaldab kriitiliselt hinnata nõukogulikes aruannetes käibivaid näitajaid. Selle põhjal saab väita, et need aruanded juhatavad teatud puhkudel kätte küüditatute suurusjärgud, kuid andmete täpsust ei ole nende põhjal võimalik taotleda. Kõige täpsemad küüditatute arvud NSVL Siseministeeriumi aruannetes on esitatud vahetult pärast operatsiooni toimumist. Hilisematesse ministeeriumi koondaruannetesse ilmuvad sootuks uued numbrid, mille juures tuleb tähelepanelikult jälgida küüditatute jaotumist kategooriate lõikes (vt selle kohta 6. artikkel lk 25–27, 7. artikkel lk 20).

Millest on tingitud muutused neis arvudes? Esiteks ei kattu küüditatute arvud Eestist lahkudes ja Siberisse jõudes teekonna vältel asetleidnud sündmuste tõttu. ENSV Siseministeeriumi 3. eriosakonna ülema asetäitja Grigori Kovalenko aruande kohaselt 30. maist 1949 suri teekonnal 45 inimest, rongilt võeti maha 62 inimest haiguse tõttu ja 6 inimest julgeoleku korraldusel.¹¹⁸ Lisaks muudavad küüditatute üldarvu hiljem vabatahtlikult peredele järelesõitnud inimesed. Siberisse jõudes võeti nad küüditatutega võrdselt arvele ning nad pole küüditatute üldmassist eristatavad. Samamoodi võeti arvele ka enne 1949. aasta küüditamist üle jõu käivate põllumajandusmaksude tasumata jätmise eest arreteeritud ja oma vangiaja ärakandnud “kulakud”, kes perede juurde asumisele saadeti. Hiljem kajastuvad küüditatute seas teisedki vanglastest vabanenud ja seejärel asumisele saadetud perekonnaliikmed. Samas on teada, et mitmel pool võeti Siberisse jõudnud küüditatud arvele suure hilinemisega ning selleks hetkeks surnud isikute kohta toimikuid enam sisse ei seatud. Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) poolt koostatud andmestikes on küüditatute sekka arvatud ka Siberis sündinud lapsed, kes loomulikult 1949. aasta märtsi-aprilli aruannetes kajastuda ei saanud. Nõukogude aruannetest on alla 16-aastased lapsed tihti välja jäetud. Haruldased polnud juhtumid, kus inimesed

---

¹¹⁷ Vt nt Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. 1, 2 osa. Toim. ja koost. Leo Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 4, 5 raamat. Tallinn: ERRB, 1999, 2003; Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953. Toim. ja koost. Leo Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 6. raamat. Tallinn: ERRB, 2001; Küüditatud 1941. Üldnimestik Tartu Instituudi arhiivis ja arhiivraamatukogus (Torontos) ning Eesti Represseeritute Registri Büroo (Tallinnas) leiduva andmestiku põhjal seisuga 24. veebr. 1993. Koost. Vello Salo. Ont., Canada, 1993; 1949. aasta küüditamine Eestis. Tallinn. Nõmme. Harjumaa. 1.vihik. // Kleio. 1992, erinumber 1. (Koost. A. Must; A. Rahi.); Küüditatud 1949 Lääne-Virumaa. Rakvere Memento Ühing. Rakvere, 1999; Sakalamaa ei unusta. Inimkaotused ja repressioonid alates 21. juunist 1940. 1.–10. Koost. Enno Piir. Viljandi, 1991–1997.

¹¹⁸ ERAF. 17/1-1-140. L 330.

lihtsalt ühe kategooria alt teise alla ümber tõsteti.¹¹⁹ Tähelepanu tuleb juhtida ka NSVL Siseministeeriumi represseeritute dokumentatsioonis valitsevale üldisele segadusele, mida püüti küll 1949.¹²⁰ ja 1952.¹²¹ aastal mõneti leevendada, kuid olukord sellest ei paranenud. Eelöeldust lähtuvalt tuleb küüditatute arvudest rääkides tugineda läbitöötatud allikmaterjalidel põhinevatele näitajatele. Sellise põhjalikkusega pole suudetud analüüsida ühtki teist represseeritute kategooriat.

Kõige suurem andmete lahknevus ja ebamäärasus Eesti rahvastikukaotuste kategooriate osas valitseb 1944. aastal mobiliseeritute ja N Liidu tagalasse evakueeritud isikute osas. Kohati on kõikumused hinnangutes väga suured, nt Punaarmees hukkunute arv ulatub 10 000-st 20 000-ni. Sarnane kõikumus valitseb ka Saksa poolel langenud eestlaste osas. Eriti suured lahknevused on valitsenud vastupanuliikumisest osavõtnute osas, õieti on küsimus olnud selles, keda lühemat või pikemat aega võimude eest varjanutest nimetada metsavennaks. Tänapäevaks on langenud metsavendade nimekirja kantud u 2000 nime. Mõned andmed on täpsemalt teada vaid teatud perioodide osas, nt saksa okupatsiooni päevilt on teada arreteeritute arv vahemikust juuli 1941 – juuni 1942. Samas pole teada palju Eesti kodanikke Saksamaale vangilaagritesse ikkagi saadeti.

Omaette probleemiks on sama isiku arvelevõtt erinevate kategooriate lõikes. Uurimistööst liigestest killustamisest ja vaid kitsalt ühe kategooria raames andmete kogumisest tingituna on esinenud juhuseid, kus isik, kes oli esmalt küüditatu, kuid kes asumisel arreteeriti ning laagrisse saadeti ja seal suri, on arvel nii küüditatuna, kui poliitiliselt arreteerituna ja vangilaagris hukkununa. Represseeritute koondandmebaasis on see viga välditav.

Suuremaid segadusi on tekitanud 22. Territoriaalkorpuse 5600 meest, kellest üks osa läks üle sakslaste poolele ja on hiljem jätkanud teenistust saksa sõjaväes. Teine osa meestest suunati tööpataljonidesse. Seal hukkunute üldmassist on nimetatud korpuses teeninuid peaaegu võimatu eristada. Analoogne segadus valitseb saksa okupatsiooni ajal Soome põgenenud meeste osas, kelle andmeid tuleb otsida nii Eestis langenute, arreteeritute, repatrieeritute kui Läände pääsenute seast ja kes on sel moel sulandunud teiste kategooriate sekka. Tööd raskendab veel seegi, et sageli võib sama isik esineda mitme erineva nime all, paralleelselt on kasutusel olnud nimede eestistamisele eelnenud nimekujud, varjunimed, moonutatud nimed jne.

---

¹¹⁹ Nt otsustati 1949. aasta novembris eriasumisele saadetuteks ümber vormistada 69 meest, kes olid 1945. aastal Baltikumist Sverdlovski oblasti filtratsioonilaagrisse saadetud, selle kohta koostati ka vastav erinõupidamise otsus. GARF. R-9479-1-456. L 254–255.

¹²⁰ GARF. R-9479-1-448. L 146–155p. Instruktsioon eriasumisele saadetute ümberarvestuse ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks 1949. a.

¹²¹ GARF. R-9479-1-611. Eri liiki väljasaadetute staatust korrigeeriva seaduse projekti ettevalmistamise raames püüti saada ka ülevaadet asumisel viibivate isikute hulgast. Küüditatute kategooriate kohta vt 6. artiklist.

Mitmete rahvastikukaotuste kategooriate osas pole nimekirju veel koostama hakatud, teadmata on näiteks Eestis sõjajärgse terrori käigus, N Liidu sõjavangilaagrites, filtratsioonilaagrites hukkunud. Nende puhul saab rääkida vaid nõukogude aegsetes dokumentides käibivatest arvudest. Ka läände põgenenute andmebaaside koostamisega on alles hiljuti algust tehtud. Teema uurijad on suhteliselt palju lootusi pannud Venemaa ja Saksamaa arhiividokumentidele, mis võiksid ka olemasolevaid andmestikke oluliselt täiendada. Tuleb tõdeda, et andmed Eesti rahvastikukaotuste osas jäävad paratamatult hinnangulisteks ning tööd massiliste isikuandmete kogumise ja täpsustamise osas on alles pooleli.

Senikoostatud andmebaaside väärtus seisneb nende kättesaadavuses ja pidevas kasutatavuses ning täiendamises, mis eeldab nende ühtsesse andmepanka lülitamist. Vaid kokku koondatutena on võimalik vältida andmete vasturääkivusi, tuvastada vigu, märgata ebatäpsusi. Kuigi Eesti rahvastikukaotuste koondandmebaasi koostamine on alles poolel teel, peegeldavad esialgsed piiratud ulatuses läbi viidud andmebaasiotsingud olemasolevate andmestike taset. Paratamatult esineb kõigis isikuloolistes andmestikes tüüpilisi vigu, mida on juba eelnevalt kirjeldatud metoodika alapeatükis. Kahjuks tuleb tõdeda, et mitmete andmestike puhul on tuginetud vaid ühele allikale, jättes kasutamata muudes andmekogudes sisalduva teabe.

Teiseks väljendavad teostatud andmebaasiotsingud ehedalt nõukoguliku repressiooniahela haaret ja mehhanismi, kuidas üks repressioon viis teiseni. Erinevate andmebaaside koostoimel saab mõnd valitud perekonnalugu jälgida üsna pikal ajateljel.

Kokkuvõtvalt öelduna eeldab repressioonide uurimine allikate kompleksset kasutamist, usaldusväärsete andmebaaside loomist ja professionaalset läbitöötamist ning analüüsimist. Isikuloolistes andmete jõulisem kaasamine protsesside kirjeldamisse aitab kaasa tervikpildi taastamisele nõukogude repressioonivormide ning meetodite rakendamisest Balti riikide elanike suhtes.

3.2. Sõjajärgsed küüditamised

1939. aasta Molotovi-Ribbentropi paktiga saavutas Stalin igatsetud ülemvõimu Balti riikide üle. 1940. aasta N Liidu sõjalisele agressioonile järgnes Eesti okupeerimine ja selle rahva allutamine oma tahtele. Rahvalt võeti tema senised juhid, sõjavägi, peamised vastupanu soosivad tegurid. Vastavalt N Liidus rakendatud rahva allutamise meetmetele sai alguse arveteõiendamine “kontrerevolutsioonilise ja nõukogudevaenuliku elemendiga”, mis nendele inimestele tapmist ja vangistusse viimist tähendas. 1941. aasta suvel alustati ka “sotsiaalselt võõra elemendi” küüditamistega. Küüditamine kui üks poliitiliste repressioonide vorm oli suunatud konkreetsete inimeste, perekondade, teatud inimgruppide, sotsiaalsete klasside või rahvuste vastu tervikuna. Eestlaste vastu

suunatud repressioone viidi läbi kombineeritult nii rahvuse, sotsiaalse tunnuse kui usuliste kaalutluste alusel.¹²²

1944. aastal taaskehtestatud nõukogude võimu tingimustes langesid Teise maailmasõja pöördeliste sündmuste järelkajana Eesti kodanikele osaks järjekordsed süüdistused nagu kodumaa reetmine, sakslaste abistamine, teenistus saksa vägede koosseisus või riigiaparaadis, põgenemine kodumaalt. Sõjajärgselt (1945) rakendati ka Eestis sõja ajal erilise mastaapsuse omandanud saksa vähemusrahvuse küüditamist. Hiljem 1947–50 kuulusid väljasaatmisele ingerisooe rahvusest isikud. 1949. aastal küüditati “kulakud”, “bandiidid”, “natsionalistid” ja nende perekonnaliikmed, 1951 “jehovistid” — keelatud Jehoova tunnistajate koguduse liikmed. Kõik need N Liidus praktiseeritavad nõukogude võimu vaenlasi iseloomustavad terminid on mõistagi ebaõiglasel, mis kannavad tugevat ideoloogilist, kampaanialikku pitsarit. Kindlasti kuulub nende sekka veel mõni kategooria, kelle küüditamise osas on meie teadmised esialgu hägusad, väiksemaarvulised väljasaatmised leidsid aset aastatel 1946–47 ja 1951. Nende isikute andmed peaksid selguma täiendavate allikate läbitöötamise käigus.

Sellesse perioodi langeb ka eesti ja läti rahvusest isikute küüditamine Pihkva oblastist. Eesti taasannekteerimisel N Liidu poolt 1944. aastal eraldati Eesti territooriumist ning liideti Vene NSFV-ga endine Petserimaa ja nn Narvatagune piirkond. Pihkva oblastiga liideti ka osa Läti Vabariigi territooriumist. Nimetatud piirkonna puhastamine etniliselt “võõrast elemendist” (eestlastest ja lätlastest) toimus 1950. aasta mais.¹²³ See teema eeldab eraldi uurimist ja jääb seetõttu antud tööst välja.

3.2.1. Potentsiaalsete “vaenlaste” väljaselgitamise süsteem

Ajalisest distantsist hoolimata painab paljusid küüditatuid küsimus sellest kuidas inimesed väljasaatmise nimekirjadesse sattusid. Oma magistritöös olen pikalt kirjeldanud Eesti talumajanduse likvideerimist, selle väljasuretamist maksudega, mis oli seotud talundi kulaklikuks majapidamiseks tunnistamisega. Arvepidamine kulaklike majapidamiste üle oli valla täitevkomitee kohustuseks, seal vormistati ka esialgsed “kulakute” nimekirjad. 1949. aasta märtsi teisel nädalal kinnitati “kulakute” nimekirjad maakonna täitevkomitee esimehe ja sealse julgeoleku ülema poolt ning adresseeriti edasi julgeolekuminister Kummile. Samasse laekusid ka “rahvavaenlaste” nimekirjad, mis kinnitati veebruaril lõpus märtsi algul ENSV Julgeolekuministeeriumis.¹²⁴ Kui “kulakute”

¹²² Vt artiklist 6 lk 4–9 ja artiklist 7 lk 3–7.

¹²³ GARF. 9401-1a-12. L 221–230. Küüditamine toimus vastavalt NSVL MN 1949. aasta 12. detsembri määrusele nr. 5881-2201ss, mille alusel tuli Pihkva oblastist Krasnojarski kraisse igaveseks ajaks eriasumisele saata 425 perekonda (1563 inimest).

¹²⁴ A. Rahi. 1949. a märtsiküüditamine. Lk 39–44.

nimekirjade koostamise protsess on üsna hästi jälgitav, siis “rahvavaenlaste” nimekirjade koostamine toimus tunduvalt varjatumal moel.

N Liidul olid klassivaenlase jahtimise vallas pikaajalised kogemused. Ühiskonna puhastamiseks “võõrast elemendist” vajasisid julgeolekuorganid kompromiteerivaid materjale. Selliseid materjale peitsid endas ka arhiividokumendid. Juba 1918. aasta aprillis moodustati Petrogradi Ajaloo-revolutsiooni arhiivis erikomisjon kompromiteerivate materjalide kogumiseks.¹²⁵ 1938. aastal viidi arhiivisüsteem üle SARK-i alluvusse ning seda seostatakse otseselt rakedatavate massirepressioonide mastaapsusega. Arhiivide kaasamisele repressioonide läbiviimisse on laiemalt tähelepanu juhtinud ka Peter Holquist.¹²⁶

1940. aasta novembris said Ukraina, Valgevene, Moldaavia, Karjala, Läti, Leedu ja Eesti SARK-i arhiivide osakonnad korralduse seada sisse arvestus kontrrevolutsioonilise elemendi kohta. See oli jätkuks aasta varem sisse seatud üleliidulisele “poliitvärvingute” kartoteegile. Aastatega kogunes sellesse kartoteeki Eestis üle poole miljoni kaarti. Kartoteegi konkreetne kasutus vajab veel täpsustamist, kuid esmalt on seda kasutatud operatiivtöö tarbeks. Arhiivil lasus kohustus vastata operatiivorganite poolt esitatud järelepärimistele neid huvitavate isikute osas 24 kuni 28 tunni jooksul.¹²⁷ Vahemärkusena olgu lisatud, et mõnd töötajat on arhiividokumentidest vaenlase püüdmise lihvimiseks rakendatud ka praktilise ülesande läbiviimisse.¹²⁸

Teada on seegi, et lisaks nimetatud kartoteegile oli kasutusel veel mitmeid abikartoteeke. 1948. aasta detsembris heitis NSVL Julgeolekuministeeriumi 2. peavalitsuse ülem E. Pitovranov¹²⁹ B. Kummile ette nõrka arvepidamist natsionalistliku elemendi osas. Moskva hinnangul ei peegeldanud olemasolev arvestus piisavalt tegelikku olukorda, mistõttu ei osatud rakendada vajalikke meetmeid võitluseks põrandaaluste “natsionalistide” ja nende abistajatega. Seepärast nõuti veel täiendava natsionalistliku elemendi abiarvestuskartoteegi sisse seadmist ENSV Julgeolekuministeeriumi 2N osakonnas. Selles tuli koos perekonnanime, varjunime jm tundemärkidega arvele võtta kõik “natsionalistid”, kes esinevad erinevates agentuur-, uurimis- ja arhiivmaterjalides või muul viisil saadud andmetes. Seega tuli andmeid koguda nõukogude ja parteiorganite ametlikest

---

¹²⁵ В. Корнеев, О. Копылова. Архивы на службе тоталитарного государства (1918 – начало 1940-х гг.) // Отечественные архивы. 1992, 3. С. 13.

¹²⁶ Peter Holquist. State Violence as Technique. The Logic of Violence in Soviet Totalitarianism. / Landscaping the Human Garden. Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework. (Ed A. Weiner). Stanford University Press, 2003. Pp. 36–37.

¹²⁷ ERA. R-2338-1-59. L 3.

¹²⁸ Mihhail Organov oli ENSV SARK-i Arhiivide osakonna ülem. 1945. aasta augustis juhtis ta sakslaste küüditamist Võrumaal. Vt 2 M/O-2-12. Lk 3–4. Kartoteegi kohta vt artikkel 5, lk 74–77, artiklist 6 lk 1–3, samuti www.history.ee/register/doc/karto.html. [16.05.2004].

¹²⁹ E. P. Pitovranov oli 7. septembrist 1946 – 3. jaanuarini 1951 peamiselt vastuluurega tegeleva 2. peavalitsuse ülem.

teadaannetest, kodanike teadetest, trofee- ja kinnipidamisedokumentidest, “bandiitlik-natsionalistlikult” elemendilt kättesaadud dokumentidest, arreteeritute tunnistustest jm. Samas tuli üles tähendada ka arvelevõetavate isikute sugulased, nende kõikvõimalikud sidemed teiste nõukogude korra vaenlasteks tituleeritute nagu näiteks illegaalsed piiriületajad, legaliseeritud “bandiidid”, “natsionalistlike” organisatsioonide endised liikmed jpt. Kartoteek dubleeriti nimekirjadena Julgeolekuministeeriumi maakondlikes osakondades.¹³⁰ Vastav korraldus kinnitati julgeolekuminister B. Kummi poolt 1949. aasta aprillis.¹³¹

“Poliitvärvingute” kartoteek, millesse pärast sõda liideti ka saksa okupatsiooni ajal koostatud kaardid, mis sisaldavad sh infot saksa sõjaväes teeninute, seal langenute või haavata saanud meeste, Eesti Vabariigi taastamise eest võidelnute, poliitiliselt usaldatavate ja mitteusaldatavate jmt. isikute kohta, peegeldab ka natsionaalsotsialistliku Saksamaa okupatsioonivõimude taotlusi saavutada maksimaalset kontrolli Eesti elanike üle. Kirjeldamata siinkohal neid struktuure, mis tegelesid isikute kohta andmete kogumise ja töötlemisega, esitaksin vaid ühe näite julgeolekupolitsei B grupi infokeskuse tegevusulatuses.¹³² “Informatsiooni-keskuse sõjaliselt tähtsaks ülesandeks on koguda võimalikult mitmekülgseid andmeid kõikide isikute kohta, kelle reputatsiooni üle järele päritakse või kes mingisugust luba (relvaluba, ametitunnistust jne) taotleda püüab. Pärast seda on BIK hilisemaks eesmärgiks **kogu eesti rahvas registreerida kartoteegis** [autori rõhutus] ja koostada kõikide Eesti piirkonnas elunevate isikute kohta personaalkaardid, neid pidevalt täiendades.”¹³³ See meenutab paljuski bolševistliku võimu taotlusi, mille poole nõukogude ajal püüeldi ja mida mingi piirini ellu rakendati ning millele aitasid kaasa ka saksa okupatsioonivõimude poolt Eestisse maha jäetud Eesti kodanike isikukaardid, mis kahtlemata lihtsustasid nõukogude julgeoleku tööd. Kontrolli kehtestamise osas rahva üle näisid mõlemad okupatsioonivõimud olevat ühisel arvamusel. Totaalse kontrolli saavutamise vajadus oli üks nõukogude totalitaarse süsteemi komponentidest.

Kõige tihedamaks kaartite koostamise ja info kogumise perioodiks olid esimesed sõjajärgsed aastad 1944–47. Ehk periood, mida on iseloomustatud kui Moskva-poolse “balti poliitika” pehmemat ajajärku, mil hoiduti ulatuslikest repressioonidest.¹³⁴ Massilistele isikuandmetele tuginedes võib seda aktiivse

¹³⁰ ERAF. 131-1-151. L 38–39.

¹³¹ ERAF. 131-1-151. L 40–47.

¹³² Augustis 1943 loodi julgeolekupolitsei A ja B grupi juurde infokeskused. B grupi juurde kuulunud infokeskus, Eesti Julgeolekupolitsei ja SD Informatsiooni Keskus, kandis eesti keeles lühendit BIK ja saksa keeles BAZ (B Auskunftsstelle), allus vahetult Eesti Julgeolekupolitsei juhile.

¹³³ ERA. R-63-1-3. L 35–36.

¹³⁴ Елена Зубкова. Феномен “местного национализма”: “эстонское дело” 1949–1952 годов в контексте советизации Балтии. // Отечественная история. 2001, 3. С. 90; Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953. Москва, 2000. Vt selle kohta ka Tõnu Tannberg. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. “Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvast vaadatuna. // Tuna 2001, 3. Lk 120–125.

relvastatud vastupanu mahasurumise, massiliste arreteerimiste, kompromiteerivate materjalide kogumise kõrgajaks nimetada, mis tipneb 1945. aastaga. Tinglikult võib “leebuseks” pidada ehk asjaolu, et kogutud materjalide rakendamine elanike massilise küüditamise kujul koheselt teostamist ei leidnud. Järgmine intensiivsem süüdistusandmete kogumine langeb aastasest 1953–54. Kogutud andmete mahtu arvestades võis represseeritavate isikute alusnimekirjade kokkupanek toimuda ilma erilisi jälitusmeetmeid rakendamata. Kui näiteks aastal 1953 oleks ilmutatud soovi uus küüditamine korraldada, võinuks nimekirjad kokku panna paari päevaga! Seda tõendavad ka mitmed Siseministeriumi dokumendid.¹³⁵

Paljud probleemid, mis käesoleva uurimistöö kestel üles on kerkinud, jäävad antud hetkel veel vastuseta, kuid markeerivad ära edasise uurimistöö suunad. Kartoteegi andmestikku analüüsid on tuvastatavad teatud lained ja kampaniad, mil uute “puhastamiste” ettevalmistamise käigus arhiivile tavapärasest enam järelepärimisi esitati. Fondide kaupa dokumentide läbitöötamise kõrval tuli Riigi Keskarhiivi eriosakonnal teha ka spetsiaalseid väljaselgitustöid, nt Saaremaa, Ida-Virumaa elanike kohta. Kaubandus-Tööstuskoja äriregistri toimikutele tuginedes on pärast sõda arvele võetud nn endisi omanikke. Perioodide lõikes joonistuvad välja sotsiaalsed grupid, kes mingil ajahetkel on julgeoleku kõrgendatud huviorbiidis olnud. Iseküsimus millal ja mis eesmärgil kogutud andmed kasutusele võeti või võtmata jäeti. Omaette küsimuseks on kompromiteerivate andmete kogumine nn vastutavatel ametikohtadel töötanud isikute kohta. Kindlasti eeldavad need esialgsed tähelepanekud põhjalikku analüüsi, millega kaasneb paralleelselt Sise- ja Julgeolekuministeriumi dokumentide läbitöötamine.

Nõukogude süsteemis toimus pidev “rahvavaenlaste” väljaselgitamine ja arvelevõtt. 1930. aastate keskel tõlgendati poliitilist terrorit kui rahva (“meie”) ja “rahvavaenlaste” (“nemad”) vahelist võitlust, mis toimus ka hilisematel aegadel.¹³⁶ Polnud mingit küsimust kust leida sellise massilise operatsiooni läbi viimiseks nagu seda oli küüditamine vajalikus koguses inimesi. Potentsiaalsete vaenlaste nimekirju täiendati pidevalt, vaenlaste kategooriad oli detailselt välja töötatud. Tuli langetada vaid poliitiline otsus, millal ja millisel moel üht või teist kategooriat represseerida. “Rahvavaenlaste” kontingent oli sedavõrd lai, et polnud ime, miks inimesed ei suutnud mõista nende nimekirjadesse lülitamise põhjuseid. Tavalistel inimestel oligi raske uskuda, et tegemist ei olnud mitte mingi kordasaadetud kuriteo eest karistamisega vaid väga selgelt ja üheselt võimalike ideoloogiliste vastaste väljaselgitamisega.

---

¹³⁵ 12. aprillil 1953 pidas NSVL JM hädavajalikuks vastu võtta otsus nende 9152 märtsiküüditamise operatsioonist kõrvale hoidnud isiku osas, kes jätkuvalt ENSV-s elasid. Otsust nende isikute järeلكüüditamiseks siiski vastu ei võetud. GARF. R-9479-1-611. L 260.

¹³⁶ Sarah Davies. *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, propaganda and dissent, 1934–1941*. Cambridge University press, 1997. Pp. 124–144.

3.2.2. Kүүditamisaktsioonid

Teadaolevalt andis NSVL siseasjade rahvakomissar Lavrenti Beria Baltikumi osas esimese sõjajärgse kүүditamise korralduse 1945. aasta 16. juunil, mille kohaselt tuli Leedust välja saata 323 aktiivsete “bandiitide” perekonda ja 6320 vastupanus osalejat.¹³⁷ Esimene sõjajärgne kүүditamisoperatsioon Eestis, mis viidi läbi 1945. aasta augustis, oli suunatud saksa rahvusest isikute vastu. Korraldus nende väljasaatmiseks anti 1945. aasta veebruaris.¹³⁸ Peamiselt sattusid selle aktsiooni ohvriteks need sakslased, kes olid 1939–40 Eestist lahkunud, kuid Saksa okupatsiooni ajal Eestisse tagasi tulnud, ent polnud jõudnud (või ei tahtnud) enne Punaarmee pealetungi Eestist uuesti ära minna. N Liidus algas saksa rahvusest elanike massiline represseerimine kohe pärast sõja puhkemist 1941. aasta suvel. Selle aktsiooni järjeks oli ka kүүditamised 1944–45. aastal (vt artikkel 7).

Pole teada, kas sakslaste kүүditamisest või millestki muust ajendatuna tegi ENSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) esimees Arnold Veimer 21. märtsil 1945 ettepaneku saata Tallinnast välja 700–750 vaenuliku elemendi perekonda.¹³⁹ Moskva seisukoht selles küsimuses ei ole teada ja hetkel puuduvad ka täpsemad isikuandmed 1945. aasta kevad-suvel kүүditatute kohta. Küll aga teame, et oktoobris kүүditati Eestist Tjumeni oblastisse 18 perekonda (51 inimest), novembris 37 perekonda (87 inimest) ja detsembris 37 perekonda (91 inimest). Nemad kui “kodumaa reeturite” perekonnaliikmed kuulusid Erinõupidamise otsuse kohaselt viieks aastaks väljasaatmisele.¹⁴⁰

Ajavahemikul 1946–47 toimus analoogseid väiksemaarvulisi kүүditamisi, ulatuslikum kүүditamine Balti riikides jätkus 1947., eriti 1948. a. Eestis ja Lätis erinevalt Leedust neil aastatel massilisi kүүditamisoperatsioone läbi ei viidud. See teadmine sunnib otsima konkreetsemaid kүүditamise põhjuseid. Paaegu kõik kүүditamiste uurijad näevad siin seoseid relvastatud vastupanuliikumise aktiivsusega, millega on põhjendatud kүүditamiste tihedam teostamine Lääne-Ukrainas ja Leedus, kus relvastatud vastupanu oli kõige intensiivsem.

1948. aastal Moskvasse saadetud aruanded sisaldasid signaale, et vastupanuliikumine on aktiveerumas kogu N Liidu läänepoolses regioonis. NSV Liidu Siseministeeriumi Banditismiga võitlemise peavalitsuse 3. osakonna ülema Kozatšoki hinnangul tuli banditismi lämmatamiseks tõsta sõjalist aktiivsust.

---

¹³⁷ Павел Полян. Не по своей воле ... История и география принудительных миграций в СССР. ОГИ-Мемориал. Москва, 2001. С. 130–131.

¹³⁸ ERAF. 2 M/O. N 2. S 3. L 1. Saksa rahvusest kodanike ja nende pereliikmete väljasaatmine Riist toimus 5.–6. veebruaril 1945, vt selle kohta Jānis Riekstiņš. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā. // The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. P. 162.

¹³⁹ П. Полян. Не по своей воле. С. 130.

¹⁴⁰ ERAF. 17/1-1-41. L 185–186.

1948. aasta oktoobris arvati Baltikumis, Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenes tegutsevat u 500 gruppi 5025 liikmega.¹⁴¹ Kõige aktiivsem tegevus toimus 1948. aastal Lääne-Ukrainas ja Leedus, kus mõlemas tegutses u 170 rühmitust, Lääne-Valgevenes oli fikseeritud 90 ja Eestis ning Lätis kokku 73 rühma. Kindlasti ei kajastu neis arvudes kõik isikud ega rühmitused.

ENSV Siseministerium registreeris 1948. aasta esimesel poolaastal 49 banditismi akti, teisel poolaastal esines neid kaks suurusjärku rohkem, 141. Eeskätt kasvasid partei ja kolhoosi aktiivi vastu suunatud rünnakud. Aktiivsem tegevus toimus Võru-, Viru-, Tartumaal ja Jõhvi piirkonnas.¹⁴²

Murrangulisel 1947. a, mil mitmete ajaloolaste väitel toimus kursimuutus Moskva Ida-Euroopa poliitikas ning hakati sihikindlamalt juurutama ka Baltikumi sovetiseerimist, hoogustus üleminek kolhoosikorrale. 1947. aasta 21. mail võttis ÜK(b)P Keskkomitee vastu määruse “Kolhooside loomisest Leedu, Läti ja Eesti NSVs”, millega alustati kollektiviseerimiskampaaniat. Ühtlasi algas talumajanduse väljasuretamine maksudega.¹⁴³ Eestlase eneseteadvuses ja -teostuses oli oma maa alati erilisel kohal, selle nimel oli aastasadu tööd murtud ja järeltulijaile mõeldud. Kolhooside asutamise kampaanial ei olnud Eestis edu loota.

1948. aasta lõpuks oli selge, et kolhoose ei suudeta vabariikides ilma jõulise sunnita rajada, inimesed ei lähe nendesse. Ilmne oli ka see, et vastupanuliikumise murdmiseks kasutatud meetmed, ei viinud oodatud tulemusteni. Eesti poliitiline eliit hävitati peamiselt esimese nõukogude okupatsiooni kestel, oma osa oli suurel 1944. aasta Läände põgenemisel. Sõjajärgsel perioodil hoidis eesti rahva vaimu ülal maarahvas, nende lootused olid tugevamad. Ka Eesti vastupanuliikumine toetus maarahvale, nemad toitsid ja kaitsesid metsavendi ning mis samuti oluline — uskusid neisse. Oli selge, et seni kuni pole murtud elanike mõtlevam ja töökam osa, jätkub vastupanu nõukogude võimule. 1949. aasta märtsiküüditamine pidi andma löögi eesti külale ja talule, purustama vastupanu kolhoseerimisele ning nõrgestama toetust metsavendadele.

1949. aasta märtsiküüditamisega saavutati küll Eesti kolhoseerimine, kuid sellega ei lõppenud veel eestlaste vastupanu. Küüditamisele järgnenud kuudel sai uut hoogu kättemaks Siberisse viidud omaste eest. Tapetute hulgas oli külanõukogu esimehi, volinikke, komsorge, kolhoosi liikmeid, julgeolekutöötajaid ja nende abilisi.

---

¹⁴¹ RGVA. 38650-1-358. L 11–16.

¹⁴² ERAF. 17/1-1-141. L 42.

¹⁴³ Kooskõlas NSVL MN määrusega 17. augustist 1947 nr 2874 andis Eesti NSV MN 30. augustil 1947 välja määruse nr 654 talumajapidamiste maksustamise kohta Eesti NSVs. Selle põhjal kehtestati kulaklikele majapidamistele kõrgendatud maksumäärad. Rakendati nn progressiivset maksustamist: edukamate majapidamiste maksumäärasid tõsteti oluliselt enam kui viletsamatel. Vt selle kohta **A. Rahi**. 1949. a märtsiküüditamine Tartumaal. Lk 28–33.

1949. aasta märtsis jäi Eestist välja saatmata u 10 000 küüditamise nimekirjades olnud inimest, kelle peade kohale jäi järgnevateks aastateks valitsema pidev ärasaatmisoht. 10.–20. aprillini organiseeriti Leedus märtsiküüditamise eest varjunud perekondade ja nende liikmete püüdmine. Šiauliais formeeriti täiendavalt kaks ešeloni. Tabatuid iseloomustas NSVL siseministri asetäitja V. Rjasnoi kui eriti ohtlikku kontingenti. Sel viisil saadeti Leedust täiendavalt välja 2927 inimest (680 last, 926 naist ja 1321 meest; hilisemate andmete põhjal viidi ära 3090 inimest), kes olid määratud Bodaibo Tresti “Lenzoloto” kullakaevandusse.¹⁴⁴ Eestis ja Lätis analoogset jätküküüditamist ei korraldatud.

1949. aastal ei rakendatud asumisele saatmist ka Jehoova tunnistajate osas, kelle innukam likvideerimisaktsioon oli käivitatud 1948. aasta septembris.¹⁴⁵ Nendega tegeles ENSV Julgeolekuministeeriumi “O” osakond, kelle ülesandeks sel perioodil oli võitlus “nõukogude vastase elemendiga”, operatiivtöö vaimulikkonna hulgas, nõukogude vastaste lendlehtede ja anonüümsete dokumentide valmistajate väljaselgitamine. 1949. aastal nähti kõvasti vaeva Jehoova tunnistajate pörandaaluse organisatsiooni ja nende poolt trükitava kirjanduse kahjutuks tegemisega.¹⁴⁶ Ajavahemikul 1948–51 vahistati 72 Jehoova tunnistajat või nendega seotud isikut.¹⁴⁷ Paralleelselt arreteerimistega valmistati ette ka laiemat küüditamisoperatsiooni, mis viidi õöl vastu 1. aprilli 1951 üheaegselt läbi kõigis Balti riikides, Moldaavias, Lääne-Ukrainas ja Valgevenes.¹⁴⁸

Eriilmeliseks, ühe rahva vastu suunatud terroriaktsiooniks, kujunes ingeri soomlaste vägivaldne väljasaatmine Eestist. Ingerimaa 20. sajandi ajalugu on nimetatud sotsiaalsete ja poliitiliste kataklüsmide ajalooks. Esimene massiline ingerlaste (u 18 000) küüditamine N Liidus leidis aset 1929–31. aasta kollektiviseerimise kampaania käigus. Teine maailmasõda, mis tegi Ingerimaast sõja tallermaa, pillutas ingerlased nende kodukohtadest veelgi enam laiali. Aastatel 1941–42 saadeti Punaarmee kontrolli alla jäänud aladelt Siberisse u 30 000 ingerlast. 1943. aastal algas saksa armee poolt vallutatud aladelt ingeri-soomlaste (u 63 000 isikut) Eesti kaudu Soome siirdumine, kust nad aga pärast 1944. aasta septembris Soome ja NSV Liidu vahel sõlmitud vaherahulepet N Liitu tagasi nõutati. Tagasitulnutest (u 55 000) ei pääsenud keegi oma endisse kodukohta elama, nad asustati ümber peamiselt Kesk-Venemaale. Siiski üritati ka sealt veelkord endisse kodukanti tagasi pääseda, osa põgenikest proovis Eestisse jääda seda nii sõja ajal kui vahetult pärast sõda. Kuid siingi ei olnud nad nõukogude okupatsioonivõimude poolt ebausaldusväärseks kuulutatud rahvuse liikmetena soositud. Vastavalt NSVL MN 1947. aasta 7. mai otsusele, kuulutati

---

¹⁴⁴ A. Anušauskas. Soviet Genocide and its Consequences. P. 325.

¹⁴⁵ ERAF. 131-1-183. L 1–3.

¹⁴⁶ ERAF. 131-1-185. L 1–8. ENSV JM “O” osakonna tegevusest vaimulikkonna jälgimisel vt **Riho Altnurme**. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja nõukogude riik 1944–1949. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001. Lk 55–57.

¹⁴⁷ **Silver Silliksaar**. Sinasilmitsi Siberiga. Lk 278–279.

¹⁴⁸ Vt artikleid 6 lk 11–28, 7 lk 8–17 ja 8.

Leningradi linn ja oblast soome rahvusest isikutele keelatud elamispiirkonnaks¹⁴⁹, mis suurendas nende ümberasumist lähedalasuvasse Eestisse ja Lätti, kust nad aastatel 1947–50 ikkagi väljasaatmisele kuulusid. Ingerlaste küüditamine erines muudest suurtest sõjalistest operatsioonidest, enamasti anti neile 24 tundi või veidi rohkem aega Venemaa siserajoonidesse lahkumiseks. Väljasaadetute passidesse löödi tempel “§ 58”, mis VNSFV Kriminaalkodeksi alusel tähistas “kodumaa reetureid”. Õiguse Eestisse tagasipöördumiseks sai enamus neist pärast 1956. aastat.¹⁵⁰

1950. aastatel asendusid metsavendade püüdmiseks ettevõtetud haarangud efektiivsemate erilaadsetel agentuurkombinatsioonidel põhinevate tabamisaktatsioonidega. Kasvas kompromiteerivate materjalide põhjal värvatavate agentide arv. Uueks meetodiks oli hävitusagentide kasutamine, kellele oli antud õigus tappa ilma hoiatamata. Sageli oli nende näol tegemist endiste metsavendadega, kes oma elu päästmiseks surmasid kasvõi une pealt oma endisi kaaslasi.¹⁵¹ Laiem vastupanu lõppes 1953. aastal. Samal aastal lõppesid ka massilised küüditamisoperatsioonid N Liidus. 1. jaanuaril 1953 küündis küüditatute arv N Liidus u 2 miljoni 753 000 isikuni. Oletatakse, et kokku küüditati aastatel 1918–58 u 7 miljonit inimest.¹⁵²

Nimetaksin perioodi 1944–53 tinglikult rahva vastupanu murdmise aastateks. Kuigi sõda Eesti pinnal oli lõppenud 1944. aastal, ei tähendanud see sõja lõppu. Nõukogude võimul tuli enda taaskehtestamiseks vaeva näha, mille peamiseks vahendiks oli vägivald. Rahva lootused olid paljuski rajatud uue sõja puhkemise ootustele. Need olid sedavõrd tugevad, et sellele loodeti veel isegi Siberis olles (vt selle kohta 6. artikkel lk 52–53). Stalinlik terror oli tabanud erinevaid inimrühmi, seda teostavad struktuurid tootsid pidevalt juurde uusi potentsiaalseid “vaenlasi”, iga uus päev võis kaasa tuua järjekordse “võitluse” kellegi vastu, erinevate füüsilise ja psüühilise surve meetmete koostoime allutas tasapisi võimule kuuletuma, igal ühel tuli leida oma viis kuidas neis oludes toime tulla.

---

¹⁴⁹ **Лео Суни.** Ингерманландские финны. // В семье единой: Национальная политика партии большевиков и ее осуществление на Северо-Западе России в 1920–1950-е годы. (Под редакцией Тимо Вихавайнена, Ирина Такала). Петрозаводский государственный университет, Aleksanteri-instituutti, Kikimora Publications Series B. C. 79.

¹⁵⁰ **O. Kurs.** Ingeri põliselanike saatus. Lk 1484–1499; **Terje Anepaio.** Soomlased. // Eesti rahvaste raamat. Toimetanud J. Viikberg. Tallinn, 1999. Lk 437–445; **R. Reinvelt.** Ingeri elud ja lood. Lk 56–60.

¹⁵¹ **Peeter Väljas.** Hävitusagendid. Mõningatest julgeolekuorganite operatiiv-agentuurtöö meetoditest metsavendadevastases võitluses sõjajärgsel perioodil. // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Koostanud Tiit Noormets. Tallinn, 1999. Lk 123–172.

¹⁵² **В. Кудрявцев, А. Трусов.** Политическая юстиция в СССР. Москва “Наука”, 2000. С. 312–319.

3.2.3. Kүүditatute Siberi-aastad

Kүүditatute mälestused kirjeldavad Siberi-aastaid vägagi erinevalt, sundasumisesüsteem oli küll kõikjal sama, inimesed, saatused ja looduslikud olud aga paikkonniti isesugused.

Kõige enam mõjutas kүүditatute toimetulekut Siberis pere koosseis, väljasaatmiskiirkonna looduslikud olud ja ümbritsev sotsiaalne keskkond — inimesed, kellega kokku puututi. Peres, kus emal kui ainsal töökäijal, tuli ära toita lapsed ja tihti ka üks-kaks vanavanemat, oli tõsiseid toimetulekuraskusi. Sellise kooslusega pered võitlesid ellujäämise eest pea kogu asumisel viibimise kestel. Kui peres oli meesjõud ja lapsed suuremad (kes küll olude sunnil tihti oma õpingud pooleli jätsid ning perele elatist teenima hakkasid) saadi kiiremini järje peale. Esialgu oli väga olulisel kohal Eestisse jäänute toetus, Siberisse saadetud pakid päätsid mitmeid kõige hullemast.

Siberi majandusjuhtidele oli 1949. aasta kүүditamine ühtlasi lisatööjõu hankimise meetod. Paraku ei vastanud kүүditatute kontingent ootustele. Kүүditatute hulgas oli 2850 enam kui 70-aastast üksikut vanurit, 146 invaliidi ja 185 ilma vanemate ning sugulasteta väljasaadetud last.¹⁵³ Alljärgnev tabel 1 annab ülevaate 1949. aasta märtsis Baltikumist viidud kүүditatute koosseisust.¹⁵⁴

Tabel 1. 1949. aasta märtsikүүditamise ulatus Balti riikides

Riik	Ešelone	Perekondi	Inimesi	Mehi	Naisi	Lapsi
Eesti	19	7471	20480	4566	9866	6048
Läti	33	14173	41708	11135	19535	11038
Leedu	24	8985	28656	8929	11287	8440
Kokku	76	30629	90844	24630	40688	25526

Kүүditatud määrati rajoonidesse laiali komisjonide poolt, kuhu kuulusid vastava piirkonna partei- ja täitevkomitee esimees ning julgeoleku ja siseministeeriumi ametkonna kohalikud juhid. Üldreeglina paigutati kүүditatud mahajäänudatesse piirkonnadesse, 96,9 protsenti Balti riikidest väljasaadetutest alustasid tööd kõige perspektiivimutes sovhoosides, kolhoosides ja metsamajandites. Ainult 2,1 protsenti sattusid tööstusesse.¹⁵⁵

Eestlaste, lätlaste ja leedulaste sotsiaalne positsioon kohalike seas oli esialgu üsna madal suures osas nende nõrga vene keele valdamise tõttu. Eraldi probleemiks on olme ja kultuuriliste kontaktide küsimused. Paljurahvuselises Siberi külas valitsesid erinevad kombad ja käitumismudelid. Mälestuste üheks läbi-

¹⁵³ GARF. R-9479-1-475. L. 231–232.

¹⁵⁴ GARF. R-9479-1-475. L 114.

¹⁵⁵ H. Ströds. PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija “Krasta banga”. 45. lp.

vaks teemaks on eestluse säilitamine, mis väljendub erinevate kultuuride ja rahvusliku iseloomu vastandamises ning võõrastamises, tugevas koduste kommete järgmise püüetes. Vastuvõtlikkuse astme uutele harjumustele määras ära konkreetse piirkonna eestlaste arvuline suurus ja vanuseline koosseis. Seal, kus eestlasi vähem, oldi kõige uue suhtes vastuvõtlikumad. Nooremad inimesed, eriti lapsed olid kultuuridevaheliste erinevuste suhtes tolerantsemad. Siberis kujunes välja eriline küüditatute subkultuur, mis oli mõjutatud nii Siberi kohalike elanike kui erinevate represseeritud rahvuste kultuurisugemetest. Eestlaste Siberi-aastaid käsitleb väitekirja 9. artikkel, mida täiendavad artiklid 6 (lk 26–34) ja 10.

Siberi küla oli oma armetuses küüditatute jaoks tõeline vapustus. Enamus pidi allüürnikuna kohalike elanike elamutes, savi- või muldonnis, erinevates majapidamisruumides ja isegi juhuslikes varjualustes elama. Aastatega elamistingimused paranesid. Võeti üle kohalike ehitustavad, toidu ja kütte hankimise viisid. See oli kohanemine nõukogude tegelikkusega. Äraelamiseks tuli rakendada erinevaid strateegiaid, sest tööga teenitav palk ei olnud toimetulekuks piisav. Samas on täheldatav ka teisesuunaline kultuurivahetus: küüditatud eestlased on Siberis rakendanud kodumaal kasutusel olnud põlluharimise, karjakasvatamise ning veterinaaria, ehitustöö, käsitöö jm traditsioone ja võtteid, mis olid sealsetes tingimustes uuenduslikud. Samas on selge, et Eesti kultuuri-elementide rakendamine sai toimuda vaid rangelt nõukogude dogmade poolt määratletud ruumis, kolhoosikorra ning tootmisvahendite eraomandi keelu tingimustes. Eestis sisseharjunud töötamisviis ja omaalgatus tegi paljudest küüditatutest hinnatud töölisel, tänu millele suudeti pealesurutud oludega toime tulla ja kohalike inimeste austus pälvida. Esmane vaenulik suhtumine küüditatutesse kui fašistidesse paranes aja jooksul oluliselt. Aastaid hiljem on Baltikumist küüditatuid iseloomustatud kui silmapaistvalt töökaid ja hariduslembeid inimesi.

Küüditamiste oluliseks jooneks oli ohvrite äralõikamine haridusest. Suur osa küüditatud lastest ei saanud majandusliku surutise ja sellele lisanduva keelebarjääri tõttu isegi põhiharidust. Seda imetlusväärsem on eestlaste (keda Siberi kogemuse põhjal võib tõepoolest nimetada hariduse usku inimesteks) võime jõuda kesk-, kesk-eri ja koguni ülikoolihariduseni. Just läbilõigatud haridustee on lastena küüditatuid ühe rängema küüditamise tagajärjena aastakümneteks muserdama jäänud. Paljudel tuli kõrghariduse asemel piirduda Siberi “elukooliga”.

Küüditatute elutingimused polnud määratletud ainult majandusliku viletsuse ja kolhoosiorjusega. Nende elu allus rangele järelevalvele ja režiimile. Järelevalvet sundasumisele määratud inimeste üle teostasid erikomandantuurid. Kõige tähtsamaks riigivõimu esindajaks küüditatute jaoks oli kohalik komandant. Erikomandantuuridel lasus väljasaadetute kohaloleku ja liikumiste jälgimise, üldise meeoleu kontrollimise, tsensuuri tugevdamise ja põgenemiste ärahoidmise kohustus. Järelevalve teostamiseks kasutati kohaliku administratsiooni, avalikkuse ja informaatrite teeneid või tavakeeles öelduna pealekaebamisi. Tava-

liselt oli 5–10 majapidamise peale määratud vanem, kes pidi jälgima küüditatute komandantuuris registreerimas käimisi jm. tegemisi. Informaatorite tegevus oli keskendunud potentsiaalsete põgenike paljastamisele, nende meeleolude jälgimisele. Saadud info põhjal tehti kindlaks nende isikute aadressid, kellega potentsiaalsed põgenikud suhtlesid, samuti püüti välja selgitada küüditatute sidemed nende sugulastega, kes elasid Läänes. Üheks infokogumise meetodiks oli ka erakirjade perlustreerimine.¹⁵⁶ Vastavalt agentuurilt saadud signaalidele tugedati kahtlaste isikute jälgimise meetmeid.¹⁵⁷ Põgenemiste ennetamiseks rakendati ka põgenemise kavatsustega isikute ümberpaigutamist eraldatumatesse rajoonidesse, seda peamiselt põhjapoolsesse karmima kliimaga Krasnojarski kraisse¹⁵⁸ (põgenemiste kohta Siberist vt artikkel 6 lk 17–20 ja 10 lk 81–82). Režiimi rikkumine, aga samuti potentsiaalne nõukogudevastase meelsuse näitamine (nt ühine eesti laulude laulmine Eesti Vabariigi aastapäeva eelõhtul) tõi kaasa arreteerimise ja vangilaagrisse saatmise, arreteeritute lapsi aga ootas sellisel juhul Siberi lastekodu.

Omski oblastisse oli 1949. aasta aprillis väljasaadetud 7980 läti ja eesti peret, ühtekokku 22 542 inimest.¹⁵⁹ Vastavalt ametlikele aruannetele teostasid nende üle järelevalvet 162 informaatorit ja 381 vanemat. Viimased määrati kindlaks kas väljasaadetute endi või kohalike elanike seast.¹⁶⁰ Seega oli arvestuslikult iga 140 isiku kohta üks informaator, üks vanem pidi keskmiselt jälgima 60 isiku tegevust. Tõhusama järelevalve huvides ei peetud otstarbekaks ühest rahvusest küüditatute kontingendi liigset pihustamist.

Kuulates või lugedes mõnd meenutust tuleb tõdeda, et vahel võib üksik saatuselugu faktitihedast küüditamise analüüsist mõjuvamaks osutada. Väitekirja viimane artikkel on just üks lihtne tavalise eesti naise Siberi-elu jutustus. Mälestuste autori näol on tegu naisega keda küüditati kahel korral, 1941. ja 1950. aastal, mistõttu on ta omamoodi ühenduslülilik sõjajärgsete ja -järgsete küüditatute vahel, millele lisandub põgeniku staatus.

3.3. Kokkuvõtteks

Kümne viimase aasta jooksul on Eestis püütud üha hoogsamalt uurida ja lahti mõtestada nõukogude lähiminevikku, mille üheks põhikomponendiks oli ka repressioonipoliitika. Käesoleva töö põhirõhk lasub sõjajärgsetel küüditamistel, ühel nõukogude võimu poliitilise vägivalla vormil.

Kahtlemata on poolsada aastat keelatud teema valdkonna uurimine seotud mitmete raskustega, mis väljendub üldistavate teemakäsitluste puudumises

---

¹⁵⁶ Vt selle kohta lähemalt **A. Must**. Küüditatud eestlaste ajalugu Tomski arhiivis. Lk 75.

¹⁵⁷ GARF. R-9479-1-464. L 227p.

¹⁵⁸ GARF. R-9479-1-464. L 232p.

¹⁵⁹ GARF. R-9479-1-464. L 254.

¹⁶⁰ GARF. R-9479-1-464. L 247.

tänasel päeval. Siiski väärub ka senitehtu konkreetsemat määramist ja laiemat tutvustamist. Sel eesmärgil on töös esitatud repressioonide uurimise hetkeseisu ja eesti rahvastikukaotusi käsitlevad ülevaated ühtviisi nii fooni loovad kui uurimisprobleeme ja -suundi selgitavad. Töö käigus on välja selekteeritud rida ebausaldusväärseid andmeid, mis ilma piisava kriitikata ühest kirjutisest teise üle on kandunud. Ära on näidatud ka need Eesti inimkaotuste andmestiku kitsaskohad, mis jätkuvalt korrektset analüüsi takistama on jäänud. Seniste teaduslike uurimustulemuste tutvustamine rahvusvahelisele lugejaskonnale pakub võimalust Eestis asetleidnud sündmuste üldisse ajaloolisse konteksti viimiseks.

Massirepressioonid Eestis olid orgaaniliseks osaks nõukogude võimude repressiivpoliitikast, need omasid tihedaid sidemeid teistes piirkondadest toimunud analoogiliste operatsioonidega. Ühelt poolt kasutati Eestis teiste rahvaste peal läbiproovitud meetmeid, teisalt rakendati näiteks 1949. aasta märtsis kolme Balti riiki haaranud küüditamisoperatsiooni “Priboi” “praktilist kogemust” omakorda mõni kuu hiljem asetleidnud operatsiooni “Jug” läbiviimisel Moldaavias. Sel põhjusel on Eestis toimunud protsesse vaadeldud laiemas üleliidulises ja Balti riikide kontekstis.

Nõukogude repressioonide uurimise põhitakistuseks on olnud teemakohaste allikate lünklikkus, killustatus, laialipaisatus paljudesse arhiividesse, millega kaasneb osade dokumentide jätkuv salastatus. Sellest tingituna on töös kesksele kohale seatud allikatega seotud probleemid, mille puhul tuleb kokkuvõetuna rõhutada järgmist.

Esiteks ei ole küüditamiste ajaloost Eestis säilinud allikmaterjalide põhjal võimalik terviklikku ülevaadet saada, arhiiviekspeditsioonid Venemaale on täiesti vältimatud. Kahe Moskva ja viie Siberi regiooni arhiivi materjalide kaasamine töösse avab süvitsi NSVL ja ENSV Siseministeeriumi ning Siberi oblastite Siseministeeriumi Valitsuste osaluse repressioonipoliitika elluviimisel. Kõige ilmekamalt tõendavad seda repressioonide läbiviimist reguleerinud seadused, määrused, instruktiivmaterjalid ja erinevat liiki aruanded, mis on mõnel juhul olnud leitavad mitte Moskvast asuvast kesksest NSVL SM fondist, vaid dokumendi koopiatena Siberi arhiividest. Nõnda samuti kajastavad need dokumendid küüditatute olukorda Siberis (sh selliseid repressioonide raskusastme määramiseks olulisi näitajaid nagu suremus, sündivus, järelevalve, arreteerimised, asukohamuutused jpm). Juurdepääsu võimaluste avamine või piiramine sealsetele dokumentidele on seadnud aga antud teema uurimisele omad raamid.

Teiseks tuleb arvestatav osa küüditamiste uurimiseks vajalikust teabest kildhaaval kokku koguda kaudsetest, dubleerivatest, nn sekundaarsetest allikatest. Aastatepikkuse uurimistöö tulemusena on õnnestunud välja selgitada suur hulk selliseid allikmaterjale, mis osaliselt kompenseerivad võimude poolt hävitatud allikaid. Seejuures on lisaks ENSV Siseministeeriumi, Julgeolekukomitee, EKP KK materjalidele arvesse võetud kohalike täitevkomiteede (sh rahandusosakonna), partei maakonnakomiteede, prokuratuuri, perekonnaseisuametite

arhiivide dokumentatsioon. Ühe osa ajamahukast allikate otsimise tööst moodustab ka vajalike viidete ja vihjete otsimine naabermaades toimunud repressioone käsitlevatest uurimustest, mis on viinud lähemale Eesti jaoks oluliste dokumentide leidmisele.

Kolmandaks on antud teema allikalise baasi määratlemisega kaasas käinud veel üks spetsiifiline osa — mälestuste kasutamise võimaluste avamine ja uurimistöö rakendamine. Arhiividokumentides ja mälestustes kajastuva ainese vastastikune võrdlemine on end antud töös õigustanud nii andmete kontrollimehhanismina kui sündmuste rekonstrueerimise meetodina.

Neljandaks on allikmaterjalide väljaselgitamise käigus asunud jõuliselt käibesse tooma uusi massilisi isikuandmeid sisaldavaid allikaid, millest kõige mahukam ja erinevaid analüüsivõimalusi pakkuv on Riigiarhiivi isikuandmete kartoteek. Antud töö seisukohast on nimetatud kartoteegi kasutamisel kaks peamist eesmärki. Esiteks on kartoteegi andmete sidumine teiste rahvastikukaotuste andmebaasidega üheks etapiks nõukogude ja saksa okupatsioonide poolt Eestile tekitatud inimkaotuste väljaselgitamisel. Teiseks toob erinevate andmestike ristkasutus esile repressioonide ahelad — kuidas ühe pereliikme “vaenlaste” sekka sattumine tõi kaasa teiste perekonnaliikmete represseerimise, kuidas üks represseerimise viis põimus järgnevaga. Kartoteeki kantud isikute kaudu avaneb väga selgelt kogu “rahvavaenlaste” tekitamise süsteem ning on aluseks ülevaate loomisele kõigist erinevatest represseerimisviisidest. Ühtaegu on sellises mahus andmebaasi koostamine võrreldav uue allika loomisega, mis tänu oma üldistusjõule oleks täiendavaks võimaluseks Balti riikide ajaloolaste koostöö süvendamisel.

Ühiskondlikust survest kantuna on töösse kaasatud sündmusi kirjeldav pool, küüditamise ülevaateartiklid. Neis on analüüsitud operatsioonide ettevalmistusi, sündmuste kulgu, tehivolusid, küüditatute Siberi-aastaid jpm. Tervikusse on kaasatud ka väiksemaarvulised ja seni vähetuntud (sakslaste, Jehoova tunnistajate) küüditamisoperatsioonid. Ühte neist — saksa rahvusest kodanike küüditamist 1945. aasta suvel on põhjalikumalt käsitletud saksa lugejaskonnale suunatud artiklis. Nimetatud sündmus oli N Liidu küüditamise mastaapide juures niivõrd väikesearvuline, et seda pole senistes üldkäsitlustes isegi mainitud ja võib kindel olla, et see pole ainuke näide. Eesti jaoks oli nende inimeste ühiskonnast isoleerimisel sootuks teine tähendus. Üldise tendentsina lisagem seda, et mainekate repressiooniuurijate tähelepanu on kõitnud ennekõike sõjaeelsed poliitilise terrori aktsioonid, sõjajärgsed küüditamised, mis esmajoones N Liidu läänepiirkonda puudutasid, on neis käsitlustes tahaplaanile jäänud.

Käesolevas töös on repressioone käsitletud nii arvude kui allikate kaudu, ent repressioonide sisu paremaks mõistmiseks tänapäeva kontekstis tuleb toimunu edasi anda ka isikulähedasemal viisil. Inimkeskse lähenemise ühe võimalusena on töös esitatud küüditamisprotsess ka läbi üksikisiku prisma.

Repressioonide haarde hindamiseks on meil vaja veel hulgaliselt eriuurimusi. Demograafid on tähelepanu pööranud, et Eestis kui aeglase põlvkonnavaieldumisega riigis on sõja ja repressioonide tagajärjed kauakestvamad. Kuigi

arvuliselt olid Eesti kaotused väiksemad kui näiteks Poola, Valgevene, Leedu inimkaotused, oli nimetatud sündmuste mõju Eestis valitsenud demograafilist situatsiooni arvesse võttes neist suurem. Eestlased ja lätlased on ainsad oma-riiklusega rahvad Euroopas, kelle tänane arvukus on väiksem 20. sajandi alguse arvust, eestlaste puhul ligi 10 protsenti.¹⁶¹ Neid arvulisi kaotusi ei ole Eesti põlisrahvas võimeline tasa tegema.

Loodan, et väitekirj aitab kaasa Eestis aset leidnud poliitiliste repressioonide toimemehhanismide teaduslikule uurimisele ning mõistmisele. Kindlasti vajab sõjajärgseil aastail Eestis läbi viidud repressioonipoliitika täiendavat mõtestamist ja seostamist teiste Eesti siseriiklike arengutega ning Moskva Balti riikide suhtes rakendatud poliitikaga laiemalt. Edaspidi tuleks küüditamisi vaadelda ühtses süsteemis samaaegselt toimunud arreteerimiste ja Balti riikidesse suunatud migratsioonivoogudega, eestlaste üldise, mitte ainult relvastatud vastupanuga okupatsioonipoliitikale. 1940–50. aastad Eestis olid ühtaegu nii rahvuse hävitamise kui kohanemise perioodiks, mille erinevatest vaatenurkadest kajastamine meil veel ees seisab.

---

¹⁶¹ Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Koostanud K. Katus, A. Puur, A. Põldma. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus. RU Sari D Nr 2. Tallinn, 2002. Lk 46.

ARTIKLID

**ON THE CURRENT STATE OF RESEARCH INTO SOVIET AND
NAZI REPRESSIONS IN ESTONIA**

Ilmunud: Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002.
Power Unleashed. Riga, 2003. Lk 13–40.

INIMKAOTUSED

Ilmumas: Valge Raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991.
Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon, 2004.

**MASS DEPORTATIONS FROM ESTONIA IN 1941 AND 1949.
THE SOURCES AND CURRENT STATUS OF RESEARCH**

Ilmunud: The Baltic Countries Under Occupation
Soviet and Nazi Rule 1939–1991.

Ed. by Anu Mai Kõll. Acta Universitatis Stockholmiensis,
Studia Baltica Stockholmiensia, no 23. Stockholm, 2003. Lk 47–54.

**SÜNDMUS ERI ALLIKATE VALGUSES
(KÜÜDITATUTE NÄITE VARAL)**

Ilmunud: *Studia Ethnologica Tartuensia* 4. Kultuur ja mälu.
Konverentsi materjale.
Tartu, 2001. Lk 216–226.

**PROJECT “A JOINT REGISTER
OF ESTONIAN POPULATION LOSSES”:
SOURCES AND METHODS OF RESEARCH**

Ilmunud: The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959:
Policies and their Consequences.
Materials of Conference. Riga, 2003. Lk 71–80.

KÜÜDITAMISED EESTIS

Ilmunud: Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas.
Artiklite ja mälestuste kogumik. Tartu, 2004. Lk 15–57.

DEPORTATION UND VERFOLGUNG IN ESTLAND 1940–1953

Ilmumas: Estland 1939 bis 1953. Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod.
Hg. O. Mertelsmann. Hamburg: Bibliotheca Baltica, 2004.

**OPERATSIOON *PRIBOI* —
VÄLKSÕDA BALTIKUMI RAHVASTE VASTU**

Ilmunud: Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949.
1 osa. Toim. ja koost. Leo Õispuu.
Represseeritud isikute registrid (RIR) 4. raamat.
Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2003. Lk 52–58.

SIBER. VÕÕRSIL SIRGUNUD PÕLVKOND

Ilmunud: Aigi Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas.
Tartu: Kleio, 1998. Lk 75–118.

**ON AMONG A THOUSAND:
THE STORY OF A DEPORTEE'S DESTINY
IN THE EYES OF AN HISTORIAN**

Ilmunud: Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin (Eds.).
She Who Remembers, Survives.
Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories.
Tartu University Press, 2004. Lk 78–88.

EESTI RAHVASTIKUKAOTUSTE REGISTER

<http://www.history.ee/register>

Eesti rahvastikukaotuste register

20. sajandi 40. aastatel langesid Eestile osaks sajandi suurimad inimkaotused. Esimesele nõukogude okupatsioonile 1940–41 järgnes aastail 1941–44 saksa okupatsioon. Teine nõukogude okupatsioon jätkas 1940. aastal alustatud. Poliitilistele, majanduslikele jt ümberkorraldustele lisandunud repressioonid – arreteerimised, küüditamised ja vangilaagritesse saatmised, pidid eesti ühiskonna vabastama nõukogudevaenulikust elemendist. Vaimset ja füüsilist vägivalda kasutati kõigi elanikkonnakihtide vastu.

Eesti rahvastikukaotuste (otseste ja kaudsete) kategooriatesse kuulub 266 000 isikut. Ligikaudsetel hinnanguil hukkus erinevatel okupatsiooni- perioodidel 89 000 Eesti elanikku, s.o. ligi kolmandik inimkaotuste hulka arvatutest. Sõja käigus lahkus Eestist jäädavalt ligikaudu sama palju inimesi. Ligi 90 000 evakueeritud, kinnipeetud või asumisele saadetud jõudis hiljem tagasi Eestisse.

Kuigi repressioonide uurimisega Eestis on tegeldud üle kümne aasta, on paljud küsimused jätkuvalt hinnanguta või konkreetse vastuseta, sealhulgas puudub ka üldistav inimkaotuste analüüs. Paljud kirjanduses esitatud järeldused baseeruvad ligikaudsetel arvutustel.

Käesoleva registri koostajad on eesmärgiks seadnud ühtse Eesti rahvastiku- kaotuste koondandmestiku ja selle põhjal isikuandmete registri loomise, mis peaks hõlmama kõiki erinevate okupatsioonide läbi kannatanute kategooriaid ja võimaldama tulevikus rääkida erinevate repressioonivormide läbipõimumisest ning Eesti rahva vastu toimepandud repressiivpoliitika haardest süviti.

Andmebaasid registris

Eestis on tosina aastaga publitseeritud ridamisi nimekirju, mis sisaldavad andmeid erinevate represseeritute kategooriate kohta. Neist tuntumad on 1941. ja 1949. aasta küüditatud, poliitiliselt arreteeritud, metsavennad, teises maailma- sõjas langenud, punase terrori ohvrid jt. Rahvastikukaotuste kategooriaid on uuritud väga erineval tasemel – üsna mitmete kategooriate kohta on olemas vaid nimekirjade esialgsed tööversioonid, paljusid olulisi andmestikke pole veel koostama hakatud. Senitehtu väärtus seisneb suuresti aga andmete kättesaadavuses ja pidevas kasutatavuses ning täiendamises.

Projekti kasutada on 20 väga erineva tasemega andmebaasi. Paljud neist on mõeldud raamatuna avaldamiseks ega ole ülesehitatud iseseisvat funktsiooni omava infosüsteemina. Kuna senini pole nimekirjade koostamist õnnestunud koordineerida ning need on loodud erinevate töögruppide poolt, on tulemuseks hulgaliselt eriilmelisi andmebaase, mis tuleb ümberstruktureerida.

Hetkel on päringut võimalik teostada järgnevasse andmebaasidesse:

Kartoteek

Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek on isikuandmete kollektsioon alates Vene Keisririigi lõpust kuni 1980. aastateni, mis sisaldab andmeid nii nõukogude kui saksa okupatsiooni ohvrite kohta.

Küüditatud 1941

Käesolevasse juuniküüditatute andmebaasi on koondatud Vello Salo, Peep Varju, Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liidu “Memento” poolt kogutud andmed.

Laagrisurmad

Herbert Ligi poolt alustatud Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites hukkunute andmebaas.

Punane terror

Mart Laari ja Jaan Trossi poolt koostatud andmebaas sisaldab andmeid isikutest, kes hukati esimese nõukogude okupatsiooni perioodil 1940–41 Eestis.

“Banditismivastase võitluse” käigus hukkunud

Eesti Riigiarhiivi filiaali (Parteiarhiivi) fondi 131 erisurmade kartoteek sisaldab andmeid metsavendluse likvideerimise käigus hukkunute kohta.

1949.aasta märtsiküüditamine

Andmeid 1949.aasta märtsiküüditamiste kohta on avaldatud erinevates uurimustes. Käesolev nimekiri sisaldab neist koondit, mille viimistlemisega alles tegeldakse.

Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud

Indrek Paavle poolt koostatud andmebaas saksa okupatsiooni ajal hukatud ja vangistuses hukkunute kohta.

Väärrib tutvumist

- Rahvastikukaotuste teemalisi selgitavaid tekste
- Teisi ajaloo teemalisi andmebaase
- Tartu Ülikooli Ajaloo osakonna koduleht
- Rahvastikukaotuste registri koostajad

Eesti rahvastikukaotuste analüüs

Üldistavaid kokkuvõtteid Eesti rahvastikukaotustest aastail 1940–1988 on sõandanud koostada vaid vähesed. Esimeseks tööks selles vallas oli prof. E.-M. Tiidu 1988. a novembris-detsembris “Edasis” ilmunud kirjutis, mis oli aluseks hiljem “Akadeemias” avaldatud artiklile “Eesti rahvastik ja selle probleemid” [1]. 1991. aastal publitseeriti “Rahva Hääles” L. Talve koostatud “Memento” teabe- ja ajalootoimkonna hinnang represseeritute arvuliste näitajate kohta [2]. Teiste autorite hilisemates töödes ongi paljuski tuginetud eelpool nimetatud trükistele. Detailsemad rahvastikukaotuste alased ülevaated on ilmunud väljaandes “World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report” (1991) [3]; samuti E. Sarve [4] ja V. Salo [5] sulest. Ka 2001. aastal “Akadeemias” ilmunud artiklis “Eesti inimkaotused kommunistliku võimu all” on Enn Sarv tuginenud peamiselt eelpoolnimetatud kahele autorile Talvele ja Tiidule, tõdedes et andmekogude lünklikkuse tõttu on kõige usaldatavamaks jäänud bilansimeetodil koostatud kokkuvõtlikud arvutused.

Okupatsioonivõimude poolt Eesti rahvastikule tekitatud kahjusid on raske, kui praktiliselt võimatu korrektselt defineerida. On jäädavad inimkaotused mõrvatute, hukatute, langenute, surnute või teadmata kadunuks jäänute näol. Siia kuuluvad ka need kes erinevatel põhjustel Eestist lahkusid. On ajutised või kaudsed inimkaotused – laagritesse ja vanglatesse saadetud, Siberisse küüditatud, evakueeritud jt, keda lühemat või pikemat aega sunniti Eestist ära olema. Paljud neist ei jõudnud peale vabanemist aasta jagugi tavaelu elada, saadud vigastused ning haigused olid jäädava jälje jätnud. Mitmed Eestist viidutest valisid uueks elupaigaks teise maa ja rahva. Kuid millisesse kategooriasse kuuluvad lapsed, kes sündisid ning kasvasid võõrsil ja kuhu paigutuvad tuhanded sündimata jäänud lapsed? Inimkaotuste raskust ei saa hinnata vaid otseselt kannatanute katsumustega – selle tagajärjed on tunduvalt laiemad, kandudes ka koju (Eestisse) jäänutele.

1. E.-M. Tiit. Eesti rahvastik ja selle probleemid. // Akadeemia. 1993, 8–10.
2. L. Talve. Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast. // Rahva Hääle. 1991. 19., 20., 22., 23. oktoober.
3. World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Tallinn, 1991.
4. E. Sarv. Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. 11. Tartu, 1997.
5. V. Salo. Bevölkerungsveränderungen in Estland 1940–1946. // Flucht und Vertreibung im Ostseeraum 1939–1950 im Internationalen Vergleich (Finnland, Estland, Polen, Dänemark und Deutschland). Greifswald, 1998.

Selgitavaid tekste

1. Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegist
2. Lühiülevaade 1941. aastal küüditatute andmebaasist
3. Lühiülevaade NSVL vanglates ja sunnitöölaagrites hukkunute andmebaasist
4. Esimese Nõukogude okupatsiooni perioodil (1940–41) Eestis hukatute andmebaasi lühiülevaade
5. Lühiülevaade metsavendluse likvideerimise käigus hukkunute andmebaasist
6. 1949. aasta märtsiküüditatute nimekiri
7. Lühiülevaade saksa okupatsiooni ajal hukkunute andmebaasi kohta
8. Mõningaid näiteid kartoteegi kasutamise võimalustest
  - o Näide 1
  - o Näide 2
  - o Näide 3
  - o Näide 4
  - o Näide 5
9. Valik kaardinäidiseid

Publikatsioonid

Artiklid

1. Aigi Rahi. On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. / Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002, Power Unleashed. Riga, 2003. Pp 13–37. ISSN 1407-6330, ISBN 9984-9613-0-3.
2. Aigi Rahi. Project A Joint Register of Estonian Population Losses: sources and methods of research. / The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. Pp 71–80. ISBN 9984-601-54-4.

TÜ ajaloo osakonnas kaitstud lõputööd

1. Kati Sein. Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: kompileeritud töötlemise projekt. Bakalaureusetöö. Juh. prof A. Must. Tartu, 2001. Käsikiri TÜ ajaloo osakonna arhiivinduse õppetoolis.
2. Küllli Lupkin. Eesti kommunistide (1918–1944) andmestik Eesti Riigiarhiivi isikuandmete kartoteegi põhjal. Bakalaureusetöö. Juh. A. Rahi. Tartu, 2003. Käsikiri TÜ ajaloo osakonna lähiajaloo õppetoolis.

Kartoteek

Isikuandmete kartoteegi tekkeloost

Arhiivinduslikult kujutab isikuandmete kartoteek endast kollektiooni, mis on üle elanud mitmed riigikorrad ja koostamisprintsiibid. Kartoteegi esimesed kaardid pärinevad aastast 1919, viimased aga 1980. aastate lõpust. 1920. aastatel hakkasid Eesti Vabariigi Kriminaal- ja Kaitsepolitsei koondama andmeid isikute kohta, kes oma poliitilise meelsuse või kriminaalse tegevusega silma jäid. Nende seas olid piiririkkujad, salakaubavedajad, kommunistid ja nende tuttavad, salakuulamises kahtlustatavad, aga samuti Eestisse elama asunud isikud, Eesti Vabadussõjalaste Liidu liikmed jt.

Aastal 1940 võeti andmestik üle Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) poolt. Arhiivil, allutatuna SARKile, oli repressiivpoliitika teostamisel täita oma roll. NSVL SARK ja SARK Arhiivide Peavalitsuse ning NSVL Siseasjade rahvakomissari Beria poolt viseeritud korraldusega nr 288, 28. novembrist 1940 said Ukraina, Valgevene, Moldaavia, Karjala, Läti, Leedu ja Eesti NSV siseasjade rahvakomissarid ülesandeks sisse seada kartoteek kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevaenuliku elemendi kohta. Sel moel määratleti arhiivimaterjalide kasutamine tšekistide operatiivtöös.

Kartoteek oli üleliidulise ulatusega ja alguse saanud 1939. aastal, kajastades 27 erineva "poliitvärvinguga" isikute kategooriat. 1940. aastal lülitati koondkartoteeki ka Eesti Vabariigi kontrrevolutsioonilise elemendi isikuloolised andmed. Esmalt laienes see mõiste endistele valitsuse liikmetele, kohtu, prokuratuuri jm administratsiooni süsteemi kuulunud isikutele, parteide liikmetele, politseinikele, ohvitseridele, kuid kaasas aastatega üha laiemat isikuteriingi. Nõukogude korra vaenlase avastamise eesmärgil tuli kõik huvipakkuvad arhiivifondid süstemaatiliselt läbi vaadata. Selle töö tulemusel tekkinud isikuandmete kartoteeki nimetatakse pigem KGB-kartoteegiks.

Fondide kaupa otsiti isikute kohta kompromiteerivaid materjale. Iga kahtlase isiku kohta vormistati kaart ees-, perekonna- ja isanime, sünniaja ning -koha, dokumendis fikseeritud töökoha ja ametiga, ühes viidetega igasugustele kompromiteerivatele sidemetele ja allikale. Olulist täiendust on pakkunud saksa okupatsioonivõimude poolt koostatud ja Eestisse jäetud kaardid, mis sisaldavad infot rindel hukkunud, haavata saanud või vangilangenud Eesti kodanike kohta. Aga samuti nende kohta, kelle poliitiline usaldatavus oli kahtluse alla seatud. Seega on ühtsesse kartoteeki kokku sulatatud väga erinevad allikmaterjalid. Teatud osa kaartide koostamise alusmaterjalidest on praeguseks hetkeks hävinud, nende olemasolust teame tänu viidetele kaartidel.

Kartoteegikaartide kirjeldus

Kartoteek ei koosne ühesugustest, vaid 30 eri tüüpi kaartidest. Selles on nii asutuste originaalkaarte (spetsiaalselt väljatöötatud blankett) kui kohandatud vorme. Samas esineb ka juhuslikule paberitükile vormistatud kaarte. Osa kaarte on kasutusel olnud asutusesisese abimaterjalina vajaliku isiku kohta käivate materjalide leidmisel. Tihti on aga kartoteegikaart ainus isiku kohta käiv dokument – tema kohta ei leidu toimikut ega infot teistes dokumentides.

Info neil eesti-, vene- ja saksakeelsetel kaartidel on küllalt varieeruv. Sama isiku kohta võib olla täidetud mitu, keskmiselt kuni 6 karti, kuid kaartide arv võib küündida ka 20ni ja üle selle. Kuna kaarte on lisatud ülipika perioodi kestel, ei valitse nende osas ühtlust. Ainuüksi fondide nimetused ja numeratsioon on aja jooksul korduvalt muutunud, osad neist parandustest on kaartidele kantud, teised aga mitte. Lisanduvad isiku- ja kohanimede erinevast kirjapildist ning nimede oskamatus transkribeerimisest tulenevad probleemid. Tekst kaartitele on enamasti kirjutatud käsitsi, kirjutusmasinal vormistatud kaarte esineb suhteliselt harva. Real juhtudel on kaartidele tehtud arusaamatuid märkusi. Paljud sellised esmalt juhuslikena näivatest märkidest on n.ö massi kasvades tähenduse saanud. Suure koguse andmete võrdlemisel ja analüüsimisel on taolistest märkidest väljakoornud üsna olulist infot kandvad tunnused.

Aigi Rahi-Tamm

- [Otsingud Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegis](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)
- [Kaardinäidiseid](#)
- [Mõningaid näiteid kartoteegi kasutamise võimalustest](#)

Isikuandmete kartoteegi ajaloost

2000. aastal alustati Eesti Riigiarhiivis asuva Isikuandmete kartoteegi (ka nn KGB-kartoteegi), täpsemalt isikuandmete kartoteegi põhjal andmebaasi loomist. Kartoteek, mis arhiivinduslikult kujutab endast kollektsiooni, on väga pika kujunemislooga ja üle elanud mitmed riigikorrad ning koostamisprintsüübid. Kartoteegi esimesed kaardid pärinevad aastast 1919, viimased aga 1980. aastate lõpust, kokku on kartoteegis ca 800 000 kaarti.

1920. aastatel hakkasid Eesti Vabariigi Julgeolekupolitsei, Kriminaalpolitsei ja Kaitsepolitsei koondama andmeid isikute kohta, kes jäid silma oma poliitilise meelsuse või kriminaalse tegevusega. Nende seas olid piiririkkujad, salakaubavedajad, kommunistid ja nende tuttavad, salakuulamise kahtlustatavad, samuti Eestisse elama asunud isikud, Eesti Vabadussõjalaste Liidu liikmed ehk vapsid jpt.

Aastal 1940 võeti andmestik üle Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) poolt. Arhiivil, allutatuna SARKile, oli repressiivpoliitika teostamisel täita oma roll. NSVL SARKi, SARKi Arhiivide Peavalitsuse ning NSVL Siseasjade rahvakomissari Beria poolt viseeritud korraldusega nr 288, 28. novembrist 1940 said Ukraina, Valgevene, Moldaavia, Karjala, Läti, Leedu ja Eesti NSV siseasjade rahvakomissarid ülesandeks sisse seada kartoteek kontr-revolutsioonilise ja nõukogudevaenuliku elemendi kohta. Sel moel määratleti arhiivimaterjalide kasutamine tšekistide operatiivtöös.

Kartoteek oli üleliidulise ulatusega ja alguse saanud 1939. aastal, kajastades 27 kategooriat erineva "poliitvärvinguga" isikute liigitamiseks. Sellesse kuulusid tsaari perekond ja ajutise valitsuse liikmed, valgekaartlased, sandarmid, menševikud, esseerid, välisriikide eriagendid jne. 1940. aastal lülitati koondkartoteeki ka Eesti Vabariigi kontr-revolutsioonilise elemendi isikuloolised andmed. Esmalt laienes see mõiste endistele valitsuse liikmetele, kohtu-, prokuratuuri- jm administratsiooni süsteemi kuulunud isikutele, parteide liikmetele, politseinikele, ohvitseridele, kuid kaasas aastatega üha laiemat isikuteriingi. Nõukogude korra vaenlase avastamise eesmärgil tuli kõik huvipakkuvad arhiivifondid süstemaatiliselt läbi vaadata. Selle töö tulemusel tekkinud isikuandmete kartoteeki nimetatakse pigem KGB-kartoteegiks.

Fondide kaupa otsiti isikute kohta kompromiteerivaid materjale. Iga kahtlase isiku kohta vormistati kaart ees-, perekonna- ja isanime, sünniaja ning -koha, dokumendis fikseeritud töökoha ja ametiga, ühes viidetega igasugustele kompromiteerivatele sidemetele ja allikale. Need isikud kanti eraldi nimekirjadesse, mis vormistati kolmes eksemplaris ning saadeti NSVL SARKi arhiivi, Siseasjade Rahvakomissariaati realiseerimiseks ja SARKi Arhiivide Peavalitsusse.

Eesti NSV Riigiarhiivi erifondide osakonna tööplaan aastaks 1941 nägi ette, et tšekistlik-operatiivtöö tarbeks uuritakse esmajoones läbi Kaitseliidu, Justiitsministeeriumi, Välisministeeriumi, Prokuratuuri, Sõjaväekohtu, Po-

liitlise Politsei, Isamaaliidu ja vapside materjalid. 1941. aasta jaanuarist maini võeti Eestis poliitvõrgute kartoteegis arvele 37 794 isikut ja vastati päringutele 27 597 isiku kohta. Sõja puhkedes töö ajutiselt seiskus, kuid jätkus 1942. aasta suvel NSVL tagalas Kirovis, kuhu olid evakueeritud osaliselt nii ENSV Riigi Keskarhiivi materjalid kui ka ENSV SARKi Arhiivide Talitus.

1940. aastal määrati ENSV SARKi Arhiivi Talituse ülemaks Bernhard Veimer, tema asetäitjaks toodi Moskvast septembris kohale Mihhail Organov, kellel olid julgeolekus töötamise kogemused olemas 1936. aasta märtsist, mis ilmneb ka tollases asjaajamist kajastavas dokumentatsioonis. Vahemärkusena olgu lisatud, et 1941. aasta suvel evakueerus NSVL tagalasse vaid neli arhiivitöötajat. Teekonnal jäid ellu M. Organov ja B. Veimer, teised hukkusid. Moskvasse saabuti 16. septembril, misjärel tegi Organov visiidi SARKi ja pani väga pahaks, et Veimer, kes samuti mõned päevad Moskvast viibis, ei pidanud oma kohuseks sealt läbi käia ja olukorrast ette kanda.

Sõja lõppedes jätkas Organov oma tegevust Eestis. Vastavalt SARK-RJRK (Riiklik Julgeoleku Rahvakomissariaat) käskkirjale nr 001222/00368 2. oktoobrist 1944 “Operatiivtöös kasutatavate riiklike arhiivide salajaste fondide materjalidega töö parandamise kohta”, tuli viivitamatult organiseerida saksa okupatsiooni aegsete asutuste fondide läbitöötamine, et seejärel asuda kogu kontrrevolutsioonilise elemendi arvele võtmisele. Ühtlasi tuli kiiresti koostada saksa asutuste struktuur ning nende materjalide põhjal skeemid, mis olid süsteemi tundmaõppimiseks ettenähtud operatiivosakonna tšekistidele. Operatiivorganite poolt esitatud järelepärimistele tuli vastata 24 kuni 28 tunni jooksul päringu esitamise hetkest. Vastutas nende tööde eest Organov.

Olulist täiendust kõnesolevale kartoteegile on pakkunud ka saksa okupatsioonivõimude poolt koostatud kaardid, mis sisaldavad infot rindel hukkunud, haavata saanud või vangilangenud Eesti kodanike kohta. Aga samuti nende kohta, kelle poliitiline usaldatavus oli kahtluse alla seatud jm. Seega on ühtsesse kartoteeki kokku sulatatud väga erinevad allikmaterjalid, ka need praeguseks hetkeks hävinud dokumendid, mille olemasolust teame tänu viidetele kaardil.

Üsna kahetsusväärne lugu on seotud Kaitseliidu arhiiviga. Tallinna pommitamise ajal märtsis 1944 sai kannatada Kaitseliidu Peastaabi ja malevkondade dokumentatsioon ajavahemikust 1925–40. Sõjajärgsel perioodil lootsid paljud endised Kaitseliidu liikmed, et nende seotust Kaitseliiduga ei suudeta tõestada ja nad pääsevad arreteerimistest. Kuid paraku olid ametnikud enne sõda läbi töötanud üsna suure hulga tules hävinud materjalist ja just nende poolt 1940–41. aastatel koostatud arvestuskaart oli piisav argument tuhandete isikute arreteerimiseks. Nõukogude jõuministeeriumidel oli 1944. aastal Eestisse saabudes vähemalt osaliselt ettevalmistatud nõukogudevaenuliku elemendi nimekirjad, mis võimaldasid aktiivset puhastustööd jätkata.

Mõned aastad tagasi otsisid Venemaa kesksed arhiivid – Vene Föderatsiooni Riiklik Arhiiv ja Venemaa Riiklik Sõjaarhiiv – taga NSVL SARKi Arhiivide Peavalitsuse erikartoteeki, mille kaartide arv võis mõningail hinnanguil ulatuda

10 miljonini. Lõpuks leiti selle erikartoteegi riismed – umbes 1,5 miljonit kaarti – Jalutorovskist. Praegu on selle kartoteegi kasutamine raskendatud.

Kõne all olev isikuandmete kartoteek on loodava Eesti rahvastikukaotuste registri selgrooks, mida täiendatakse teiste täpsustavate andmestikega. Kartoteek kajastab kõiki rahvastikukaotuste kategooriaid, olgu need siis Eestist ümberasujad, rindel langenud, erinevatel perioodidel ja viisil represseeritud jpt. Nende hulgast võib leida isikuid, kelle kohta puudub igasugune muu informatsioon teistes allikates.

Aigi Rahi-Tamm

Kaardinäidiseid

Pika aja jooksul erinevate võimude ja ametkondade poolt loodud kartoteek koosneb ca 30 eri tüüpi kaartidest. Selles on nii asutuste originaalkaarte (spetsiaalselt väljatöötatud blankett) kui kohandatud vorme. Samas esineb ka juhuslikule paberitükile vormistatud kaarte. Osa kaarte on kasutusel olnud asutusesisese abimaterjalina vajaliku isiku kohta käivate materjalide leidmisel. Tihti on aga kartoteegikaart ainus isiku kohta käiv dokument – tema kohta ei leidu toimikut ega muud infot teistes dokumentides.

- [Näidis 1](#)
- [Näidis 2](#)
- [Näidis 3](#)
- [Näidis 4](#)
- [Näidis 5](#)
- [Näidis 6](#)
- [Näidis 7](#)
- [Näidis 8](#)
- [Näidis 9](#)

Kaardinäidis (1)

Eesti Vabariigi Poliitilise Politsei poolt koostatud originaalkaart. Isik on Poliitilise Politsei komissari poolt Narvas 1934. a aprillis arvele võetud kui vabadussõjalaste liikumise pooldaja.

Vorm nr. 86.

1. Perekonnanimi Kütt
2. Ees- ja isanimi Leon
3. Sündimise aeg ja -koht 1903 a.
4. Kus hingekirjas
5. Elukoht Maava, S. Püli 15. 6. Perekonnaseis
7. Sugulus ja tutvus
8. Usk 9. Rahvus 10. Kodakondsus
11. Elukutse 12. Haridus
13. Suhted väeteenistusega
14. Eelkaristus
15. Tundemärgid
16. Lisateated
Reg. Aprilli kuul 1934. a. Registreeritu allkiri:
Poliitilise politsei komissar Narvas. Registreerija:

Kaardinäidis (2)

1941. aastal kanti dokumentides kajastuv info sellisele vormile. Esmajoones fikseeriti Kaitseliidu liikmeskond. Üheks alusdokumendi liigiks mille põhjal kaarte vormistati, oli isiklik sooviavaldus Kaitseliitu astumiseks.

Archive Fondi nimetus <i>ALC</i>	Perekonnanimi <i>Leinmann</i>
<i>Tartumaa Mal.</i> <i>sooviavaldus</i>	Last Name
Fond nr.	Nimi <i>Karl</i>
Nr of Archive	First Name
Nimistu nr.	Isanimi <i>Eduard</i>
Nr of List	First Name of Father
Toimik nr. <i>VII</i>	Sünniaasta <i>1894</i>
Nr of File	Year of Birth
Aasta <i>1925</i>	Sünnikoht <i>Tartu m., Torma v.</i>
Year	Place of Birth
Leht nr. <i>3694</i>	
Nr of Sheet	Elukoht <i>Joemetsa küla</i>
	Residence
<i>12. V. 1941. a.</i>	Amet <i>Põllutöökäsi</i>
Date of Document	Profession
<i>Amell</i>	
Signature of Filer	

Kaardinäidis (3)

Tegu on sõja ajal nõukogude tagalas koostatud kaardiga. Sõja puhkedes töö "poliitvärvingute" kartoteegi osas ajutiselt seiskus, kuid jätkus 1942. aasta suvel NSVL tagalas Kirovis, kuhu olid evakueeritud osaliselt nii ENSV Riigi Keskarhiivi materjalid kui ka ENSV SARKi Arhiivide Talitus. Paralleelselt Kaitseliiduga fikseeriti ka Eesti Vabariigi aegse parteilise organisatsiooni Isamaaliit liikmeskond.

Наимен. и № фонда <i>Измайловит Ф. 943</i>	Фамилия <i>Лейк</i> АЛФ
Опись № <i>1</i>	Имя и отчество <i>Петер</i>
Арх. № ~~1415~~ <i>324, 400</i>	Год рожд. _____ Место рожд. _____
Л. Л. <i>2</i>	Место службы и род запят <i>протонв. в уе. Тасуя</i>
Составитель <i>Айтмирак. 1942</i>	Полит. прошлое <i>Член Лиги-Вийдуского итд. Измайловит.</i>
	Соц происхождение _____
	Дата документа <i>1935</i>
	Род документа <i>протокол.</i>
	Дополнительн. сведения см. на обор.

Т. им. Воровского. Н. 9515

Kaardinäidis (4)

1943. aastal Idarinde armeede julgestamiseks formeeritud 658. idapataljoni ridades Venemaal langenu isikukaart.

- Rüssld. *Lehiste, Heino* Este 1
 Familien- u. Vorname:

) geboren am *6. 7. 24* in: Kreis: *Fellin*
 Truppenteil: *4. / Ost. Btl. 658*
 Dienstgrad: *Schütze*
 Erkennungsmarke: *Estn. Sich. Gr. 6/181 - 303 -*

Tag des Todes	Ort des Todes	Beerdigt am
<i>9. 3. 43</i>	<i>West. Krasny - Bor.</i>	

Lage und Nr. des Grabes: *Krasnogwardiisk Sportstr. Kry. Trchf. Gr. 4, 4, D, 4*

Gemeldet durch: B.L. Ref. I. *W.G.O. 62* Waff. Trupp. 2. Bl. *St. 296. 43*
St. Graben. Nr. 4813 v. 17. 4. 43

Kaardinäidis (5)

Käesoleva kartoteegi omapäraks on asjaolu, et kõrvuti represseritutele on sellesse kantud ka represserijad. 1970. aastatel on uuendatud 1941. a hävituspataljoni kuulunute isikuandmeid. Esimesed kaardid hävituspataljoni liikmete kohta koostati 1941–42 aastal Eesti Julgeolekupolitsei poolt.

Fondi nimetus ja nr. <u>R-64</u>	Perekonnanimi _____
Nimistu nr. <u>1</u>	Eesnimi ja isanimi _____
Arh. nr. <u>1199</u>	Sünniaeg <u>1925</u> Sünnikoht _____ P.
Lehed nr. <u>85</u>	Rahvus _____
	Kodakondsus _____
	Haridus _____
	Elukutse _____
	Perekonnaseis _____
	Elukoht _____
<u>18. 03.</u> 19 <u>46</u> a.	Dokumendi daatum <u>1941. a. Hävituspataljoni</u>
Koostaja <u>lpw</u>	Dokumendi liik <u>liikmete nimeid</u>
	Täiendavad teated vt. pöördele

Kaardinäidis (6)

1943. aastal nõukogude tagalas Kirovis vormistatud kaart on koostatud Eesti Vabariigi Ülemkohtu materjalide põhjal, milles sisalduvad andmed annavad tunnistust isiku poliitseis töötamise kohta 1921. aastal. Hiljem sai Eduard Metsast Kõrgema Politseikooli direktor.

Наимен. и № фонда <u>Керекселин</u> <u>Великий Суд</u>	Фамилия <u>Метс</u> АЛФ Имя и отчество <u>Эдуард Фридрихович</u> Год рожд. <u>26.11.1921</u> Место рожд. <u>sa-1875. a.</u>
Опись № _____	Место службы и род занят. <u>мл. лейтенант</u> <u>резерв. Кронв. 6</u> <u>Парту, ул. Вяйся-</u> <u>кюлясте 11-5</u>
Арх. № <u>390-19212.</u>	Полит. прошлое <u>мл. лейтенант</u> <u>Полит. комиссар</u>
Л. Л. <u>43 - 24</u>	Соц. происхождение _____ Дата документа <u>1921</u>
Составитель <u>А. М. Метс</u> <u>1943</u>	Род документа <u>Акт о приеме в члены</u> Дополнительн сведения см на обор. Т. им. Воровского. Н. 951b

bse. 02069 aus 30. V. 68 v.

- sündinud kodumaa poissõde mees Jõhanna
Jõhanna sõjaväelase sündinud. Nõukogu
Põhima rühma salajaste andmete kogumise
sündinud isikute - Linda Jõhanna ja
Herbert Rätgeri rekrutatsioon 1921. a. leidis
22. v. 1921. a. ilu- ja muusikateaduse, mis
Tartu linna politsei I jaos, ühena
albi, režiim turistikuna selgitatud
sündinud ajas ilu- ja muusikatead. Nõukogu
ilumõõniste (ilumõõniste) sündinud
ta (s. t. Edward Ots) sündinud
režiimidagi rekrutatsioonid

Kaardinäidis (7)

Esimesel nõukogude okupatsiooniaastal koguti andmeid ka tuhandete naiste kohta, keda peamiselt süüdistati Naiskodukaitsesse kuulmises. Nendegi puhul oli peamiseks alusdokumendiks Kaitseliitu astumiseks esitatud sooviavaldus. Vt ka kaardinäidis 2.

Fondi nimetus <i>L. L.</i> <i>Taalinna linnk</i> <i>Sooviavaldus</i>	Perekonnanimi <i>Mesilane</i>
Fond nr.	Nimi <i>Alma</i>
Nimistu nr.	Isanimi <i>-</i>
Toimik nr. <i>11</i>	Sünniaasta <i>1883</i>
Aasta <i>1929</i>	Sünnikoht <i>Kõlklare v.</i>
Leht nr. <i>149</i>	Elukoht <i>Loppi 17 e</i>
<i>12. veebruar 1941. a.</i> <i>G. Juharison.</i>	Amet <i>Pere naine</i>

Kaardinäidis (8)

Sõjajärgsel perioodil koguti andmeid mitmete üliõpilasorganisatsioonide (EÜS, Fraternitas Estica, Vironia, Rotalia, Liivika, Veljesto, Raimla jt) liikmete kohta. EÜSi liikmed on kartoteeki kantud peamiselt kahe fondi – Riigiarhiivi fondis 952 (Poliitilise Politsei Komissar Tartus) asunud 1937. a liikmete nimekirja ja Eesti Ajalooarhiivi fondi 1767 (EÜS) alusel.

Fondi nimetus ja nr. <u>952</u>	Perekonnanimi <u>MITT</u>
Nimistu nr. <u>1</u>	Eesnimi ja isanimi <u>ALEKSANDER</u>
Arh. nr. <u>51</u>	Sünniaeg _____ Sünnikoht _____
Lehed nr. <u>136</u>	Rahvus _____
	Kodakondsus _____
	Haridus _____
	Elukutse _____
	Perekonnaseis _____
	Elukoht _____
<u>8. V</u> 1937 a.	Dokumendi daatum <u>1937. a.</u>
Koostaja <u>Seemi</u>	Dokumendi liik <u>Eesti Üliõpilaste Seltsi liige</u>
	Täiendavad teated vt. pöördel <u>Tartu ülikoolis</u> <u>(nimistu)</u>

SML MD tr. Tallinn, 111 1970 149 41000

Центральный Государственный Исторический
Архив эстонский АР, гор. Тарту

Митин Александр
Мартавий.

Общество
эстонских
студентов
№ 1767
г. 1199

Рочег. 1903г. 8 февр.

23.851.
Жасулв.

1934
автодисграфия.

tuote
vcs

Kaardinäidis (9)

Esimestele sõjajärgsetele aastatele 1944–47 langeb kõige tihedam kaartite koostamise ja info kogumise periood. Siis läks realiseerimisse ka suur osa Eesti Vabariigi Poliitilise politsei ja saksa perioodist pärinevast andmestikust. Järgmine intensiivsem süüdistusandmete kogumine toimus aastatel 1953–54. Käesolev kaart pärineb 1946. aastast, mil töötati läbi Omakaitse tegevust kajastavaid materjale.

R-121
 1/2 no. nappus
 "õnnekaitsel"

1
 17
 61

17. juunil 1946.
 Kõrvald

Laimets
 M. M. M.

Spetsialistid
 "Metsaõnne" ja
 "Õnnekaitsel".

- säilitatud "omakaitse"
 Tallinnas, Malva Regener-
 i ülevaates, mis on k. k. k. k.
 juhtimisel (1944. a. n. n. n. n.)
 ja "õnnekaitsel" koostamis-
 mine Jõhvi ja Põhja-
 vallas. Põhja-
 ta olud endine "Kaitse-
 abid" reaalid.

14. juuni 1941 massioperatsiooni ohvrite koondnimekiri

Ajavahemikus 10–17.06.1941 Eestis vahistatud ja Venemaale küüditatud isikud
seisuga 1. detsember 2003

Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklik komisjon (ORURK)

Aluseks on võetud ja läbitöötatud järgmised tööd ning andmepangad:

1. **Vello Salo** “Population Losses in Estonia june 1940–august 1941”, Maarjamaa 1989.
2. Vello Salo “Küüditatud 1941.” Üldnimestik seisuga 24. veebruar 1993. Tartu Instituudis Torontos ja Eesti Represseeritute Registri Büroos (ERRB) Tallinnas leiduva andmestiku põhjal.
3. Eesti Riigiarhiivis erifondis olnud kartoteek u 26 000 evakueeritu isikuandmetega.
4. **ERRB raamat 6** (RIR), koostanud **Leo Õispuu**. “Küüditamine Eestist Venemaale 1941. 1940–1953.” Tallinn, 2001.
5. **Memento Ühenduse ajalootoimkonna** koostatud nimekiri aastail 1989–1994. Aluseks on võetud Eesti Riigiarhiivi Filiaali fondid 2 M/O, 6R, 129 ja 130 ning küüditatute mälestuste alusel koostatud nn sundasumise külade nimekirjad.
6. **Vadim Makšejevi** kogutud andmed **Tomski arhiivist** (komandantide nimekirjad 1941. aastast, 1948. a. kartoteegi andmed, parteiarhiivi dokumendid ja mõnede sundasumisele saadetud perede toimikud, mida Eestis ei ole).
7. **Enno Piir** “Sakalamaa ei unusta”, 14 raamatut Viljandimaalt represseeritud inimeste kohta. Viljandi, Tartu 1991–2001.
8. **ORURK**. Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklikule komisjonile üksikisikutelt saadetud andmed ja muudest allikatest kogutud info.
9. **Jaak Pihlau**, “Eesti sõjaväe häving aastal 1941”, Tartu 2003. ORURK-i 19. publikatsioon.
10. **ERAF, fond 2 M/O, n. 1, s. 1**. Kirovi oblastisse küüditatud isikute nimekirjad vagunite kaupa, koostatud saabumisekohas. Nimekiri ei hõlma kõiki.
11. **Auraamatu Andmekogu**

Eelpoolnimetatud andmebaaside ühendamisel ja selle koondnimekirja analüüsimise tulemusena on saadud 9300 ohvrit, nende seas 231 sõjaväelast, kes vahistati Värska suvelaagrist ja teistest sõjaväe asukohtadest. Need arvud ei ole lõplikud. Kui võrrelda Merkulovi ettekandega 17. juunist 1941, siis seal oli operatsiooni ohvrite arvuks Eestist nimetatud 9146, kuid pole selge, kas ettekandes nimetatud 224 eesti ohvitseri tuleb liita juurde üldarvule 9146.

Liitmise korral saaksime ohvrite koguarvuks 9370. Vello Salo arvab, et Merkulovi ettekandes ei ole arvestatud tegevväelastega ja siis on meie senine tulemus $9300-231-46=9023$ 123 küüditatu võrra väiksem.

Olulised lähtekohad nimekirja koostamisel olid järgmised: vahistatud perekonnapeade kohta on arvesse võetud kuupäevad 10–17. juuni 1941, üksikjuhtumil ka 6.–8. juuni, sest on teada nendel päevadel väljakirjutatud vahistamise orderid või muud dokumendid isikute kohta, kes küüditati koos peredega. Mõned vahistatud või nende pereliikmed saadi kätte päev-kaks hiljem ja jõuti veel rongi peale panna. Juunikuus hiljem vahistatud nagu ka varem vahistatud ei ole käesolevasse andmepanka lülitatud. Nende väljaarvamise põhjendatust kinnitavad ka kinnipidamiskohad, sest on täpselt teada, kuhu 14. juunil 1941 küüdirongi pandud vahistatud mehed-naised saabusid. Nimekirja on kantud ka kriminaalkurjategijad ja prostituudid, kes lisati küüdirongi 15. ning 16. juunil 1941. Üldarvus kajastuvad rasedatena küüditatud emad, kelle lapsed sündisid teel või sundasumisel. Nende esialgne arv on 46. Nemadki, vahel nimeta jäänud surnult sündinud või paar päeva elanud lapsed, on 1941. a. kommunistide genotsiidikiriteo ohvrid.

9300 repressiooniohvri saatus käesoleva nimekirja esialgse analüüsi järgi: hukkus 3873, teadmata kadunud 611, ebaselge saatusega 110, põgenes 75, vabanes 4631.

Ebaselge saatusega 110 isiku puhul on liiga vähe dokumente ja teisi andmeid, et ohvriks langenud inimese saatuse võiks mingil viisil määratleda. Praeguses nimekirjas toodud põgenike arv peaks olema suurem. Enamus põgenikest vahistati teistkordselt ja saadeti kas vanglasse või sundasumisele tagasi. Üksnes Saaremaalt pärit juuniküüditatutest põgenes Kirovi oblastist Eestisse aastail 1946–48 enam kui 100 inimest. Neist hukkus teistkordsel sundasumisel 4, teadmata kadunuks jäi 1.

Dokumentide järgi vormistatud vabanemine aastatel 1954–58 ei näita inimese tegelikku saatust. Nende seas on nii juba 1941. a surnud lapsed, kelle saatus ei läinud korda formaalselt töötavatele julgeolekuametnikele kui ka põgenikke, keda ei leitudki üles. Nii 1954. a sundasumise kohas kui ka 1989. a Eestis, “vabastasid” või “rehabiliteerisid” KGB töötajad oma ohvreid, kes olid ammu hukkunud, ilma et oleks tuntud vähimatki huvi nende tegeliku saatuse vastu.

Teadmata kadunute kohta võib oletada, et suurem osa neist hukkus, täiendades sel moel ohvrite üldarvu. Tänu lähedastelt inimestelt saadud infole on ilmnenud juhtumeid, mille puhul esialgu dokumentide järgi kadunuks kuulutatud isik on vabanenuks osutunud. Enam kui 300 kannatanut jäi pärast vabanemist Venemaale, tagasiteed kodumaale leidmata, sest kehtis keeld kodukohta naasmiseks. Nemadki on Eesti Vabariigi jaoks kaotatud kodanikud.

Hukkunute arv on kõige täpsemalt fikseeritud. Puudulike arhiivandmete tõttu Eestis on siin olnud suureks abiks Tomskis elava juuniküüditatu Vadim Makšejevi 10-aastane uurimistöö Tomski arhiivides. Temalt oleme saanud teateid peaaegu kõigi sinna väljasaadetud isikute kohta, sealhulgas täpsustus u

300 surmadaatumit, mida Eesti arhiivides ei leidu. Eesti arhiivides puuduvad andmed Siberis tervikuna hukkunud perede või seal orvuks jäänud laste kohta, nende toimikud asuvad tänini Venemaal. Ka Tomski arhiivis pole andmeid kõigi 1941. a sügisel hukkunud inimeste kohta, esimestel kuudel jäid paljud surmad fikseerimata. Näiteks teel hukkunud 9-kuune Malle Kuutmaa ja 2-aastane Kalle Kuutmaa Palmse vallast või 2-aastane Dmitri Porsjev Narvast. Dokumentide järgi lõpeb nende elutee küüdirongile üleandmise aktiga. KGB ühest ettekandest Eesti ja Läti 1941. a küüdirongide kohta teame, et teel suri 52 inimest. Meie senised andmed, mis tuginevad repressseeritute mälule, ei ole selgelt piisavad.

Võttes kokku eelpool nimetatud viie grupi 14. juunil 1941 repressseeritud Eesti kodanike saatused, võime väita, et enam kui 50% nendest inimestest ei ei pöördunud enam kodumaale tagasi.

Käesolevasse nimekirja ei ole võetud alates 30. juunist 1941 saartel alustatud teise küüditamise lainega repressseeritud isikuid. RIR 6 annab nende arvuks u. 1000. Riikliku komisjoni ja Saaremaa Memento andmetel on massioperatsiooniga ehk nn jätkuküüditamisega saartelt ajavahemikul 30.06.–03.07.41 äraviidute koguarv 667.

Lisaks eelpool nimetatud ohvritele on selgunud vähemalt 741 isikut, kes olid küüditamise nimekirjades, kuid pääsesid 14. juunil 1941 toimunud vägivaldsest deporteerimisest. ERRB raamatu RIR 6 andmetel oli selle grupi isikute arv 415. Riigiarhiivi Filiaalis Valdur Ohmanni poolt läbivaadatud fondi 3 N/N järgi lisandub küüditamisest pääsenute senisele nimekirjale uusi nimesid. 3 N/N fondi aluseks on nimekiri, mida hakati koostama 23. juunil 1944, veel sõja käigus enne Eesti teistkordset okupeerimist selleks, et juunis 1941 alustatud operatsioon täies mahus lõpule viia. (ERAF, fond 2M/O, n. 2, s. 1). Kokku vähemalt 1603 isikut või perekonda. Nimekirja võeti isikud, keda nimetati “mitteleitud (mitteavastatud) natsionalistideks” ja nende kohta alustati toimikute koostamist ilmselt 1941. a juunis vormistatud, kuid teostamata jäänud küüditamise otsuste alusel. Samas on selles nimekirjas ka Eestist väljasaadetud ja Venemaal hukkunud 1941. a küüditamise ohvrid, kelle kohta koostatud dokumendid olid sattunud teiste repressseeritute toimikutesse. Nad olid toleaks ajaks julgeoleku jaoks teadmata kadunud, arvestades et 1941. a lõpul ja 1942. a algul nii vangilaagrites kui ka sundasumisel hukkunute massi. Põgus tutvumine fondi materjalidega näitab, et neis materjalides leidub infot, mis võimaldab välja arvata mõned ekslikult juba ZEV-i nimekirja kaudu arvele võetud repressseeritud. Seega pole uurimistöö veel kaugeltki lõppenud

Peep Varju

- [Otsingud 1941. aastal küüditatute andmebaasist](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)

Parteiarhiivi fondi 131 erisurmade kartoteek

Andmebaas sisaldab andmeid “banditismivastase võitluse” käigus, ajavahe-
mikul 1944–55 hukkunud 1744 isiku kohta. ENSV Riikliku Julgeolekukomitee
arhiivifondi nr 131 “Eriteated” kujutab endast kollektiooni ENSV Siseminis-
teeriumi ja julgeolekuorganite materjalidest aastast 1940–65. Fondi 131 juurde
kuulub ka kartoteek viiteandmetega tapetud metsavendade ja metsavendade
poolt tapetute kohta, mis on käesoleva andmebaasi sisuks. Fondi 131 andmetele
on tuginetud ka Eerik-Niiles Krossi poolt koostatud hukkunud metsavendade
andmebaasi koostamisel, mis on kättesaadav kodulehel aadressil
www.rk.ee/metsavennad.

Praktika on näidanud, et kartoteek ei ole täielik. Fondi 131 materjalid
sisaldavad muuhulgas julgeolekuorganite eri tasandite aruandeid-ettekandeid
(maakonnaosakondadelt keskaparaadile, ENSV julgeoleku keskorganitelt EKP
KK-le ja Moskvasse jne), seega võib viidatud säilikutele lisaks leida täiendavaid
andmeid ka mujalt. Kartoteegis viidatud uurimistoimikute (UT) ja kriminaal-
toimikute (KRT) puhul on tegu fondide nr 129 ja 130 materjalidega.

Kartoteegikaardid on täidetud käsikirjaliselt ja vene keeles, mistõttu on
vägagi tõenäolised isiku ja kohanimede moonutused. Isikunimede juures on
sulgudes toodud korduvatel kaartidel esinevad erinevad nimekujud ja sulgudes
toodud, küsimärgiga varustatult, võimalikud/tõenäolised nimekujud. Juhul, kui
ühele kaardile on kantud mitme isiku nimed (perekonnaliikmed), on need
käesolevas andmebaasis toodud eraldi lahtrites, kui isikute nimed puuduvad on
vastav mäрге isikunime lahtris (nt Roots, Eduard koos poja ja tütreaga).
Küsimärgid surma/haavatasaamise koha lahtris viitavad vastavate andmete
puudumisele kartoteegikaartidel, vahetult toimikutest on nimetatud andmed
võimalik enamasti tuvastada.

Aigi Rahi-Tamm

- [Otsingud “Parteiarhiivi” fondi 131 erisurmade kartoteegis](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)

1949. aasta märtsiküüditatute nimekiri

1980. a lõpus algas tollases Eesti NSV Siseministeeriumi arhiivis küüditatute koondnimekirjade koostamine, mis sisaldasid järgmisi tunnuseid: toimiku liik ja number; isiku perekonna-, ees- ja isanimi; sünni aeg ja -koht ning elukoht küüditamise hetkel; väljasaatmise alus ja vastava otsuse daatum; küüditamise kuupäev; väljasaatmise koht; surma või asumiselt vabanemise daatum; märkused. Nimekiri sisaldab andmeid kõigi nimekirjas olnud isikute kohta, k.a nende osas kel õnnestus küüditamisest pääseda.

1990. aastal hakati Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas neid nimekirju arvutisse sisestama. 1992. a anti välja ajakirja “Kleio” erinumber, milles publitseeriti 1949. a küüditatute nimekirja Tallinna, Nõmme, Harjumaa osa. Erinumbri koostasid Aadu Must, Aigi Rahi. 1998. aastal publitseeriti Aigi Rahi monograafias “1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas” sama nimekirja Tartumaa osa. Töö nimekirjadega on jätkunud arhiivinduse õppetoolis.

Küüditatute nimekirja sisestamisele järgnes andmebaasi kriitiline läbitöötamine, mille käigus võrreldi andmeid Siseministeeriumi rahvastiku toimingute osakonna Perekonnaarhiivi, Eesti Riigiarhiivi Filiaali (ERAF) küüditatute kartoteekidega, 1948. a külade ja talude registriga (1948. a sügisel koostati EK(b)P sekretäri N. Karotamme korraldusel Eesti külade ja talude nimekiri, mille üht käsikirjalist eksemplari säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis), osaliselt ka mälestustega. Arvutitöötuse, erinevate rühmitamis- ja võrdlusoperatsioonide abil toimunud andmete nn puhastamise käigus vabaneti ka dubleerivatest sissekannetest. Tunduvalt keerulisemaks kujunes sama isiku kohta käivate lahknevate andmete töötlemine, neil puhkudel kanti täpsustavad lisaandmed andmebaasi märkuste lahtrisse.

Mikroanalüüsi käigus on nimekirja Tartumaa osa võrreldud erinevate isikulooste allikatega. Esmajoones tulid kõne alla suurema üldistusjõuga materjalid nagu maaarhiivis säilitatavad “kulakute” ja “rahvavaenlaste” osalised nimekirjad ning nende kohta käivad erinevad toimikute seeriad. ERAF-i materjalidest võrreldi Tartumaa andmeid ka ENSV Ministrite Nõukogu poolt kinnitatud küüditamisele kuuluvate “kulakute” koondnimekirjadega. Kirjalike allikate usaldusväarsuse hindamiseks korraldati u 600-le Tartumaa küüditamisnimekirjadesse kantud inimesele ankeetküsitlus, millele vastasid ligi pooled. Laekunud vastuste põhjal saanuks 1996. aastal Tartumaa 1949. a märtsiküüditatute nimekirja taastada u 40 protsendi ulatuses. Tehtud uurimistöo käigus õnnestus kindlaks teha ja parandada erinevates allikates esinevaid ebatäpsusi ning täita andmetes esinevaid lünki, kuid sellest hoolimata on antud nimekirjas jätkuvalt vigu ja küsitavusi. Käesolev nimekiri sisaldab andmeid 27 063 isiku kohta.

Aigi Rahi-Tamm

- [Otsingud 1949.aasta märtsiküüditatute nimekirjast](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)

Punane Terror

Esimese nõukogude okupatsiooni poolt mõrvatute nimekirj

Esimese nõukogude okupatsiooni ohvriks langenute arvu kohta on esitatud erinevaid andmeid. 1990. a alustas Eesti Muinsuskaitse Seltsi ajaloo toimkond 1941. a mõrvatute esialgse nimekirja koostamist. Esialgu tugines nimekirj peaaesjalikult Eesti Muinsuskaitse Seltsi poolt ajaloolise pärimuse kogumisel laekunud materjalidele ning paguluses koostatud nimekirjadele (Eesti Ohvitseride Keskkogu ning ajalehe “Võitleja” poolt välja antud Auraamatu andmete kogu). Töö edenedes lisandusid andmed erinevatest dokumentaalmaterjalidest. Kasutatud on Saksa okupatsiooniaegset ajakirjandust, hukkunute nimedega laulu-lehti, kirikuraamatuid. 1991. a õnnestus toimkonnal tutvuda ka esimeste dokumentidega Riikliku Julgeoleku arhiivist.

Samal 1991. a avaldati mõrvatute nimekirja esimene variant ajalehes “Eesti Elu”, mille tulemusel saadeti Eesti Muinsuskaitse Seltsi ajaloo toimkonnale arvukalt parandusi ja täpsustusi. Erinevaid allikaid kõrvutades püüti mõrvatute nimekirja kontrollida, ekslikult nimekirja kantud isikud kustutati.

1996. a ilmunud Mart Laari ja Jaan Trossi raamatus “Punane terror” avaldati 1940–41 Eestis kohtu poolt hukatute (179 isikut) ja kohtuväliselt mõrvatute (2199 isikut) esialgsed nimekirjad. 2199 mõrvatu seas oli 1900 meest (86,4%) ja 264 naist (12%). 35 juhul (1,6%) ei ole andmete puudulikkuse tõttu võimalik sugu määrata.

Käesolevat nimekirja ei saa käsitleda ammendavana, tegemist on vaid esialgse nimekirjaga.

Aigi Rahi-Tamm

- [Otsingud esimese nõukogude okupatsiooni poolt mõrvatute nimekirjast](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)

N Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites hukkunute andmebaas

Prof Herbert Ligi poolt alustatud N Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites hukkunute andmebaas tugineb Eesti Vabariigi Siseministeeriumi rahvastiku toimingute osakonna Perekonnaarhiivi erisurmade kartoteegi andmetele. Andmeid vanglates ja laagrites surnute kohta ei edastatud perekonnaseisuasutustele regulaarselt, pigem on see toimunud kampaaniatena. Kuni 1989. aastani vormistati surmaaktid vaid nendele isikutele, kelle kohta oli esitatud vastav järelepärimine, aastaid ja aastakümneid pärast konkreetse isiku surma. Vormistatud surmaaktide arvu dünaamika aastate lõikes on omalaadseks poliitiliste olude baromeetriks. Erisurmaaktide massiline vormistamine algas alles 1989. aastal, mil selleks Moskvast vastav voli anti. Tollased julgeolekuorganid, vaadanud läbi oma arhiivid, saatsid andmed laagrites hukkunute kohta perekonnaseisumetitele, kust väljastatakse erisurmateisi tänaseni. Ka see andmestik ei ole täielik. Kuni 1991. aastani oli andmebaasi kantud 10.053 isikut. 1992. aastal lisandus 526, 1993. aastal 245, 1994. aastal 156 erisurmaakti jne. Praeguseks on andmete massiline edastamine Venemaalt lakanud, enamasti laekuvad vaid vastused esitatud järelepärimisele.

Andmebaasi tekke kohta vt lähemalt: **A. Rahi, A. Must.** Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. // Kleio. Ajaloo ajakiri, 1993, 8.

Aigi Rahi-Tamm

- [Otsingud 1949. aasta märtsiküüditatute nimekirjast](#)
- [Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele](#)

Saksa okupatsiooni ajal (1941–44) hukkunud

Saksa okupatsiooni ajal (1941–44) hukatute andmebaasi loomise eesmärgiks oli Eestis hukatud või vangistuses hukkunud Eesti tsiviilelanikkonna nimekirja koostamine. Nii ei sisalda see lahingutes hukkunud sõjamehi, mujalt siinsetesse vangilaagritesse toodud ja siin hukkunud isikuid ega ka seda osa Eesti tsiviilelanikkonnast, kes hukkus väljaspool Eestit, näiteks Euroopa koonduslaagrites.

Andmebaas sisaldab 7798 nime. Püütud on esitada olulisemad isikuandmed (nimi, sünni- ja surmaaeg ning -koht, elukoht, amet või tegevusala) ning hukkamise asjaolud (kohtuotsusega hukatute puhul ka lühike süüdistuskokkuvõte). Paraku pole alati läinud korda välja selgitada kõiki isikuandmeid, sealhulgas on terve rea isikute puhul teada üksnes nimi ja hukkamise fakt.

Tõenäoliselt sisaldab nimekiri ka teatud hulga Eestiga mitteseotud isikuid ja kordusi, mida pole allikate lünklikkuse tõttu võimalik tuvastada, teisalt võib eeldada, et nimekirjast on välja jäänud osa eelkõige 1941. ja 1944. a sõjakeerises hukka saanud tsiviilelanikke, dokumenteeritud pole ka kõik omakohtu korras tapetud inimeste surmajuhtumid.

Andmebaasi aluseks võeti kaks varemvalminud nimekirja. Viktor Boikovi poolt koostatud nimekiri, mis sisaldab 5383 Saksa okupatsiooni ajal tapetud või vangistuses surnud Eesti kodaniku andmeid ning Eugenia Gurin-Loovi ja Viktor Boikovi poolt koostatud hukkunud Eesti juutide nimekiri, mis sisaldab 929 nime. Andmebaasi koostamisel töötati läbi mõlemas ülalnimetatud nimekirjas sisalduvad andmed ning lisati täiendavalt väljaselgitatud isikud. Kasutatud allikad jagunevad viide rühma:

1. Saksa okupatsiooni aegsete asutuste arhiividokumendid (Julgeolekupolitsei, Eesti Omakaitse, mitmesuguste karistusasutuste ning Eesti Omavalitsuse Kohtudirektooriumi arhiivifondid), mis moodustavad olulisima allikalise baasi, u 68% isikutest selgitati välja nende allikate põhjal.
2. Sõjajärgsed arhiividokumendid, eelkõige materjal, mis sisaldub arhiivifondis ENSV Vabariiklik Komisjon Saksa Fašistlike Sissetungijate ja Nende Kaasosaliste Roimade ja Nende Poolt Tekitatud Kahjude Kindlaks-tegemiseks ja Uurimiseks (ERA fond R 364).
3. Perekonnaseisudokumendid: surmaregistrid ja -aktid, mis neist aastatest on säilinud küll väga lünklikult.
4. Kirjandus ja ajakirjandus: mälestustes sisalduvad teated ning okupatsiooni ajal ajakirjanduses avaldatud andmed desertööride ja nn vaenlase abistajate surmamõistmise kohta.
5. Inimestelt saadud andmed: vähesel määral on õnnestunud andmeid koguda ohvrite sugulastelt.

Koostatud andmebaasi ei saa pidada lõplikuks, läbi on töötatud eelkõige dokumendid, mille puhul sai asjakohase informatsiooni sisaldumist eeldada arhiivimistute põhjal. Samas võib andmeid leiduda ka sellistes toimikutes, mille

pealkiri nende olemasolule otseselt ei viita, kõigi eeldatavalt asjakohaste arhiivifondide süstemaatiline läbitöötamine on suure töömahu tõttu ülimalt aeganõudev. Olulist lisa võiks anda ka Saksamaa arhiivides säilitatavate materjalide läbitöötamine.

Indrek Paavle

- Otsingud Saksa okupatsiooni ajal hukkunute nimekirjast
- Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele

Mõningaid näiteid kartoteegi kasutamise võimalustest

Üheks projekti eesmärgiks on erinevate andmebaaside koondamine ühtsesse infovõrku, mille abil on võimalik korrigeerida represseeritute isikuandmestikku, vältida vasturääkivusi, tuvastada vigu, märgata ebatäpsusi. Üsna sageli on sama isiku kohta käibel lahknevad isikuandmed, mis on tekkinud vigastest lähteandmetest, teadlikust võltsingust või lihtsalt inimlikust eksitusest. Koondregister peab välistama näiteks olukorra, kus isik, kes oli esmalt küüditatu, kuid kes asumisel arreteeriti ning laagrisse saadeti ja seal hukkus, on arvel nii küüditatuna kui poliitiliselt arreteerituna ja vangilaagris hukkununa. Selline mitmekordne arvelevõtmine on ühelt poolt suurendanud rahvastikukaotuste koguarvu, samas on paljud hukkunud ja kannatanud tänini fikseerimata. Projekt lähtub ennekõike tugeva allikalise baasi loomise vajadusest järgnevatele interdistsiplinaarsetele uuringutele.

Järgnevalt esitatud näidete puhul on kasutatud erinevaid andmebaase. Näidete alginfo pärineb isikuandmete kartoteegist, mida on täiendatud ajalisel hilisemate andmestikuga. Kommentaarides on lisatud selgitusi nii nende andmete tekkimise kui kasutamise kohta. Koos hakkavad erinevad andmebaasid teineteist vastastikku täiendama, jõudes sel moel lähemale tervikpildi taastamisele toimunud sündmustest.

Kartoteegi allikate tundmaõppimine võimaldab välja selgitada omamoodi mudeli, kuidas nõukogude jõustruktuurid saavutasid kontrolli elanikkonna üle, milles Arhiivide Peavalitsusel oli täita oma roll. Riikliku Keskarhiivi eriosakonna “poliitvärvingute” kartoteeki võiks nimetada ka kompromiteerivate andmete koguks. Vastavalt järelepäringule pidi arhiiv võimalikult kiiresti edastama julgeolekule info neid huvitanud isikute kohta.

Taustaks näidetele

NSVL siseasjade rahvakomissariaadi käskkiri nr 001345, 23. oktoobrist 1940 sätestas arhiivimaterjalide kasutamise tšekistide operatiivtöös. Nn kontr-revolutsioonilise ja nõukogudevaenuliku elemendi avastamise eesmärgil tuli süstemaatiliselt läbi vaadata kõik arhiivifondid, milles võis leida infot erineva “poliitvärvinguga” isikute kohta. Esmajoones tuli operatiivtöö otstarbel läbi töötada Kaitseliidu, justiitsministeeriumi, välisministeeriumi, Prokuratuuri, Sõjaväekohtu, Poliitilise politsei, parteilise organisatsiooni Isamaaliit ja vabadussõjalaste materjalid. Näide 1 Ühiskonnas enam mõju etendanud eesti rahvusest isikute kõrval olid Siseasjade Rahvakomissariaadi teravdatud tähelepanu all need vene perekonnad, kes olid kodusõja käigus Eestisse põgenenud. Andmed nende kohta võeti üle 1940. a pöörde päevil Poliitiliselt politseilt. Näide 2.

Eesti politseiasutuste sisekasutuses abimaterjaliks olnud isikukaardid leidsid kiiret kasutamist uutel eesmärkidel. Enamasti on tegu politseiasutuste originaalkaartidega. 1920. a asutatud Kaitsepolitsei ülesandeks oli nende kuritegude vastu võitlemine, mis olid sihitud kehtiva demokraatliku vabariigi ja ühiskondliku korra kukutamiseks. 1925. a Poliitiliseks politseiks ümbernimetatud asutuse peatahelepanu oli esmajoones suunatud kommunistide tegevusele. 1934. a riigipöörde järel langes Poliitilise politsei ametnike töö põhirõhk vabadussõjalastele. Ohtlikeks pidas neid ka nõukogude võim. Hilisem sündmuste käik näitas, et Poliitilise politsei poolt kogutud andmestikust leidsid põhjalikumalt kasutat Eesti Vabadussõjalaste Liidu liikmete ning nende toetajate, mõttekaaslaste, vene pagulaste, saksa organisatsioonidesse kuulunud isikute kaardid. Näide 3.

Olemasolev materjal sobis mitte ainult isikute süüdimõistmiseks vaid ka uutesse ametitesse sobilike kandidaatide leidmiseks, seda peamiselt sõjajärgsel perioodil. Mahuka osa Poliitilise politsei kartoteegist moodustasid kommunistlikus tegevuses osalenud isikute kaardid, sh olid kaardid koostatud ka nende vanemate jt pereliikmete kohta, mis oli igati kasulik info isikute poliitilise usaldusväärsuse hindamisel. 1940. a pöörde käigus uutesse ametitesse sobitatud Eesti Vabariigi aegsed kommunistid taandati mõni aeg hiljem oma kohtadelt ning nende asemele toodi sobivam kaader N Liidust. Enamus nõukogudeaegseist tegelastest, kes ei jõudnud või ei tahtnud N Liidu tagalasse evakueeruda, vahistati järgnenud saksa okupatsiooni perioodil.

Saksa julgeolekupolitsei poolt või organiseerimisel koostatud isikukaartidest moodustavad kommunistlikus tegevuses osalenud isikute kõrval järgmise suurema grupi kõikvõimalike avalikus teenistuses seisnud inimeste poliitilise meelsuse kohta tehtud kaardid. 1943–44 tugevdati järelevalvet kohalike rahvuslike jõudude üle, kelle sihiks oli Eesti iseseisvuse taastamine. Eriti kahtlased olid Soome, Rootsiga kirjavahetuse pidajad ja rannikuäärsed elanikud. Eraldi andmestiku moodustavad Saksa armee koostatud kaardid eestlastest sõdurite, sõjavangide, vahialuste, teadmata kadunuks jäänute jt kohta. Mitme erineva autori hinnangul jäeti see andmestik sakslaste taandumisel taotluslikult Eestisse nagu ka paljud dokumendid, mille põhjal nõukogude ajal kiirelt uusi kompromiteerivaid andmeid koguma hakati. Enamus sõjajärgsel perioodil koostatud kaartidest tugineb saksa okupatsiooni aegsel dokumentatsioonil. Näide 4.

Sõja lõppedes jätkus “poliitvärvingute” kartoteegi täiendamine. Vastavalt Riikliku Julgeoleku Rahvakomissari käskkirjale nr 001222/00368 2. oktoobrist 1944 “Operatiivtöös kasutatavate riiklike arhiivide salajaste fondide materjalidega töö parandamise kohta”, tuli viivitamatult organiseerida saksa okupatsiooni aegsete asutuste fondide läbitöötamine, et seejärel asuda kogu kontrrevolutsioonilise elemendi arvele võtmisele. Ühtlasi tuli kiiresti koostada saksa asutuste struktuur ning nende materjalide põhjal skeemid, mis olid süsteemi tundmaõppimiseks ettenähtud operatiivosakonnale. Operatiivorganite poolt esitatud järelepärimistele tuli vastata 24 kuni 28 tunni jooksul alates päringu esitamise hetkest.

Isikuandmete kartoteegi komplekteerimise käigus koondati üldisesse kartoteeki nii Eesti Vabariigi ja saksa okupatsiooni ajal kui ka 1940–41 ning hiljem nõukogude ametnike poolt koostatud kaardid. Sellest tingituna on kartoteegi andmestik ebaühtlane ja erineva sisutihedusega, pakkudes samal ajal andmeid, mida muudest dokumentidest leida pole. Kartoteegist võime leida isikuid, kelle kohta on kaarte koostatud kõigil perioodidel. Näide 5.

Esitatud näited on valitud juhuslikult, vältides tuntud isikuid, kelle elukäike on põhjalikumalt kirjeldatud. Erinevate andmetike sidumine võimaldab konkreetse inimese või perekonna saatust lähemalt uurides tundma õppida seda ajajärku 20. sajandist, mis lõhkus riike ja rahvaid, pillutas laiali pered, tutvus- ja sõpruskonnad. Need on näited Eesti elust.

Kuna kogutud isikuandmed kuuluvad kohati delikaatsete isikuandmete hulka, on avalik juurdepääs neile andmetele osaline ning kasutatavad üksnes teaduslikel eesmärkidel.

Aigi Rahi-Tamm

- Teisi selgitavaid dokumente
- Tagasi Eesti rahvastikukaotuste registri lehele

Näide Kartoteegi kasutusest

(1)

Teenistus Eesti Vabariigi politseis oli piisav argument tuhandete meeste vahistamiseks nõukogude ajal. Kogenud politseiametkond asendati uute ettevalmistuseta isikutega. Osa endistest töötajatest leidis küll mõningast töölerakendamist, kuid julgeolekupoolne teravdatud tähelepanu sundis mehi varjuma ning ajutisi peatuskohti otsima. Politsei juhtkonna arreteerimine algas kohe pärast riigipööret. Enamik kriminaal- ja välispolitsei ametnikest vahistati koos peredega 13./14. juunil 1941. Pääsesid alamad ametnikud ning need, kes end varjata suutsid. 1944. a oktoobris vahistamised jätkusid.

Johannes H (endine Anneljas), sündinud 1895, oli EV politseinik Harjumaal. Kaitseliidu liige, Isamaaliidu liige. Töötanud ka Rapla miilitsajaoskonnas. Jätkas konstaablina saksa ajal, 1942. a ülendati vanemkonstaabliks. Järgmised teated pärinevad 1948. a 26. märtsist, mil ta arreteeriti. Juunis mõisteti VNFSV KrK §58-1a järgi 25+5 aastaks Mordva vangilaagrisse, kust vabastati 1955. aastal.

1921. a sündinud **Lembit A.** jätkas konstaabli ametis 1941. a sügisel. Selle ameti juurde kuulus ka osalemine kommunistlikus tegevuses süüdistatavate ülekuulamisprotsessidel. Nõukogude ametnikud töötasid 1940–41 Eestis, 1942–44 N Liidu tagalas läbi Eesti Vabariigis toimunud kommunistide üle peetud kohtuprotsesside materjalid, mille tulemusel vormistati kaardid kõigi protsessil tunnistusi andnud isikute kohta, tsiteerides kaardil ka tunnistajate ütlusi. Sama praktika jätkus 1945. aastast kuni 1970. a lõpuni, mil vaadati läbi saksa ajal toimunud kohtuprotsessid. Protsessidel osalenute tunnistusi kasutati nii süüdistava kui kompromiteeriva materjalina isikute mõjutamisel. Lembitu kaardil on järgmine märge: *esineb kommunistlikus tegevuses süüdistatud A. Nikolai nimele koostatud juurdlustoimikus leiduvates ülekuulamisprotokollides kui Väinjärve I. rajooni konstaabli kohusetäitja Järvamaal, kes 27.–28.11.1941 kuulas üle tunnistajaid.*

1943–44. a alguses formeeriti Eesti välipolitseinikest, mobiliseerinutest ja teistest üksustest ülejäänud meestest seitse politseipataljoni. Osa neist meestest jäi saksa armee taganemisel Eestisse või formeeriti siin ümber, teine osa jõudis aga Saksamaale ja anti seal üle 20. Eesti Diviisile. Sõjategevuses räsitud 20. Eesti Diviis vajab pärast rindetegevusest väljatõmbamist samuti umberformeerimist ja täiendamist. Ka Lembit oli politseipataljoni koosseisus jõudnud 25. septembriks 1944 Ülem-Sileesiasse, Neuhammeri õppelaagrisse. Tagasi Eestisse repatrieerus ta 1946. aastal. Teda ei arreteeritud kohe, aastad 1951–56 veetis mees aga erinevates N Liidu vangilaagrites. Tema karistuseks oli VNFSV KrK §58-1a alusel 25+5 aastat.

Elmar Henriku p A., sündinud 1913, oli ametis Tallinnas Piiripolitsei abiassistendina, millele järgnes teenistus nõukogude armees. 1941. a langes ta Köningsbergi all vangi ning naases Saksamaa sõjavangilaagrist tagasi Eestisse

veebruaries 1942. Pärast mõningast vabadust vahistati ta 27.02.1943 Poliitilise politsei poolt, süüdistatuna kommunistliku sisuga lendlehe levitamises ja punaarmees 1940–41 NKVD agendiks olemises. 3.02.1944 mobiliseeriti 3. piirikaitserügementi, kus teenis nooremleitnanti auastmes. 1944. a 27. novembril ta arreteeriti ja mõisteti VNFSV KrK §58–1b alusel 10+5 aastaks vangi Permi oblastisse.

Täiendavalt kasutatud andmestikud:

- Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud
- Pro Patria I (II maailmasõjas langenud)
- DP laagrid
- Nimemuutused

Näide Kartoteegi kasutusest

(2)

Georgi Ioni p Bogdanov, sündinud 1914. aastal Peterburis, oli üks paljudest vene pagulasperede liikmetest, kes revolutsiooni tagajärgede eest Eestist varju otsisid. Ta ei olnud seotud vene monarhistlike organisatsioonidega, kellel EV Poliitiline politsei n.ö silma peal hoidis. Tema oli Eesti Vabariigi sõjaväelane nagu ka temast kaks aastat noorem vend Anatoli. Küll oli ta kartoteegis arvel kui Nanseni passi (kodakondsuseta isikule või põgenikule tema asukohariigis ajutine isikut tõendav dokument) omanik. 1940. aastal arreteeriti Georgi suhteliselt varakult, 7. detsembril. Sõja puhkedes ei saadetud teda kaugele Venemaa vangilaagrisse, vaid ta oli üks 7. juulil 1941 Leningradis mahalastud EV kodanikust. Kõik need seitse, nende hulgas ka üks naine, 1906. a sündinud **Veera Nikolai t Hodorovskaja-Bogdanova**, olid sündinud Venemaal. Nad olid vene pagulased, “poliitvärvingute” kartoteeki kantud kui ohtlik kontrevolutsiooniline element. Kõik seitse Leningradis hukatud arreteeriti 1940. aastal, Veera Hodorovskaja juba 29. juulil. Nende erisurma aktid registreeriti 1990. aastal. Georgi vend langes 354. laskurpolgu ridades Velikije Luki all 18. jaanuaril 1943.

Täiendavalt olgu lisatud, et kõigi Eesti Vabariigis Nanseni passi omanud isikute kohta vormistati 1944. aastal vastavad isikukaardid. Enamasti oli tegu vene pagulastega. Nõukogude julgeolek kartis, et tänu Nanseni passile leiavad Eestist lahkunud riiklõõtsuseta isikud uue peavarju teistes riikides.

Poliitiliselt mitte just eriti usaldusväärseiks ei pidanud Nanseni passi oma-ajaid ka saksa võimud. Sestap on neid inimesi mõneti kahtlasteks peetud kõigi riigikordade päevil. **Vassili Mitrofani p Bratersky** (Braterski), sündinud 17.(5.)03.1895 Doni oblastis Novotsherkasskis, kelle ametiks Nanseni passi taotlemise avalduses oli ajakirjanik, tööline ja autojuht, poliitilist usaldusväärstust kontrolliti 1942. aastal, kuid midagi kahtlast tema puhul ei leitud. Seda kahtlasem tundus ta aga nõukogude organitele. 1951. a aprillis Vassili arreteeriti Tallinnas ning määrati VNFSV KrK § 58-3, 58-2 alusel 25+5 aastaks karistust kandma Mordva oblasti Dubravlagi, kust ta vabanes 1956. a suvel.

Täiendavalt kasutatud andmestikud:

- [Laagrisurmad \(NL sunnitöö- ja vangilaagrites hukkunud\)](#)
- [Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud](#)
- [Velikije Luki](#)

Näide Kartoteegi kasutusest

(3)

Aleksander Bender, sündinud 1890 Tartumaal, õppinud Tartu Ülikoolis meditsiini ja teoloogiat, oli austatud kiriku- ja algkooliõpetaja Elvas. Vabadussõjast osavõtnuna kuulus ta EVL Elva osakonna juhatusse, samuti oli ta Kaitseliidu Tartumaa Maleva tegevliige. Arreteeriti 1941. a kevadel ja saadeti Kirovi vangilaagrisse, kus suri 3. aprillil 1942.

Tiido (Tiidu) Kraus (Kore), sündinud 26.11.1883 Virumaal Sompas, kohta on kartoteeki kogunenud järgmised andmed: kaptenmajor, võttis osa Vabadussõjast, oli miiniristleja “Vambola” komandör, hiljem Läänemere laevastiku divisjoni ülem, Eesti merepiiri täpsustamise komisjoni liige. Vabadusristi kavaler, sõjas üles näidatud erilise vapruse ees on autasustatud maaga, omab 1925. aastast ka Läti ordenit sõjaliste teenete eest. Kuulus Kaitseliidu Tallinna Malevasse, oli pealiku abi, *kelle korterisse olnud sisse seatud elektriline häirekell*. Sellisete lähteandmetega isik lülitati automaatselt arreteeritavate nimekirja. Tema arreteerimismäärus vormistati 10. juunil 1941, täide viide see sõjajärgsel 1945. aastal. Ta suri mõni kuu hiljem, 5. mail 1945 Tallinna vanglas.

Artur Benkson (Benksohn, Bengson), sündinud 21.08.1914, oli Saksa Kristliku noormeeste Seltsi Tallinna juhatuse liige, Saksa-Balti Partei liige, “Aufstiegi” (1932–33 Tallinnas ilmunud natsliku sisuga ajaleht) tellija. Võttis vabatahtlikuna osa “Major Hirvelaane pataljoni” tegevusest (aug-sept 1941), kuhu kuulusid peamiselt Türi-Rapla ümbruskonna mehed. Viimased andmed tema kohta pärinevad 1943. aastast, mis annavad tunnistust tema kuulumist Wehrmächti gefreiteri auastmes.

Täiendavalt kasutatud andmestikud:

- Album Academicum
- Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud
- Pro Patria I (II maailmasõjas langenud)
- DP laagrid
- Nimemuutused

Näide Kartoteegi kasutusest

(4)

“Poliitvärvingute” kartoteegi üheks omapäraks on kindlasti see, et kompromiiteerivate materjalide kogumine kestis hoolimata sellest, kas konkreetne isik oli elus või surnud. Nii tekkis hulk kaarte ka nende isikute kohta, kes olid mitte hiljuti vaid juba aastakümneid tagasi surnud. Nõukogude praktikas sai kogutud materjali suurepäraselt ära kasutada isiku sugulaste, sõprade, tuttavatega seotud juhtumite korral. Lugeses julgeoleku aruandeid kompromiiteerivate andmete kogumisest nomenklatuursetel kohtadel olevate isikute kohta, on neis silmatorkavalt palju süüdistusi mitte niivõrd isiku enda kui tema perekonna-liikmete kohta. Samamoodi kogunes hulgaliselt infot Eesti põgenike kohta mitte ainult sõjajärgsetel aastatel, mil N Liit lootis need inimesed Läänest tagasi tuua (keda sel juhul oleks oodanud kui mitte kõrgeim karistus, siis vähemalt vangilaagritesse ja eriasumisele saatmine), vaid ka hiljem, kui nad juba teise riigi kodanikud olid.

Mihkel Hanseni kohta on ajavahemikus 1943–74 koostatud 20 kaarti, mis kajastavad tema tegevust Eesti Vabariigi ja saksa okupatsiooni ajal. Kokkuvõtte neist oleks järgmine. Ta sündis Lellel, Pärnumaa talupidajate pojana, õppis 1925.–30. a Tartu Ülikoolis õigusteadust, oli EÜS liige. Töötas 1925.–28. a õpetajana Lelle-Hiiemõmme algkoolis, oli 1931. a Pärnu vandeadvokaat Tallo juures vanemadvokaadi abi. Alates 1932. a oli Riigikogu liige, kuuludes Põllumeeste Kogusse võttis agaralt osa Isamaaliidu tegevusest. Aastatel 1934.–36. a oli vandeadvokaat Pärnus ja Maaomavalitsuste Liidu sekretär, 28. oktoobrist 1936 Järva Maavalitsuse esimees, 1. juulist 1937 Viljandi maavanem, millisest ametist vabastati omal soovil 8. juulil 1940.

1931. aastast tegutses ka “Pärnumaa Teataja” toimetuses, samast ajast algas ka tema poliitiline tegevus põllumeeste ridades, oli valitud Pärnu Põllumeeste Esituse sekretäriks. Isamaaliidu Viljandi Maakomitee juhatus otsustas ta 21.08.1937 vastu võtta Isamaaliidu Viljandi linna osakonna uueks liikmeks ning Isamaaliidu Viljandi Maakomitee juhatuse liikmeks. Kaitseliidu Sakalamaa Maleva liige. Oma tegevuse kestel oli Pätsi poliitika pooldaja. 1939. a autasustati Eesti Punase Risti 3. klassi teenetemärgiga, suure hoole ja innuga läbi viinud rahvuspoliitiliste ja rahvuskultuuriliste ürituste teostamise eest.

Viljandi Maavalitsuses asus kohe pärast Punaarmee sissemarssi Eestisse 1940. a uue võimu vastuvõtmiseks ettevalmistusi tegema, mis seisnud selles, et kogu salajane kirjavahetus ja niisugused dokumendid, mida ei tahetud bolševikele üle anda, toimetati kõrvale. Pärast maavanema ameti üleandmist 1940. a asus elama isatallu Lelle valda, kus elas kuni nõukogude võimu taandumiseni Eestist 1941. a. Nõukogude korra ajal oli tagaotsitav (oli metsas redus). 1941. a augusti lõpul tuli Viljandisse, kus ta 1. septembril maavanemaks määrati. Omal ajal oli temast räägitud kui poliitilisest karjeristist, saksavaenulikkust ei olevat tema juures märgatud. 1944. a viidi ta Viljandist üle Võru maavanemaks.

Mihkel Hansen põgenes 1944. a Saksamaale ja siirdus sealt 1948. a edasi Kanadasse. Album Academicumi andmetel oli ta 1950–51 Toronto Eesti Seltsi ja 1958–59 Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu esimees. Eestisse jäädes oleks tema saatus sootuks teistsuguseks kujunenud.

Hanseni Viljandi maavanemaks oleku ajal oli Tánassilmas vallasekretäri abiks tema seltsikaaslane **Bruno Kulgma(a)** (a-ni 1938 Kull). Nõukogude ajal astus ta parteisse ning temast sai Viljandi kompartei kaadriosakonna, hiljem partei kabineti juhataja. 1941. a sügisel arreteeriti ta Tánassilma vallas SD Tartu ametnike poolt ning viidi Tartu vanglasse. Tema küsimuses kuulati üle ka Mihkel Hansen, andes järgmise kommentaari: *nõukogude korra ajal avanes Kulgmaal võimalus astuda parteisse, kuid mitte ideelise kommunistina, vaid selleks, et olla abiks endistele eestimeelsetele tegelastele.*

Bruno Kulgmaa osas küsitleti veel teisigi seltsikaaslasi. **Arnold Krimm**, kes oli kuni 31. detsembrini 1940 Tallinna Ringkonnakohtu Rapla jaoskonna kohtupristav, saksa ajal Poliitilise politsei assistent andis samuti seletusi kommunistlikus tegevuses süüdistatud Bruno Kulgma tegevuse kohta väites, et *B. Kulgma astunud EK(b)P-sse eesmärgiga töötada kommunistide vastu spionaži ja sabotaažiga. Näiteks osalenud B. Kulgma nõukogude ajal Viljandis kommunismivastasel eesmärgil tegutsenud grupis.* Bruno Kulgmaa eksekuteeriti toetavatest tunnistustest hoolimata 22. aprillil 1942. Arnold Krimm põgenes 1944. aastal Rootsi.

Täiendavalt kasutatud andmestikud:

- Album Academicum
- Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud
- DP laagrid
- Nimemuutused

Näide Kartoteegi kasutusest

(5)

Võimuvahetuse päevil tuli igaühel teha oma valik. Kui 1940. aastal ei teatud, mis ees ootab, siis järgmiste üleminekute, nõukogude korralt fashistikule ja tagasi, tagajärjed olid aimatavad. Eriti ohustatuna tundsid end 1941. aastal nõukogulikus tegevuses aktiivselt kaasalõõnud, 1944. aastal nii Eesti Vabariigis kui saksa okupatsiooni perioodil juhtivates ametites töötanud kodanikud. Kuid mitte ainult, 1940.-41. aasta arreteerimised ning küüditamised olid rahval ehedalt meeles, millest jäi mällu teadmine, et kaitstud pole keegi. Sellistel poliitiliselt ebastabiilsetel aegadel tuli ette ka üsna teravaid pöördeid.

1911. a sündinud Bernhard-August (hiljem Reinhart või Reinhard E.) oli saksa ajal kehtiva korra vastase tegevuse eest poliitilise politsei (B IV osakond) poolt kolmeks aastaks koonduslaagrisse mõistetud. Ta olihvardanud “sakslasi sugeda, öeldes et nende valitsuse ajal saab nälgida”. 1944. a veebruaris põgenes ta Tallinna Töö- ja Kasvatuslaagrile alluvast Lavassaare töölaagrist. 1947. aastaks oli mehest saanud ÜK(b)P kandidaat ja valla Täitevkomitee esimees. 1944. a sügisel esitles ta end kui nõukogude aktivisti, keda oli saksa ajal selle eest karistatud. Sealjuures ilmneseid ka muud asjaolud. Esmalt heideti mehele ette tema 1941. aastal vabatahtlikult Eestisse jäämist. 1944.-45. aastal oli ta kahtlustatav sidemetes Uustalu bandega. [Johannes Uustalu hukkus 21.09.1945 Pärnumaal, Lellel. / metsavendade andmebaas] Samuti esines tema puhul maa-reformist üleastumise juhuseid, nagu ka kultuurimajandite normikohustustest vabastamisi. Hilisema andmete kogumise käigus (1970. a) selgus ka tema kuuluvus Kaitseliidu Harju Malevasse.

Kaitseliitu kuulunuid isikuid hakati jahtima koheselt 1940. a suvel. 1944. a Tallinna märtsipommitamise ajal hävis Riigiarhiivi materjalidest hulgaliselt Kaitseliidu Peastaabi ja malevkondade dokumentatsiooni ajavahemikust 1925-40. See andis sõjajärgsel perioodil endistele Kaitseliidu liikmetele lootust, et ehk ei suudeta nende seotust Kaitseliiduga tõestada. Paraku olid nõukogude ametnikud enne sõda jõudnud läbi töötada üsna suurel määral tules hävinud materjalidest (eeskätt Tallinna ning Tartu Malev) ning 1940-41 koostatud arvestuskaart oli piisav argument isiku arreteerimiseks. Võib vaid imestada, millise järjekindlusega on töödeldud Kaitseliidu materjale ning seda pika aja kestel. Täiendavaid isikukaarte koostati veel 1970. aastatel. 1980. a veebruaris lisati kartoteeki viimased kaardid 1940. a Tallinna Malevasse (RA fond 2163) kuulunute kohta.

Kui nõukogude ajal võeti arvele Kaitseliidu liikmed, siis saksa ajal asuti registreerima **Rahva Omakaitse** kuulunuid. Kuid leidub selliseidki kes mõlemasse kuuluda jõudsid. **Heinrich Kruusi** oli arvatud Kaitseliidu Tallinna Maleva orkestri liikmeks 27. augustil 1936 isikliku sooviavalduse alusel, ta oli orkestri malevkonna tegevliige. Hiljem sai temast 7. Hävituspataljoni orkestri

vanem. 1942. aasta juurdlusmaterjalide alusel oli ta kommunistliku riigikorra pooldaja.

Täiendavalt kasutatud andmestikud:

- Saksa okupatsiooni perioodil hukkunud
- Metsavennad
- Nimemuutused

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA):

Fond 169: Varia.

Eesti Rahva Muuseum. Korrespondentide vastuste arhiiv (KV):

Küsimusleht nr 201: 1949. aasta küüditamine, elu asumisel. Tartu, 1998.

Eesti Riigiarhiiv (ERA):

Fond R-2. ENSV Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaat.

Fond R-63. Eesti Julgeolekupolitsei välisosakonna poliitilise politsei referentuur Petseris.

Fond R-2338. ENSV Ministrite Nõukogu ja Arhiivide Peavalitsus.

Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF):

Fond 1. EKP Keskkomitee.

Fond 2 M/O. Kollektsoon 1941. a. ja 1945. a. küüditamisega seotud dokumentidest.

Fond 3 N. 1940.–1950. aastatel Eesti NSV-st väljasaadetute (natsionalistide) arvestustoimikud.

Fond 4 K. 1949. aastal Eesti NSV-st väljasaadetute (kulakute) arvestustoimikud.

Fond 5 J. 1951. aastal Eesti NSV-st väljasaadetute (Jehoova tunnistajad) arvestustoimikud.

Fond 6 R. 1956. a. seadusega rehabiliteeritute arvestustoimikud.

Fond 17/1. Eesti NSV Siseministeeriumi Keskaparaat.

Fond 17/2. Eesti NSV Siseministeeriumi Informatsioonikeskus.

Fond 129. Kollektsoon lõpetamata uurimistoimikutest.

Fond 130. Kollektsoon lõpetatud uurimistoimikutest.

Fond 131. Eriteadete materjalid (k.a kartoteek).

Novosibirski oblastiarhiiv (Государственный архив Новосибирской области, GANO):

Fond R-1020. Novosibirski oblasti Tööraha Saadikute Nõukogu.

Fond R-1030. Novosibirski oblasti parteikomitee.

Novosibirski oblasti parteiarhiiv (Партийный архив Новосибирского областного комитета КПСС, PANOK):

Fond 4. Novosibirski oblasti parteikomitee salajane osakond.

Omski oblasti riiklik arhiiv (Государственный архив Омской области, GAOO):

Fond 437. Omski oblasti täitevkomitee.

Fond 1120. Omski oblasti Siseministeeriumi valitsuse paranduslike tööde laagrite ja kolooniate osakond.

Fond 1122. Tara rajooni erikomandantuur.

Fond 1272. Tara rajooni lastekodud.

Fond R-1812. Kormilovka rajooni külanõukogud.

Omski oblasti uuema ajaloo dokumentatsiooni keskus (Центр документов новейшей истории Омской области, TsDNIOO):

Fond 17. Omski oblasti parteikomitee.

Fond 955. Tšerlaki rajooni parteikomitee.

Fond 5782. Tšerlaki rajooni sovhooside parteialgorganisatsioonid.

- Siseasjade Valitsuse Informatsiooni keskus Tomskis** (Информационный центр УВД в Томске, ITs UVDT):
Fond N 5. Väljasaadetute isikutoimikud.
- Vene Föderatsiooni Riiklik Arhiiv** (Государственный архив Российской Федерации, GARF):
Fond 9479. NSVL Siseministeeriumi 4. eriosakond 1931–1959.
Fond 9401. NSVL Siseministeerium.
- Venemaa Riiklik sõjaarhiiv** (Российский государственный военный архив, RGVA):
Fond 38650. NSVL Julgeoleku- ja Siseministeeriumi Peavalitsus.

Kirjandus

- Ajaloolise töö otsinguil. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn, 1999.
- Алферова, И.** Государственная политика в отношении депортированных народов (конец 30-х – 50-е гг). Автореферат. Москва, 1997.
- Altnurme, Riho.** Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja nõukogude riik 1944–1949. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.
- Aman, Viktor.** Estlandssvenskarna under andra Världskriget. Överflyttning till Sverige. En bok om Estlands Svenskar. Stockholm, 1961.
- Анепаю, Терје.** Soomlased. / Eesti rahvaste raamat. Toimetanud J. Viikberg. Tallinn, 1999.
- Анепаю, Терје.** Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest repressioonide kogemuses. // Studia Ethnologica Tartuensia 4. Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale. Tartu, 2001.
- Анепаю, Терје.** Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptioon Eesti ühiskonnas. // Studia Ethnologica Tartuensia 6. Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Koostajad E. Kõresaar, T. Anepaio. Tartu, 2003.
- Anušauskas, Arvydas.** Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. Vilnius, 1996.
- Anušauska, Arvydas.** Soviet Genocide and its Consequences. // Lithuanian Historical Studies. 1999. 4.
- Anušauskas, Arvydas.** Crimes of Communism in Lithuania (1944–1953): A Historical Statistical Survey. // The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003.
- Ant, Jüri.** Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999.
The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States. Vilnius, 1999.
- Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1. IV 1954–1. IV 1955 ja 1955. aastal. Tallinn, Rahvusarhiiv, 1999.
- Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954–1955. aastal. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv), 1998.
- Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1956. aastal. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2000.

- Бруль, В.** Депортированные народы в Сибири (1935–1965 гг.). Сравнительный анализ. // Репрессии против российских немцев. Наказанный народ. Москва, 1999.
- Бугай, Н.** 40–50-е годы: последствия депортации народов. (Свидетельствуют архивы НКВД–МВД СССР). // История СССР. 1992, 1.
- Бугай, Н.** Иосиф Сталин – Лаврентию Берия: “Их надо депортировать ...” Документы, факты, комментарии. Москва, 1992.
- Бугай, Н., Гонов, А.** Кавказ: нарды в эшелонах. Москва, 1998.
- Clemens, Walter.** Comparative Repression and Comparative Resistance: What Explains Survival? // The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956. Ed. by Olaf Mertelsmann. Tartu: Kleio, 2003.
- Davies, Sarah.** Popular Opinion in Stalin’s Russia. Terror, propaganda and dissent, 1934–1941. Cambridge University press, 1997.
- Deportation, Sondersiedlung, Arbeitsarmee: Deutsche in der Sowjetunion 1941 bis 1956. Hg. A. Eisfeld, V. Herdt. Köln, 1996.
- Депортаций народов СССР (1930–1950-е годы). Ч. 2. Депортация немцев (сентябрь 1941 – февраль 1942 гг.). Москва, 1995.
- Dimante, Sindija, Zālīte, Indulis.** Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze. // Latvijas Vēsture. 2 (1998).
- Dobos, Ferenc.** Magyarok a történelem senki földjén. Malenkij robot a kelet-szlovákiai Bodrogeközben, és az Ung vidékén. // Régió. 1992. 4.
- Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. Koost. Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg. // Akadeemia. 1999. 3 – 2000. 1.
- Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani. Koost. Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri, 1992.
- Eestima Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koost. Enn Tarvel. Tallinn, 2002.
- Eesti koolinoored vabadusvõitluses. // 20. veebruaril 1993. a. Tartu Ülikooli aulas toimunud Eesti Vabariigi 75. aastapäevale pühendatud konverentsi materjalid. Tartu, 1993.
- Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Koost. K. Katus, A. Puur, A. Põldma. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus. RU Sari D Nr 2. Tallinn, 2002.
- Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas. I, II osa. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev, 2000.
- Eesti rahva elulood. Elu Eesti NSV-s. III osa. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev, 2003.
- Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos I. Tallinn, 1995.
- Eesti rahvaste raamat. Rahvusvahemused, -rühmad ja -killud. Koost. Jüri Viikberg. Tallinn, 1999.
- Eesti rahvastikukaotused. II/1. Saksa okupatsioon 1941–1944: hukatud ja vangistuses hukkunud. Koost. Indrek Paavle. // Eesti rahvastikukaotused okupatsioonide perioodil (1940–1991). Tartu: ORURK, 2002.
- Eestlased Tööpataljonides 1941–1942. Mälestusi ja dokumente. 1. Koost. Urmas Usai. Tallinn, 1993.
- Ekspropriäcija (1940.–1959. gads). Rīgā, 1998.
- Ernits, Erich.** Suur Põgenemine üle sügistormise Läänemere – september 1944. // Pool sajandit eestlust paguluses. Koost. A. Horm, A. Mark, I. Olesk, O. Paju, A. Terras Stockholm, 1995.

- Feest, David.** Dealing with the Unruly Reality: Rural Party Workers in Estonia (1944–1950). // *The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference.* Riga, 2003.
- Feest, David.** Terror und Gewalt auf dem estnischen Dorf. // *Osteuropa.* 2000. 6. Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939–1950. Ed. by. Alfred Rieber. // *The Journal of Communist Studies and Transitional Politics.* 2000. 16/1–2.
- Füzes, Miklós.** Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában. Formatív KFT Kiadása, 1990.
- Gurin-Loov, Eugenia.** Suur häving. Eesti juutide katastroof 1941. Tallinn, 1994.
- Graziosi, Andrea.** The New Soviet Archival Sources. Hypotheses for a critical assessment. // *Cahiers du Monde russe.* 1999. 40. 1–2.
- Grunskis, Eugenijus.** Lietuvos gyventojų trėmimai. // Lietuvos gyventojų trėmimai sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose 1940–1941, 1945–1953 m. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1995.
- Гурьянов, А. Э.** Маштабы депортации населения в глубь СССР в мае–июне 1941 г. // Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники “Мемориала”. 1. (Составитель А. Э. Гурьянов). Москва, 1997.
- Hehn, Jürgen von.** Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte. Marburger Ostforschungen 40. Marburg, Lahn, 1982.
- Heitzman, J., Rutkowski, K.** Mental disturbances in persons persecuted for political reasons in Poland in the years 1944–1955. // *Psychiatria Polska.* 1998. XXXII.
- Hiio, Toomas.** Eesti üksused Kolmanda Reich'i relvajõududes. // *Vikerkaar.* 2001. 8–9.
- Hinrikus, Rutt.** Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. // *Võim ja kultuur.* Koostanud Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu, 2003.
- Holmert, Bengt Göran.** Gotland under beredskapsåren 1939–1945. 1: Flyktingströmmarna från Baltikum i andra världskrigets slutskede. Västervik, 1999.
- Horm, Arvo.** Operatsioon Läänemeri. Päästeaktsioonid Eestist 1943–1945. // Pool sajandit eestlust paguluses. Stockholm, 1995.
- Hutton, Patrick.** Memories of trauma: problems of interpretation. // *History and Theory. Studies in the Philosophy of History.* 2004, vol 43, no 2.
- Inimsusevastaseid kuritegusid või sõjakuritegusid toime pannud isikute kriminaalvastutuse seadus. // *Riigi Teataja.* 1994. 83. 1447.
- Isikuandmete kaitse seadus. // *Riigi Teataja.* 2003, 26, 158; 2004, 30, 208.
- История российских немцев в документах (1763–1992). 1. Москва, 1993.
- Исупов, Владимир.** Социально-демографическая ситуация в Сибири в первые послевоенные годы. // Социально-культурное развитие Сибири. Бахрушинские чтения 1991 г. Межвузовский сборник научных трудов. Новосибирск, 1991.
- Из истории Земли Томской. Сибирский белосток. Сборник документов и материалов. Томск, 1998.
- Яковлев, А. Н., Кокурин, А.И., Петров, Н.В.** Люблянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1960. Справочник. Москва, 1997.
14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.
- Järvelaid, Peeter, Pihlamägi, Maie.** 80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 1918–1998. Tallinn, 1999.
- Jürjo, Indrek.** Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, ЕКР ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, 1996.
- Jürjo, Indrek.** Täiendusi baltisakslaste ümberasumise ja Eestisse jäänud sakslaste saatuse kohta NKVD arhiiviallikate põhjal. // *Umsiedlung* 60. Baltisakslaste organi-

- seeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded. Toim. Sirje Kivimäe. Tallinn, 2000.
- Jürjo, Indrek.** Vastuseks Ann Marksoo artiklile. // Tuna. 2000. 4.
- Kala, Kulno.** Eesti rahvuslikust koosseisust pärast Teist maailmasõda. // Akadeemia. 1992. 4.
- Кан, Александр.** Постсоветские исследования о политических репрессиях в России и СССР. // Отечественная история. 2003, 1.
- Kansteiner, Wulf.** Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies. // History and Theory. Studies in the Philosophy of History. May, 2002, vol 41, no 2.
- Katus, Kalev.** Rahvastiku areng. // Eesti uue aastatuhande lävel. Väikerahva võimalused ja valikud. Tallinn, 2000.
- Katus, Kalev, Puur, Allan, Sakkeus, Luule.** National Minorities on Estonia. // The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991. Anu Mai Kõll (Hg). Stockholm, 2003.
- Kaup, Erich.** Sõjavangilaagrid Eestis 1944–1949. // Kleio. 1995. 2 (12).
- Kivimäe, Jüri.** Raske lahkumine. Baltisakslaste ümberasumine eestlaste rahvuslikus vaatevinklis. // Looming. 1989. 9.
- Kivimäe, Jüri.** Aus der Heimat ins Vaterland: die Umsiedlung der Deutschbalten aus dem Blickwinkel estnischer nationaler Gruppierungen. // Estland und seine Minderheiten: Esten, Deutsche und Russen im 19. und 20. Jahrhundert. Nordost-Archiv. NF. 4 (1995). N 2. Lüneburg, 1995.
- Kivimäe, Sirje.** Ümberasumise korraldus. // Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded. Toim. Sirje Kivimäe. Tallinn, 2000.
- Кокурин, А. И., Петров, Н. В.** НКВД-МГБ: структура, функции, кадры. // Свободная мысль. 1997.
- Kool, Ferdinand.** DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951. Eesti Arhiiv Ühendriikides. Lakewood NJ, 1999.
- Krepp, Endel.** Mass Deportations of Population from the Soviet Occupied Baltic States: On the Occasion of the 40th Anniversary of First Deportations of Estonians, Latvians and Lithuanians. Stockholm, 1981.
- Кудрявцев, В., Трусов, А.** Политическая юстиция в СССР. Москва “Наука”, 2000.
- Kurs, Ott.** Ingeri põliselanike saatus. // Akadeemia. 1990, 7.
- Kurs, Ott.** Etnilisi vähemusi ajas ja ruumis. I. // Õpetatud Eesti Seltsi kirjad VI. Tartu, 1998
- Kuuli, Olaf.** Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn, 1999.
- Kuusk, Pearu.** 1949. a. märtsisündmused küüditajate ettekannetes Tartu näitel. // Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. VIII. Tartu, 2002.
- Kõll, Anu Mai.** Tender Wolves. Identification and Persecution of Kulaks in Viljandimaa 1940–1949. // The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956. Ed. by Olaf Mertelsmann. Tartu: Kleio, 2003.
- Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s : Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940–1990. Tallinn, 2000.
- Käärmann, Alfred.** Surmavaenlase vastu. Eesti lõunapiiri metsavenna mälestusi. Tartu Ülikooli kirjastus, 1998.

- Küing, Andres.** Communism and Crimes against Humanity in the Baltic states http://www.rel.ee/eng/communism_crimes.htm. [16.05.2004].
1949. a. küüditamine Eestis. I vihik, Tallinn. Nõmme. Harjumaa. Koostanud ja toime-
tanud Aadu Must, Aigi Rahi. // Kleio. 1992.
- Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. 1 osa. Toim. ja koost. Leo
Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 4. raamat. Tallinn: Eesti Rep-
resseeritute Registri Büroo, 2003.
- Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. 2. osa. Toim. ja koost. Leo
Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 5. raamat. Tallinn: Eesti Repres-
seeritute Registri Büroo, 1999.
- Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953.
Toim. ja koost. Leo Õispuu. Represseeritud isikute registrid (RIR) 6. raamat.
Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2001.
- Küüditatud 1949 Lääne-Virumaa. Rakvere: Memento Ühing, 1999.
- Küüditatud 1941. Üldnimestik Tartu Instituudi arhiivis ja arhiivraamatukogus (Toron-
tos) ning Eesti Represseeritute Registri Büroo (Tallinnas) leiduva andmestiku põhjal
seisuga 24. veebr. 1993. Koost. Vello Salo. Ont., Canada, 1993.
- Laar, Mart.** Eesti ja kommunism. // Kommunismi must raamat. Kuriteod, terror ja
repressioonid. Koostanud S. Courtois jt. Tõlge eesti keelde. Tallinn, 2000.
- Laar, Mart.** Suurim armastus. Stockholm, 1994.
- Laar, Mart, Vahtre, Lauri, Valk, Heiki.** Kodu lugu II. Tallinn: Loomingu
Raamatukogu, 1989.
- Lietuvos gyventojų genocidas. Vol. I: 1939–1941./ Vilnius, 1992.
- Lietuvos gyventojų genocidas. Vol. II (A–J): 1944–1947. Vilnius, 1998.
- Laasi, Evald.** Sissisõjast Eestis 1945–1953. // Looming. 1989. 11.
- Laasi, Evald.** Mis sai Eesti kaadriohvitseridest. // Vikerkaar. 1989. 1.
- Lauri, Lembit.** Kirjutamata memuaare. V. Nikolai Kultase elujutustus. Tallinn, 1991.
- Laur, Mati, Pajur, Ago, Tannberg, Tõnu.** Eesti ajalugu II. Tallinn: Avita, 1995.
- Levy, Daniel.** The Future of the past: historiographical disputes and competing
memories in Germany and Israel. // History and Theory. Studies in the Philosophy
of History. Feb., 1999, vol 38, no 1.
- Lietuvos gyventojų tremimais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose 1940–1941,
1945–1953 m. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995.
- Lindmäe, Herbert.** Suvesõda Tartumaal 1941. Tartu, 1999.
- Ligi, Herbert.** Ääremärkusi küüditamiste ajaloole. N. Karotamm ja küüditamine. //
Kleio. 1991. 3.
- Luuramisi: salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide
kogumik. Koost. ja toim. Tiit Noormets, Enn Tarvel. Tallinn, 1999.
- Lääne-Virumaa elanikkonna kaotused okupatsiooniaastatel. Koost. Õilme Nurk.
Rakvere Memento Ühing, 1996.
- Маламуд, Г.** Заклученные. Трудамилизованные НКВД и спецпоселенцы на
Урале в 1940-х – начале 50-х гг. Автореферат. Екатеринбург, 1998.
- Maripuu, Meelis.** Eesti juutide holokaust ja eestlased. // Vikerkaar. 2001. 8–9.
- Marksoo, Ann.** Nõukogude luureorganitega seotud ajalugu ja allikakriitika. Harri
Moora juhtumi näitel. // Ajalooline Ajakiri. 1999. 3/4 (106/107).
- Martin, Terry.** The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. // Journal of Modern History.
1998, vol 70, no 4.

- Martis, Ela.** Üliõpilaste repressioonidest 1950–51. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXV. Tartu, 1991.
- Martis, Ela, Ant, Jüri, Raid, Lembit.** Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas toimunud “kaadripuhastamisest” aastail 1940–52. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXV. Tartu, 1991.
- Me tulime tagasi. Eesti elulood. Koostanud Rutt Hinrikus. Eesti Kirjandusmuuseum: Tartu, 1999.
- Merila-Lattik, Helbe.** Eesti arstikond ja okupatsioonid. ORURK 4. Tallinn, 1995.
- Мероприятия по выселению являлись чрезвычайной мерой. // Родина. Источник. Документы русской истории. 1996/1 (20).
- Misiunas, Romualdas, Taagepera, Rein.** Balti sõlтеаastad 1940–1990. Tallinn, 1997.
- Must, Aadu.** Arhiivinduse õpetamise võimalikkusest Eesti Vabariigis. // Kleio. Ajaloo Ajakiri. 1996. 3 (17).
- Must, Aadu.** Komputeriseeritud ajaloo uurimine Eestis maailmakonverentsi foonil. // Ajalooline ajakiri. 1998. 4 (103).
- Must, Aadu.** Küüdatatud eestlaste ajalugu Tomski arhiivis. // Ajalooline Ajakiri. 2000. 4 (111).
- Must, Aadu.** Venemaa eestlased ja Suur Terror. Elektrooniliste allikapublikatsioonide andmete kriitiline analüüs. // Ajalooline Ajakiri. 2002. 3 (118).
- Must, Aadu.** Eesti Oparinos. // Lee. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. 9. 2004.
- Mälksoo, Lauri.** Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law. // Leiden Journal of International Law (2001).
- Mälksoo, Lauri.** Õigusrikkumisest vastutusele?: Eesti elanikkonna küüditamised Nõukogude Liidu poolt ja rahvusvaheline õigus. // Akadeemia. 2001. 1.
- Märtsivapustused. Koost. Mart Arold. Tartu, 1995.
- Naimark, Norman.** The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949. Cambridge 1995.
- Naimark, Norman.** Ethnic Cleansing Between War and Peace. // Landscaping the Human Garden. Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework. (Ed A. Weiner). Stanford University Press, 2003.
- Народы России: проблемы депортации и реабилитации. Майкоп, 1997.
- Niitsoo, Viktor.** Vastupanu 1955–1985. Tartu, 1997.
- Noor, Heino.** Püsikahjud tervisele. // Valge Raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon. 2004 (ilmumisel).
- Noormets, Tiit.** “Asutada kangemad metsameeste salgad, et siis ühiselt midagi tõhusat ette võtta...”. Rakvere ümbruse rahvakaitse pataljon juulis-augustis 1941. // Tuna. 1999. 1.
- Noormets, Tiit.** Leedu inimkaotused nõukogude võimu all. // Tuna. 2001, 3.
- Nurk, Ölme.** Mälestuseks teile kõigile. Rakvere, 2001.
- Nõmm, Toe.** Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis. // Akadeemia. 1990. 1.
- Nõukogude võimu poliitilised areteerimised Eestis 1940–1988. 2. Represseeritud isikute registrid (RIR) 2. raamat. Koost. Leo Õispuu. Tallinn, 1998.
- Ohmann, Valdur.** Nõukogude perioodi ajaloo allikalise baasi avardamine 1990. aastail. // Ajaloolise tõe otsingul. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn, 1999.

- Ohmann, Valdur.** Kaadrid otsustasid kõik ... ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940–1954. // *Ajalooline Ajakiri*. 2000. 1 (108).
- Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums. Rīgā, 1999.
- Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Том 1. Накануне. Книга вторая (1 января – 21 июня 1941 г.). Москва, 1995.
- Павлова, Т.** Репрессии против народов: документы Государственного Архива Российской Федерации свидетельствуют. // *Народы России: проблемы депортации и реабилитации*. Майкоп, 1997.
- Parming, Tõnu.** Population changes in Estonia, 1935–1970. // *Population Studies*. 26. 1. March, 1972.
- Пасат, В.** Трудные страницы истории Молдовы 1940 – 1950-е гг. Москва, 1994.
- Peatükke Eesti ja Nõukogude Liidu arveraamatust. Eesti Vabariigi suhted Nõukogude Liiduga. Eesti sotsiaalne areng 1930.–1980. aastatel. Tartu, 1990.
- Pihlau, Jaak.** Eesti sõjaväe häving aastal 1941. ORURK 19. Tartu: ORURK, 2003.
- Piir, Enno.** Kirjad Siberist. Avita, 2000.
- Piirimäe, Kaarel.** “Kui teil on võimalik seda vältida — vältige...” Nõukogude Liidu poliitika Ida-Euroopas ja külma sõja algus. // *Akadeemia*. 2004. 3.
- Pilving, Ivo.** Sugupuud müügiks ja roolijoodikud häbiposti? Isikuandmetega seonduvad piirangud avaliku teabe avaldamisel. // *Juridica*. Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri. 2004. 2.
- Pinn, Voldemar.** Kes oli Nikolai Karotamm? 1–2. Haapsalu, 1996–1997.
- Pirsko, Priit.** Arhiivid ja ajalooteadus. // *Ajalooline Ajakiri*. 1999. 1 (104).
- Pohl, Otto.** The Stalinist penal system: a statistical history of Soviet repression and terror, 1930–1953. Mc Farland & Company, Inc., Publishers, 1997.
- Pohl, Otto.** Ethnic Cleansing in the USSR, 1937–1949. London, 1999.
- Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988 (§58) 1. Represseeritud isikute registrid (RIR) 1. raamat. Koost. Leo Õispuu. Tallinn, 1996.
- Политика оккупационных властей в Латвии 1939–1991. Сборник документов. Государственный архив Латвии, 1999.
- Полян, Павел.** Не по своей воле ... История и география принудительных миграций в СССР. ОГИ-Мемориал. Москва, 2001.
- Попов, В.** Государственный террор в советской России. 1923–1953 гг. (источники и их интерпретация). // *Отечественные архивы*. 1992, 2.
- Population Losses in Estonia June 1940–August 1941. Koost. Vello Salo. Scarborough, Ont., 1989.
- Pro Patria I. Auraamat Teises Maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejaile. Koost. Aleks Kurgvel, Herbert Lindmäe. ORURK 12. Tartu, 1998.
- Pro Patria II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944–1978. (Lühinimestik). Tööversioon. Koost. Eerik-Niiles Kross. ORURK 13. Tartu, 1998.
- Punane terror. Koost. Mart Laar, Jaan Tross. Välis-Eesti & EMP Stockholm, 1996.
- Purre, Arnold.** Eesti rahvastik okupeeritud Eestis. // *Eesti saatusaastad 1945–1960*. V. Stockholm, 1968.
- Raag, Raimo.** Eestlased Rootsis. // *Looming*. 6. 1989.
- Repressioonidest ja nende tagajärgedest. // *Memento*. 2 (1996).
- Rahi, Aigi, Must, Aadu.** Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. // *Kleio*. Ajaloo ajakiri. 1993. 8.

- Rahi, Aigi.** On Mass Repressions in Estonia after World War II. // *Kleio. Estonian Historical Journal. Special Issue in English.* 1994.
- Rahi, Aigi.** The Population Potential of the Estonian Countryside in the Years 1918, 1939 and 1992. // *The Independence of the Baltic States: Origins, Causes, and Consequences. A Comparison of the Crucial Years 1918–1919 and 1990–1991.* Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1996.
- Rahi, Aigi.** 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio, 1998.
- Rahi, Aigi.** Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal). // *Studia Ethnologica Tartuensia* 4. Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale. Tartu, 2001.
- Rahi, Aigi.** On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. // *Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002, Power Unleashed.* Riga, 2003.
- Rahi, Aigi.** Mass Deportations from Estonia in 1941 and 1949. The Sources and Current Status of Research. // *The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991.* Ed. by Anu Mai Kõll. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia*, no 23. Stockholm, 2003.
- Rahi, Aigi.** Project “A Joint Register of Estonian Population Losses”: Sources and Methods of Research. // *The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of an International Conference 13–14 June 2002, Riga.* Riga, 2003.
- Rahi-Tamm, Aigi.** Küüditamised Eestis. // *Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas.* Artiklid ja elulood. Tartu, 2004.
- Rahi-Tamm, Aigi.** Deportation und Verfolgung in Estland 1940–1953. // *Estland 1939 bis 1953. Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod.* Hg. O. Mertelsmann. Hamburg: Bibliotheca Baltica, 2004 (ilumisel).
- Raid, Lembit.** Kas peremees või käsualune. Ülevaade Parteiarhiivi materjalidest. // *Kleio.* 5/6. 1992; 8. 1993; 1995. 2 (12).
- Rajaotsinguid. 14. detsembril 1996 Tartus ja 18. märtsil 1997 Tallinnas toimunud lähiajaloo seminaride materjalid. Toim. Jüri Ant. Tallinn, 1999.
- Randoja, Villu.** Siberi lood: “ära võeti vabadus, jäi järel mälestus...”. Taebla, 2002.
- Реабилитация народов России. Сборник документов. Москва, 2000.
- Reinvelt, Riina.** Ingeri elud ja lood. Kultuurialauütiline eluloouurimus, Tartu, 2002.
- Report of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Phase II — The German Occupation of Estonia, 1941–1944. [<http://www.historycommission.ee>]. 12.05.2004.
- Represēto saraksts 1941. (Latvijas arhīvi pielikums). — Riga, 1995.
- Represēto saraksts 1949. (Latvijas arhīvi pielikums) 1–4. — Riga, 1995.
- Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники “Мемориала”. 1. Сост. А. Э. Гурьянов. Москва, 1997.
- Репрессии против российских немцев. Наказанный народ. Москва, 1999.
- Riekstiņš, Jānis.** Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā). // *Latvijas Vēsture.* 1991. 2.
- Riekstiņš, Jānis.** “Kulaki” Latvijā (1940.–1953. gads). Rīgā, 1997.
- Riekstiņš, Jānis.** Deportation in Latvia on 14 June 1941. // *Aizvestie.* 1941. gada 14. jūnija. Latvijas. Valsts arhīvs, 2001.
- Риекстиньш, Янис.** Начало сталинских репрессий в Латвии. // *Даугава.* 1992. 1.

- Riekstiņš, Jānis.** 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā. // The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003.
- Ритгерспорн, Габор.** “Вредные элементы”, “опасные меньшинства” и большевистские тревоги: массовые операции 1937–38 гг. и этнический вопрос в СССР. // В семье единой: Национальная политика партии большевиков и ее осуществление на Северо-Западе России в 1920–1950-е годы. (Под редакцией Тимо Вихавайнена, Ирина Такала). Петрозаводский государственный университет, Aleksanteri-instituutti, Kikimora Publications Series B.
- Roiko-Jokela, Heikki.** Neist, keda saatus Soome viis. // Akadeemia. 1997. 8.
- Rubin, Mati.** Eesti maarahvastiku dünaamikast aastail 1947–1950. // Eesti TA Toimetised. Ühiskonnateadused. 1991, 40.
- Рутковский, М.** Депортации балтийских крестьян в 1946–1949: как это было. // Российский исторический журнал. 1999, 1.
- Ruusmann, Ants.** Eesti agraarajaloo allikad (aastail 1945–1950). Kasutatavus uurimustes. // Ajaloolise tõe otsinguid. Tallinn, 1999.
- Sakalamaa ei unusta. Inimkaotused ja repressioonid alates 21. juunist 1940. 1–10. Koost. Enno Piir. Viljandi, 1991–1997.
- Salo, Vello.** E. V. kaadriohvitseride saatus 1938–1996. Tartu, 1996.
- Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. Москва, 1993.
- Сборник документов и материалов. 3 вып. Томск, 1995.
- She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories. Eds. Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu, 2004.
- Sortside saladused. 1–8. Koost. Mart Arold. Tartu, 1993–1998.
- Sarv, Enn.** Eesti inimkaotused kommunistliku võimu all. // Akadeemia. 1993. 8–10.
- Sarv, Enn.** Küüditamine kui inimsusevastane kuritegu. // Juridica. 1999, 2.
- Sarv, Enn.** Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. ORURK 11. Tartu, 1997.
- Silliksaar, Silver.** Sinasilmitsi Siberiga. Mälestusteraamat 1951. aasta küüditamisest. Tartu, 2000.
- Simon, Gerhard.** Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society. Boulder, CO, Westview, 1991.
- Sissas, Hans.** Meenutused. I–V. Võru, 1989–2001.
- Skultans, Vieda.** The Testimony of Lives: Narrative and Memory in post-Soviet Latvia. London, New York: Routledge, 1998.
- Спецпереселенцы в Западной Сибири. Весна 1931– начало 1933 гг. Новосибирск, 1993.
- Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы. Москва, Наука, 1999.
- Stark, Tamás.** Megfogyva bár... Háborús népeességmozgás Magyarországon, 1941–1949. // Hítel. 1992. 4.
- Starkauskas, Juozas.** Ćekistnė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais. NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpio. Vilnius, 1998.
- Стецовский, Юрий.** История Советских репрессии. Том 1 и 2. Москва, 1997.
- Strods, Heinrihs.** Latvijas nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli 1944–1956. Rīgā, 1999.

- Strods, Heinrihs.** PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija 'Krusta banga' ('Priboj') (1949. gada 25. februāris–23. augusts). // *Latvijas Vēsture.* 1999. 2 (30).
- Strods, Heinrihs, Kott, Matthew.** The File on Operation 'Priboi': A Re-assessment. // *Journal of Baltic Studies.* 2002, vil 33, no 1.
- Суни, Лео.** Ингерманландские финны. // В семье единой: Национальная политика партии большевиков и ее осуществление на Северо-Западе России в 1920–1950-е годы. (Под редакцией Тимо Вихавайнена, Ирина Такала). Петро-заводский государственный университет, Aleksanteri-instituutti, Kikimora Publications Series B.
- Суслов, А.** Системный элемент советского общества конца 20-х – начала 50-х годов: спецконтингент. // *Вопросы истории.* 2004. 3.
- Sword, Keith.** Deportation and Exile: Poles in the Soviet Union, 1939–48 (Studies in Russia and East European History and Society). New York: St. Martin's Press, 1994.
- Šaškovs, Viktors.** Turīgās zemniecības likvidācijas pēdējais posms Padomju Savienībā (1945–1952). // *Latvijas Okupācijas Muzeja Gadagrāmata* 2000.
- Земсков, Виктор.** Спецпоселенцы (по документации НКВД — МВД СССР). // *Социологические исследования.* 1990. 1.
- Земсков, Виктор.** Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных. (1954–1960 гг.). // *Социологические исследования.* 1991, 1.
- Земсков, Виктор.** Рождение “второй эмиграции” 1944–1952. // *Социологические исследования.* 1991. 4.
- Земсков, Виктор.** ГУЛАГ (историко-социологический аспект). // *Социологические исследования.* 1991. 6.
- Земсков, Виктор.** Принудительные миграции из Прибалтики в 1940–1950-х годах. // *Отечественные архивы.* 1993. 1.
- Земсков, Виктор.** Политические репрессии в СССР (1917–1990 гг.). // *Россия. XXI век.* 1994. 1.
- Земсков, Виктор.** Судьба “кулацкой ссылки”(1930–1954 гг.). // *Отечественная история.* 1994. 1.
- Земсков, Виктор.** К вопросу о масштабах репрессий в СССР. // *Социологические исследования.* 1995. 9.
- Zielbauer, György.** Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága, 1945–1948. // *Történelmi Szemle.* 1989. 3–4.
- Зима, В.** “Второе раскулачивание.” (Аграрная политика конца 40-х – начала 50-х годов.). // *Отечественная история.* 1994. 3.
- Зима, В.** Голод в СССР 1946–1947 гг.: происхождения и последствия. Москва, 1996.
- Зубкова, Елена.** Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. Москва, 2000.
- Зубкова, Елена.** Феномен “местного национализма”: “эстонское дело” 1949–1952 годов в контексте советизации Балтии. // *Отечественная история.* 2001. 3.
- Чудиновских, Е.** Документы Госархива социально-политической истории Кировской области о репрессиях эстонцев в 1929–1953 гг. // *Отечественные архивы.* 2003. 1.
- Царанов, В.** Операция “Юг” (О судьбе зажиточного крестьянства Молдавии). Кишинев, 1998.

- Tallinn tules. Dokumente ja materjale Tallinna pommitamisest 9./10. märtsil 1944. Koost. Jüri Kivimäe, Lea Kõiv. // Tallinna Linnaarhiivi Toimetised. 1997. 2.
- Tannberg, Tõnu.** Relvastatud vastupanuliikumine Eestis 1944–1953 julgeolekuorganite statistikapeeglis. // Tuna. 1999. 1.
- Tannberg, Tõnu.** Nõukogude aja uurimisest Venemaal: uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. // Ajaloolise tõe otsinguil. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn, 1999.
- Tannberg, Tõnu.** ‘Lubjanka marssal’ nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas. Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. // Tuna. 1999. 3–4; 2000. 1.
- Tannberg, Tõnu.** 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. “Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvas vaadatuna. // Tuna 2001. 3.
- Tepp, Lembit.** Eestlaste võimalikust ja tegelikust arvust Eestimaal. // Eesti Statistika. 1993. 11.
- Tepp, Lembit.** Rahvastikuränne Eestisse ja Eestist välja. // Eesti Statistika. 1994. 9.
- Tepp, Lembit.** Rahvastiku välisrände lähte- ja sihtkohad. // Eesti Statistika. 1994. 10.
- Tepp, Lembit.** Välismigratsiooni põhjused, migrantide paiksus ja Eesti rahvastiku sünkikohad 1989. aasta rahvaloenduse andmetel. // Eesti Statistika. 1994. 11.
- Terras, Aleksander.** Eesti riikliku järjepidevuse säilitamisest. // Pool sajandit eestlust paguluses. Stockholm, 1995.
- Tiit, Ene-Margit.** Eesti rahvastik ja selle probleemid. // Akadeemia. 1993. 8.–10.
- Tinits, Arvi.** Eestlastest II maailmasõjaajaks võitlusis. 1944. a. Toronto, 1983.
- Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы. “Демократическое интермеццо” с коммунистическим финалом. 1944–1948. Москва, Наука, 2002.
- Tulving, Endel.** Episoodilise mälu unikaalsus. // Mälu. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002.
- Uustalu, Evald.** Events after 1940 // The Drama of the Baltic Peoples. Ed. A. Rei. Stockholm: Vaba Eesti, 1970.
- Uustalu, Evald, Moora, Rein.** Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil. Toronto, 1973; Tallinn, 1993.
- Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood. Tallinn, 1997.
- Vaikimise väraval. Kooliõpilaste kogutud mälestusi küüditamisest. Tallinn: Tänapäev, 2001.
- Varju, Peep.** Eesti laste küüditamine 14. juunil 1941 kui genotsiidikuritegu. ORURK 2. Tallinn, 1994.
- Varju, Peep.** Eesti rahva inimohvrid nõukogude ja saksa okupatsioonide ajal 1940–1953. ORURK 10. Tartu, 1997.
- Varju, Peep.** Näljasurmad Siberis. // Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941. 6. raamat.
- Varju, Peep, Vessik, Juta.** Population Losses in Estonian's Saaremaa County as a Result of the First Soviet Occupation. ORURK 6. Tartu, 1997.
- Vastupanuliikumine Eestis 1944–1949. Dokumentide kogu. Koost. Evald Laasi. Tallinn, 1992.
- We Sang Through Tears. Stories of Survival in Siberia. Riga: Jānis Roze Publishers, 1999.

- Weiner, Amir.** Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism. // *The American Historical Review*. 1999, vol 2, 104, no 4.
- Weiss, Helmut.** Järeloomberasumine. // Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. 3. Stockholm, 1956.
- Weitz, Eric.** A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation. Princeton University Press, 2003.
- Velikije Luki in memoriam. 8. Eesti Laskurkorpuse inimkaotused Velikije Luki lahingus 1942–1943. Koost. Viktor Boikov. Tallinn, 1992.
- Волокитина, В., Мурашко, П., Носкова, Ф., Покивайлова, А.** Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории. Москва: РОССПЕН, 2002.
- World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Koost. Juhan Kahk. Tallinn, 1991.
- Võimatu vaikida. 1–2. Koost. Hilda Sabbo. Tallinn, 1996.
- Võimatu vaikida. 3. Eesti inventuur. Koost. Hilda Sabbo. Tallinn, 1998.
- Võimatu vaikida. 4. Vägivalla sajand. Koost. Hilda Sabbo. Tallinn, 1999.
- Võimatu vaikida. 5. Hukatud ja hüljatud. Koost. Hilda Sabbo. Tallinn, 2000.
- Väljas, Peeter.** Hävitusagendid. Mõningatest julgeolekuorganite operatiiv-agentuurtöö meetoditest metsavendade-vastases võitluses sõjajärgsel perioodil. // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Koost. Tiit Noormets. Tallinn, 1999.
- Västriku, Riho.** Tartu koonduslaager. // *Ajalooline Ajakiri*. 1999. 3/4 (106/107).
- Västriku, Riho.** Klooga koonduslaager — Vaivara süsteemi koletu lõpp. // *Vikerkaar*. 2001. 8–9.

Publitsistika

- Gailit, Karl.** Sõja lõpp ja vangipõlv. // *Videvik*. 1993. 28. juuli.
- Гвоздев, В.** Эстонцы на Омской земле. // *Омская Правда*. 1997. 26. сентябрь.
- Kaup, Erich.** 15. augustil 1945 küüditati Eestist 407 inimest. // *Eesti Sõnumid*. 1995. 15. august.
- Kaup, Erich.** Kontupohja ja teised sõjavangilaagrid 1944–1949. // *Eesti Sõnumid*. 1994. 1. juuni.
- Keskküla, P.** Osa Eestima kaotustest. // *Päevaleht*. 1991. 14. aprill.
- Kärp, Peep.** Tundmatu ühishaud Porkunis. // *Kultuur ja Elu*. 1989. 5.
- Kurgvel, Aleks.** Auraamatu andmete kogu. // *Võitleja*, 1969–1983.
- Laar, Mart.** Aruanne ajaloolise pärimuse kogumisest. // *Kultuur ja Elu*. 1989. 1–10.
- Laasi, Evald.** Mõnede lünkade täiteks. // *Sirp ja Vasar*. 1987. 27. november.
- Laasi, Evald.** Veel lünkadest. // *Sirp ja Vasar*. 1989. 17. veebruar.
- Laasi, Evald.** Veelkord märtsiküüditamisest 1949. // *Rahva Hää*. 1989. 11. juuli.
- Larin, Peeter.** Eesti sõjamehed tööpataljonides. // *Aja Puls*. 1988. 13.
- Ligi, Herbert.** Märtsiküüditamine 1949. // *Rahva Hää*. 1989. 26. märts.
- Ligi, Herbert.** Veel märtsiküüditatute arvust. // *Edasi*. 1989. 8. juuli.
- Pool, Vladimir.** Operatsioon “Priboi”. Hilinenud reportaaž märtsiküüditamisest. 1–5. // *Õhtuleht*. 1992. 25. märts.

- Pruuli, Tiit.** Minek ja tagasitulek. // Kultuur ja Elu. 1988. 11.
- Rahi, Aigi.** Stalini välksõda Balti rahvaste vastu. // Eesti Päevaleht. 1999. 25. märts.
- Rahu, Mati.** Eesti terviseteadused seaduse kaitse alla. // Postimees. 2004. 16. mai.
- Rütman, Tanel.** Saksa sõdurid taastavad Maarjamäe kalmistut. // Postimees. 1998. 17. juuni.
- Salo, Vello.** 3333 meest. // Postimees. 1997. 3. juuli.
- Talve, Leo.** Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast. // Rahva Hää. 1991. 19.–20. oktoober.
- Tamme, Juhan.** Repressioonid parteis ja VII pleenum. // Aja Pulss. 1989. 10.
- Tammistu, K.** Tasalülitamine. // Õhtuleht. 1989. 26. aprill–18. august.
- Tarand, Andres.** Radiatsioonigenotsiid ja kommunism. // Areen. 2001. 22. veebruar.
- Tarand, Andres.** Küüditamisest kõrvalehoidunu kaalutlusi. // Edasi. 1989. 26. juuli.
- Tiit, Ene-Margit.** Eesti rahvastik eile, täna ja homme. // Edasi. 1988. september–oktoober.
- Toom, Marju.** Venemaa peab tasuma eestlastest katsejänestele oma võla. // Eesti Sõnumid. 1995. 13. märts.

Käsikirjalised materjalid

- Must, Aadu.** Aksel Sildose fotokogu — küüditatud eestlaste ajaloo allikas. Ettekanne Tartu Linnamuseumi konverentsil 14. juunil 2004. Käsikiri autori valduses.
- Ohmann, Valdur.** Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Magistritöö. Juhendaja dots. Tõnu Tannberg. Tartu Ülikool, 2000. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus.
- Rahi, Aigi.** 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Magistritöö. Juhendaja dots Aadu Must. Tartu, 1996. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus.
- Rahi-Tamm, Aigi.** Riigiarhiivi isikuandmete kartoteegi ajalugu. Tartu, 2002. Käsikiri autori valduses.
- Sein, Kati.** Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: komputriseeritud töötlemise projekt. Lõputöö. Juhendaja prof. Aadu Must. Tartu Ülikool, 2001. Käsikiri TÜ ajaloo osakonna arhiivinduse õppetoolis.

Internetileheküljed

- ArcheoBiblioBase: [<http://www.iisg.nl/~abb/>]. 01.06.2004.
- S-Keskus: [<http://www.s-keskus.arhiiv.ee/>]. 12.05.2004.
- A Soviet History Bibliography: [<http://www.h-net.msu.edu/~russia/teach/graziosiintro.html>]. 01.06.2004.
- Inimsusevastaste kuritegude uurimise komisjon: [<http://www.historycommission.ee/>]. 12.05.2004.
- Kistler-Ritso Sihtasutus, Okupatsioonide muuseum: [<http://www.okupatsioon.ee/>]. 12.05.2004.
- Eesti metsavendade kodulehekülj: [<http://www.rk.ee/metsavennad>]. 12.05.2004.

SUMMARY

Mass Repressions in Estonia after World War II: Sources and Current State of Research

This dissertation consists of a total of ten articles written in the course of my doctoral studies that substantially reflect the problems as a whole in relation to the research on repressions, closely observing population losses and post-war mass deportations in Estonia. Conventionally the manuscript can be divided into two parts. The first five articles introduce the current state of research, sources and methods, the following five analyse deportations executed in Estonia. The dissertation is provided with a summarising overview article, a list of references and literature used as well as appendices.

Mass violence against peaceful population was one of the components of the introduction of the Soviet power. Deportation as an unlawful mass banishment of the population from their ancient native places served ideological purposes that led to the suppression of, in the eyes of the Soviets, unreliable strata of population and to their isolation from their native country and culture.

For consolidating their power, the Soviet political leaders shared an opinion that potentially opposition-minded strata of the population needed to be destroyed and pulled down through arrests, executions, sending to hard labour camps and prisons, deportations. The more sweeping the terror, the more efficient — this was the thoroughly tested method in the USSR that forced its people to become adapted to the changes.

The main emphasis of this work is placed on post-war deportations executed in Estonia as one of the links in the chain of repressions whose consequences concern, along with a concrete individual and his/her family the nation as a whole. The thematics of repressions is one of the key topics in the 20th-century Estonian history and its research results have a major impact on various areas of the historical science (political history, history of international relations, social history, economic history, historical demography, history of mentality and everyday life, cultural history etc.).

The aim of the dissertation is to present a scientific treatment about Soviet repressions in Estonia that would offer reliable data to all the research trends mentioned above. Proceeding from this, one of the central tasks of my work consists in finding out a trustworthy source basis and introducing various source materials into scientific circulation as a result of thorough research work in numerous archives. Owing to long-term concealment and deliberate destruction of source materials, the source basis had often to be assembled from fragments and, substantially, it means creating qualitatively new sources (see for it in article 5).

Literature on repressions often contains major contradictions, considerably caused by an insufficient use of various sources. Based on this, it was essential to find out reasons for the deviations both in the materials containing in archival documents and individuals' reminiscences, simultaneously to observe the impacts of various social factors, age, psychological etc. factors on the reliability of reminiscences as a historical sources (see articles 4 and 10).

Since the history of mass repressions is concerned with an extremely extensive and interdisciplinary research area, the historiographical work does not comprise only research trends, solved or unsolved problems and competing ideas and methods. A thorough familiarisation with the works of foreign researchers has an immense practical significance in linking mass repressions executed in Estonia with a more general context, in which case certain parallels and analogies can be recognised both in the repressive "technology" and "ideology". Only when combining various methods can we lay a basis for creating a reliable picture as a whole, help to enrich a scanty source basis and present multifarious analyses. The macro-analysis given in this work was preceded by a micro-analysis on the example of Tartumaa in order to guarantee the reliability of the used sources and the trustworthiness of the data.

One of the aims of the dissertation was to revise the results of the decade-long research work on repressions in Estonia and cast light on the areas where the best achievements can be shown. Likewise, attention was focused on the need to fill in large gaps, sort out insufficient or vague data, and on areas where an analysis has only started. An overview in the form of a report on Estonian population losses brings order to numerical data which are in circulation at present and contradictory in places.

Although it is too early to speak about a final and complete picture about repressions, there is a strong social demand for a more summarising and descriptive overview. This is why a panorama article (see article 6) that deals with more extensive mass deportations in Estonia was included into the dissertation. The following article 7 is directed to German readers, and as against the background of other deportations, a more thorough analysis about the deportation of people of Germans ancestry from Estonia has been offered here. An individual-centred approach to the deportation process presumes descriptions and clarifications of living and working conditions, natural circumstances, demographic processes, interpersonal relationships and various other aspects in the life of the deported people in Siberia (see articles 6, 9 and 10)

The aim of this dissertation is not to give an exhaustive answer to the question: how hard the consequences of Soviet repressive policy were in Estonia. Inevitably, further work in that direction has to proceed.

The source basis of the dissertation relies mainly on the materials from the Branch of the Estonian State Archives (ERAF) and the State Archives of the Russian Federation (GARF). An essential role is undoubtedly played by the documents found in the Russian State Military Archive (RGVA) and in Siberian

archives. The file on the operation “Priboi” (March 1949) in the Russian State Military Archive is very convincing to confirm the view that deportation was regarded as a military operation, as warfare against numerous nations (see article 8).

More important sources that reflect the preparation and execution of deportations are the materials preserved in the Ministries of Internal Affairs of the USSR and the Estonian SSR as well as in the Departments of the Ministry of Internal Affairs of Siberian Oblasts.

Personal files stand out as central sources of this research. Overwhelmingly family files were drawn up for the deported persons, to be found by the name of the head of the family and contain the data about all the family members who had been deported.

In Estonia the deportees’ personal files have been assembled into the Branch of the Estonian State Archives, however, even to date the deportees’ registration files drawn up at the places of deportation are still kept in Russia, in the Information Centres of the Department of Internal Affairs of Oblasts, in the archives of security service and in state archives. They were made available for this research only in the Information Centre of the Department of Internal Affairs in Tomsk.

A new type of sources introduced into use contains various biographical files drawn up by repressive organs. Just one filing card may be the only clue about a number of persons to give some information about the persons’ fate. The articles 5 and 6 of the dissertation introduce the biographical files of the National Archives more closely, their history of the origin and possibilities of use are more thoroughly uncovered in Appendix 1 of the dissertation.

While investigating the history of repressions, the variety of source bases determines various approaches. In research on repressions a complex source-critical analysis must be implemented so that both written and oral materials from various institutions and individuals can maximally be made use of. Since part of the primary documentation is too fragmentary and irregular, the researcher has to work on various secondary sources. Numerous searches for documents may be crowned with a notification that they were destroyed. The orders given about the documents’ confidentiality, return to higher-ranking organs or destruction were fulfilled differently, therefore the share of historical-archival research varies from low to high. The documents from the Soviet period require competence in understanding their peculiarities, chain of command and the circulation of documents, numerous unwritten rules as well as language use in order to break through the barrier of ideological phraseology to the real world.

In order to reconstruct events, survivors’ reminiscences are added to the procedure of analysing archival documents proceeding from their source basis as well as contents. Linking archival materials with reminiscences offers abundant material for comparison, at the same time raises a problem of binary

nature of oral tradition. Reminiscences are attractive by their nature although problematic in their selectivity (see article 4).

The research on any demographic aspect presumes the existence of representative statistical facts. Likewise, in order to research on the history of mass repressions it does not suffice to use only descriptive sources, this is why in my researches up to now an essential role is played by the creation and analysis of various biographical databases, both at micro and macro levels. The work treats at length the 1949 deportees' database and the problematics of the creation of a joint register about Estonian population losses as a whole.

Results of the work. At present **Estonian population losses** in WW II and as a consequence of repressions are estimated at 17.5 per cent (see article 2). Understandably the figures of population losses can never be very precise. First, we have no appropriate census returns from 1934–1959, necessary for a correct demographic account. Second, categories of the repressed have been studied on very different levels and with different validity, therefore we have to rely on rough estimates in case of some categories of the population losses. Besides, there is hardly a reason to believe that exhaustive lists of population losses will be drawn up in the near future. A gradual filling the gaps in the data about Estonian population losses as a continuous movement to more and more precise results is a time-consuming process.

Based on the research done so far we claim that the fate of the deportees (c. 30,000 persons) has been studied most thoroughly, numerous books of lists have been published and regional data analyses have been carried out. Analogous work is done concerning the persons arrested (c. 40,000) by the Soviets. The largest divergence and indefiniteness is found in the figures about the persons mobilised in 1944 and about those evacuated to the home front of the USSR as well as about the participants in resistance movements. Across definite periods of time some data appear as more exact, though. Another problem is the registration of one and the same person in various categories. The work becomes still more complicated when one person is registered under a number of names – parallel to one's proper name there may be versions of the pre-Estonianization name, a pseudonym, distorted names etc.

Lists are still lacking for a number of categories of population losses – thus the names of persons who perished in the course of the post-war terror in Estonia, in the Soviet camps for prisoners of war, in filtration camps. Here one can only rely on the figures circulating in Soviet documentation. It should be admitted that the data about Estonian population losses remain rather speculative and the work on massive gathering and specifying personal data is still pending.

The value of the databases created to date is mainly in their availability and possibility of being continuously retrieved as well as enlarged which, in turn, presupposes their entering into a joint database. Only when assembled like that it is possible to avoid contradictory data, detect mistakes and discover imprecise entries. When brought all together, the databases begin to internally supplement

one another. Comparison of both documents and individual data makes it possible to restore a whole picture about the Soviet repression forms and methods against the Baltic countries. (See article 5).

In the post-war Estonia deportation was carried out against persons of the German (1945) and Ingrian-Finnish (1948-50) ncestry, family members of “traitors of the native land” (1945), “kulaks”, “bandits”, “nationalists” and their family members (1949), members of banned religious sect of the Jehovah witnesses (1951) (see articles 6–8). All the terms that were in use in the Soviet Union, describing adversaries of the Soviet regime are naturally unrighteous and bear a strong ideological and campaign-based impress. The deportations directed against Estonians were carried out in a combined manner, based on nationality, social class and religious considerations.

Despite the temporal distance, numerous deported persons are still haunted by the question how they came to be on the deportation lists. In my MA thesis I described in more detail how the 1949 deportation lists of kulaks were drawn up and that was a fairly well observable process. The lists of people’s enemies were compiled in a considerably more secretive way. The Soviet Union had long experiences in hunting down class enemies. To purify society from “an alien element”, the security organs needed compromising materials. Such materials could be found also in archival documents. In November 1940 the departments of SARK archives in the Ukraine, Belo-Russia, Moldova, Karelia, Latvia, Lithuania and Estonia were instructed to start registering counter-revolutionary elements. It followed the all-union file of those with a “political colouring” that was introduced a year earlier. Within years the Estonian file contained more than half a million cards. The concrete use of the file needs further clarification but it was primarily used in the operational work (see article 5, appendix 1).

Besides the file mentioned above there were numerous subordinate files in use. In 1948 Moscow demanded an introduction of a supplementary file for registering nationalist elements in the 2nd N department of the ESSR Ministry of State Security. The information for the file was to be gathered from official bulletins of Soviet and party organs, notes from citizens, trophy and detention documents, documents confiscated from “bandit-nationalist” elements, confessions from those arrested etc. Likewise, it was necessary to record their relatives and all possible contacts with other persons who were registered as enemies of the Soviet system. Thus numerous measures were taken to continuously find out and register people’s enemies. The urge of taking total control of the population was one of the components of the Soviet totalitarian regime.

Within the period of 1946–47, fewer deportations took place, however, more extensive deportations in the Baltic countries continued in 1947, particularly in 1948. Apart from Lithuania, Estonia and Latvia did not suffer mass deportation operations in those years. The knowledge makes us look for more concrete reasons for deportation. Almost all researches on deportation suggest links with

the activity of armed resistance as reasons for carrying out deportations in Western Ukraine and Lithuania where the armed resistance was the strongest.

In the crucial 1947, when, in the opinion of a number of historians, Moscow's change in the Eastern-European policy took place and more purposeful Sovietization of the Baltic area started, the transfer to collectivisation was intensified. The campaign of collectivisation was about to fail in Estonia. By the end of 1948 it was clear that collective farms could not be established in the Baltic republics on their own, the peasants would not voluntarily join. It was also apparent that the measures taken to suppress resistance movements did not bring expected success. Estonian political top-elite was destroyed mainly during the first Soviet occupation, the 1944 flight to the West was also a significant landmark. Therefore, during the post-war period, it was the country folk who supported the spirit of the Estonian population. Estonian resistance movement also relied on the country people, they fed and protected "Forest Brothers" and, important as it was, believed in them. It was clear that until the thinking and more industrious part of the population was not broken down, the resistance to the Soviet system would not cease. The 1949 March deportation was meant to deliver a blow to the Estonian villages and farms, crush the opposition to collectivisation and pull down the support to "Forest Brothers".

In the 1950s the raids made on "Forest Brothers" were replaced by more effective capturing actions on special agents-based combinations. The number of agents who were forced to collaborate due to compromising materials against them was growing. A more extensive resistance ended in 1953. It was the year when mass deportation operations in the Soviet Union also ended.

Conventionally, I would call the period of 1944–1953 the years of breaking down the people's resistance. Although the war in the Estonian area was over in 1944, it did not mean the end of the war. The Soviet power had to take pains to establish itself, the main instrument to do it was violence. The expectations of the people were placed on a new war to break out. They were so strong that even those in Siberia hoped it. The Stalinist terror hit various groups of people, the structures to carry out the terror continuously produced new potential "enemies" and every day could bring about a successive "struggle" against someone. The cumulative effect of various physical and psychological pressures gradually forced to yield obedience to the regime, everyone had to find a way how to cope under the given circumstances.

This overview of deportations will remain incomplete if **the years spent in Siberia by the deported people** are not dealt with (see articles 9, 10). The deportees' contriving in Siberia primarily depended on the family members and the people they were in contact with. The family where the mother was the only one to work and feed her children, often also one or two grandparents, did not have enough to live on. If there was a man in the family and the children grew older, often dropping their studies under the circumstances to earn the family's living, things were not so desperate. A Siberian village in its poverty was a real

shock for the deported people. Most of them had to first live as subtenants in the local people's rooms, clay cottages or mud huts, in various household rooms. In the course of years their living conditions improved. Local practices of building, procuring food and heating were adopted.

Surveillance of the deported persons was carried out by special commandant's offices that were to check on the presence and movements of the exiles, on their general state of mind. Likewise, they had to strengthen censorship and prevent attempts of escape. For this purpose, the services of the local administration, general public and informers, i.e. denunciators were used. Usually there was a major-domo attached to 5–10 households to observe the fulfilment of the exiles' registration procedures and other activities. On average there was an informer per 140 deported persons, one major-domo had to keep an eye on 60 persons' activities. For a more efficient surveillance it was not regarded as expedient to scatter the deported contingent of one nationality.

In the beginning Estonians', Latvians' and Lithuanians' social position among the local population was rather low, much because their knowledge of Russian was very poor. In the course of time the hostile attitude towards the deported community as fascists considerably changed. Years later the deported people from the Baltic area were characterised as outstandingly industrious people who excelled by their thirst for education. There were various customs and models of behaviour typical of multinational Siberian villages. The degree to which new customs were adopted, depended on the number and age of the people in the Estonian community of a particular locality. Where there were fewer Estonians, new habits were adopted more easily. Younger people, children in particular, were more tolerant to intercultural differences.

***

To assess the scope of repressions many more specialised further researches are needed. The policy of repressions executed in Estonia in the post-war years requires additional interpretation and association with other Estonian intra-state trends and, more broadly, with Moscow's policy directed towards the Baltic countries. The 1940s–1950s in Estonia denote a period that included both the destruction of the nation and the conformation and adaptation to new circumstances.

Demographers have noted that Estonia's consequences of the war and repressions were longer-lasting and more devastating because of the slow of generation exchange. Although the number of Estonian population losses is not so high as, for instance, in Poland, Belo-Russia or Lithuania, the impact of the events dealt with was stronger on Estonia, namely because of the country's demographic situation. Estonians and Latvians are the only nations in Europe who enjoy independent statehood and whose population number is lower today than it was at the beginning of the 20th century, in case of Estonians, it is c. 10% lower. These are the numbers of population losses that the Estonian native population is not able to redeem.

CURRICULUM VITAE

Aigi Rahi-Tamm

Sünniaeg ja -koht: 3. august 1965, Võru
Kodakondsus: Eesti
Perekonnaseis: abielus
Address: Tartu Ülikooli ajaloo osakond, Ülikooli 18, 50090 Tartu
Telefon: 7 375 658
E-mail: Aigi.Rahi-Tamm@ut.ee

Haridus

1997–2004 Tartu Ülikool, ajaloo osakond, doktoriõpe
1996 Tartu Ülikool, ajaloo osakond, MA
1990 Tartu Ülikool, ajaloo osakond
1983 Võru I Keskkool

Teenistuskäik

1993– Tartu Ülikool, ajaloo osakonna teadur
1991–1993 Tartu Ülikool, ajaloo ja rahvastikuteaduse labor, juhataja
1990–1991 Tartu Ülikool, ajaloo ja rahvastikuteaduse labor, teadur

Teadustöö

1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Monograafia. Tartu, 1998. 292 lk.
Küüditamised Eestis. — Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas. Artiklid ja mälestuste kogumik. Tartu, 2004. Lk 15–57.
One Among a Thousand: The Story of a Deportee's Destiny in the Eyes of an Historian. — She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories. (Eds. T. Kirss, E. Kõresaar, M. Lauristin). Tartu University Press, 2004. Pp. 78–88.
On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. — Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002, Power Unleashed. Riga, 2003. Pp. 13–40.
Project "A Joint Register of Estonian Population Losses": Sources and Methods of Research. — The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–

- 1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. Pp. 71–80.
- Mass Deportations from Estonia in 1941 and 1949. The Sources and Current Status of Research. — The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991. (Eds. Anu Mai Kõll). Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, no 23. Stockholm, 2003. Pp. 47–54.
- Operatsioon *Priboi* — välksõda Baltikumi rahvaste vastu. (Operation *Priboi* — Blitzkrieg Against the Baltic Nations). — Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. I osa. Raamat 4. Eesti Represseeritute Registri Büroo. Eesti ja inglise keeles. Tallinn, 2003. Lk 52–58.
- Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal). — Studia Ethnologica Tartuensia 4. Kultuur ja mälu konverentsi materjale. Tartu, 2001. Lk 216–226.
- (kaasautor P. Jõgisuu). Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. I, II. — Ajalooline Ajakiri. 1998. 2 (101). 2000, 3 (110). Lk 29–48; 51–68.
- Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö. — Ajalooline Ajakiri. 1999. 1 (104). Lk 87–92.
- Theaterliebhaber Estlands in der zaristischen Zensur gefangen. — Steinbrücke. Estnische Historische Zeitschrift. 1. 1998. S. 231–240.
- Allikate komplekssest kasutamisest massirepressioonide ajaloo uurimisel. — Kleio. 3. 1996. Lk 27–34.
- The Population Potential of the Estonian Countryside in the Years 1918, 1939 and 1992. — The Independence of the Baltic States: Origins, Causes, and Consequences. A Comparison of the Crucial Years 1918-1919 and 1990-1991. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1996. Pp. 96–100.
- On Mass Repressions in Estonia after World War II. — Kleio. Estonian Historical Journal. Tartu, 1994. Pp. 71–77.
- (kaasautor A. Must). Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. — Kleio. Ajaloo ajakiri. 8. 1993. Lk 8–15.
- Eesti teatriharrastajad tsaaritsensuuri kammitsais. — Kleio. 5/6. 1992. Lk 27–30.

CURRICULUM VITAE

Aigi Rahi-Tamm

Date and place of birth: August, 3, 1965; Võru
Citizenship: Estonian
Marital status: married
Address: Tartu Ülikooli ajaloo osakond, Ülikooli 18, 50090
Tartu
Tel.: +372 7 375 658
E-mail: Aigi.Rahi-Tamm@ut.ee

Education

1997–2004 Tartu University, Department of History, PhD studies
1996 MA (history) Tartu University
1990 Tartu University, Department of History
1983 Võru Secondary School No 1

Professional Employment

1993– Tartu University, Department of History, researcher
1991–1993 Tartu University, Laboratory of History and Demography, head of Laboratory
1990–1991 Tartu University, Laboratory of History and Demography, researcher

Scientific Work

1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Monograafia. Tartu, 1998. 292 lk
Küüditamised Eestis. — Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas. Artiklid ja mälestuste kogumik. Tartu, 2004. Lk 15–57.
One Among a Thousand: The Story of a Deportee's Destiny in the Eyes of an Historian. — She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories. (Eds. T. Kirss, E. Kõresaar, M. Lauristin). Tartu University Press, 2004. Pp. 78–88.

- On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. — Yearbook of the Occupation Museum of Latvia 2002, Power Unleashed. Riga, 2003. Pp. 13–40.
- Project “A Joint Register of Estonian Population Losses”: Sources and Methods of Research. — The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences. Materials of Conference. Riga, 2003. Pp. 71–80.
- Mass Deportations from Estonia in 1941 and 1949. The Sources and Current Status of Research. — The Baltic Countries Under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991. (Ed Anu Mai Kõll). Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, no 23. Stockholm, 2003. Pp. 47–54.
- Operatsioon *Priboi* — väiksõda Baltikumi rahvaste vastu. (Operation *Priboi* — Blitzkrieg Against the Baltic Nations). — Küüditamine Eestist Venemaale. Märtsiküüditamine 1949. I osa. Raamat 4. Eesti Represseeritute Registri Büroo. Eesti ja inglise keeles. Tallinn, 2003. Lk 52–58.
- Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal). — Studia Ethnologica Tartuensia 4. Kultuur ja mälu konverentsi materjale. Tartu, 2001. Lk 216–226.
- (kaasautor P. Jõgisuu). Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. I, II. — Ajalooline Ajakiri. 1998. 2 (101). 2000, 3 (110). Lk 29–48; 51–68.
- Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö. — Ajalooline Ajakiri. 1999. 1 (104). Lk 87–92.
- Theaterliebhaber Estlands in der zaristischen Zensur gefangen. — Steinbrücke. Estnische Historische Zeitschrift. 1. 1998. S. 231–240.
- Allikate komplekssest kasutamisest massirepressioonide ajaloo uurimisel. — Kleio. 3. 1996. Lk 27–34.
- The Population Potential of the Estonian Countryside in the Years 1918, 1939 and 1992. — The Independence of the Baltic States: Origins, Causes, and Consequences. A Comparison of the Crucial Years 1918–1919 and 1990–1991. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1996. Pp. 96–100.
- On Mass Repressions in Estonia after World War II. — Kleio. Estonian Historical Journal. Tartu, 1994. Pp. 71–77.
- (kaasautor A. Must). Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. — Kleio. Ajaloo ajakiri. 8. 1993. Lk 8–15.
- Eesti teatriharrastajad tsaaritsensuuri kammitsais. — Kleio. 5/6. 1992. Lk 27–30.